

Förord

Germanerna och Rom, som du håller i din hand just nu, är ett exempel på en ny typ av läromedel, skapade för att fylla en påtaglig lucka vad gäller adekvat, modern kurslitteratur. Detta är den tredje omarbetade utgåvan, och de tidigare två har haft karaktär av kompendium. Men tanken har hela tiden varit, att slutprodukten skulle bli en bok. Och nu har vi ansett tiden mogen för detta.

Texten är i stort sett den samma som i de två tidigare kompendierna, men den har utökats och försetts med ytterligare noter och referenser. Texten är uppbyggd som en löpande text, men kapitlen är trots detta tämligen självständiga. Titeln avslöjar vår intention med hela boken: vi vill skildra mötet mellan den germanska och den romerska kulturen och gör detta genom olika exempel och väljer skilda mötesplatser beroende på vilken avsikt vi har i just det specifika fallet. Vi låter de arkeologiska källorna möta de litterära och försöker visa, hur de tecknar såväl likartade som helt väsensskilda bilder av ett och samma händelseförlopp. Samtidigt visar vi, hur de två källkategorierna kombinerade förtydligar och fördjupar vår förståelse av ett skeende vars betydelse vi ännu idag kan spåra i vår omgivning.

Varje enskilt kapitel avslutas med en "Kommentar", där litteratur med relevans för avsnittet återfinns. Dessa noter är dels faktiska källhänvisningar, dels är de avsedda att ge tips om ytterligare fördjupningslitteratur och sökvägar. Som sådana kan de tjäna som underlag för vidare studier eller för fördjupningsuppgifter.

Germanerna och Rom är tänkt som en levande lärobok, som i framtiden kan komma att förändras, utvidgas och modifieras vid behov. Synpunkter och kommentarer till texten är därför välkomna.

Uppsala 1997-08-18

Kent Andersson

Frands Herschend

1 Inledning

Mötet mellan germanerna och Rom blev inledningen till en nästan ofattbar omvandlingsperiod i norra Europa och trots att man politiskt sett kan säga att Romarriket inte överlevde mötet, så är det ingen tvekan om att den romerska kulturen gick segrande ur mötet särskilt i skepnad av den kristna kyrkan och ett mönster för statens förvaltning och administration. Även om det tog några hundra år, så kom alltså till slut germansk kultur att djupgående präglas av den romerska. Detta förhållande är egentligen inte så märkvärdigt ty från första början inriktade sig den romerska politiken gentemot germanerna bland annat mot att vinna ledande germaner för romersk kultur, och redan från första början lyckades detta över måttan. Ett är att lyckas vinna några tongivande människor för en ny samhällsordning, ett annat att omvända ett samhälle. Det tar tid och därför var det till en början både politiskt och militärt omöjligt för romarna att förverkliga sina planer för det om kom att kallas det fria Germanien, *Germania Libera*. Det förblev just fritt från Romarriket.¹

Länge kunde man från de breda germanska lagren eller från något som kanske skulle kunna betecknas som de germanska folkdjupen betrakta överklassens agerande som graverande förräderi eller ogermanskt beteende både politiskt och ideologiskt, men i längden föredrog människorna i samhällenas ledande skikt att skapa sig en symbios av de båda kulturerna och de hade också makt att genomföra föreningen. Till slut formaliserade de ledande i det germanska samfundet sin egen ställning som det romerska rikets arvtagare, om inte förr så när Karl den Store år 800 e. Kr. lät sig krönas till tyskromersk kejsare. När detta sker har man också rätt att säga att en germansk elit kommit att utveckla sig till en aristokratisk överklass. Då hade mötet pågått i minst 800 år och kommit långt förbi de första c. 600 åren, fram till c. 550 e. Kr., några generationer efter upplösningen av den västromerska rikshalvan 476 e. Kr., som är den period föreliggande arbete omfattar.²

Den bild vi får av början på mötet är för oss sinnebilderna av en kulturkrock så stor att vi än idag har svårt att se själva mötet ur ett enhetligt vetenskapligt perspektiv som just ett möte ur vilket det uppstår något. Det finns flera skäl till det. Ett är att de källor vi måste bygga på skiljer sig så mycket åt att de är svåra att jämföra, för mötet mellan germanerna och Rom är ett möte mellan en skriftlös och en helt skriftberoende kultur. Den skillnaden tycker vi än i dag är så stor att studiet av tidiga materiella kulturer ligger vid *en* universitetsinstitution och studiet av tidiga skriftligt dokumenterade samhällen ofta vid en annan.

Vi har svårt att genomskåda sanningsvärdet i materiella källor, veta om de innebär en entydig mening, och tycker att de skriftliga ger oss en säkrare grund att stå på. Samtidigt känner vi att de materiella källorna skildrar en kultur på ett lika genuint sätt som de skriftliga och hade vi enbart skriftliga att tillgå, skulle de flesta tycka sig sakna något, även om de skriftliga källorna bildade en sammanhängande beskrivning av samhället. Som perspektiv på förhållandet mellan germaner och romare är det intressanta med denna skill-

nad att den delvis hänger ihop just med det kulturmöte vi skall beskriva. Det är nämligen uppenbart att vi anammat och vidareutvecklat det romerska sättet att skriva historia och etnografi som det bästa sättet att beskriva samhällen. När en av etnografins eller kulturantropologins fäder, jesuiten Joseph Lafitau med sitt verk om seder och bruk hos de amerikanska indianerna, introducerade det som blivit våra dagars etnografiska vetenskaper, så sker det med tydliga hänvisningar bland annat till den romerske historikern och etnografen Cornelius Tacitus. Hos Lafitau är det inte bara ett lärt och pedagogiskt grepp det är tvärtom ett uttryck för det klassiska och romerska synsättets riktighet. Därför bör det inte heller förvåna oss att vissa åsikter om kulturer är mycket likartade hos de två författarna. Tacitus skriver på tal om germanernas förhållande till alkohol följande:

"Om man efterkommer deras dryckenskapsbegär genom att skaffa dem så mycket de vill ha, kommer de att besegras minst lika lätt genom sina laster som genom vapenmakt." (Tacitus, Germania 23).

Och hos Lafitau kan man läsa:

"Vindruvan växer överallt i Amerika, men indianerna odlar den ingenstans och de är ovetande om hemligheten med att göra vin. De är alla av naturen så omåttliga drinkare att vi utan att missbedöma dem kan säga att denna [bristen på kunskap] inte är deras fel." (Lafitau vol. II, s. 112).³

Tacitus, Lafitau och vi andra skulle helt säkert ha haft kultiverat roligt tillsammans efter en bättre herrmiddag, för de var långtifrån de sista att med åsikter om alkoholvanor göra skillnad på det primitiva dem och ett högre stående oss. Det är tvärtom en hörnsten i våra föreställningar om vad det är som skiljer högre och lägre stående kulturer. Det som förenar Tacitus och Lafitau är inte bara deras syn på alkohol, för bakom denna naturliga följd av deras civilisation ligger det skriftspråk som tillåtit Lafitau att ärva och utveckla inte bara Tacitus' åsikter om det primitiva utan därtill också romarens fyndiga uttrycksätt. Därför måste vi, om vi tycker att Lafitau är det minsta roligt, erkänna att våra egna föreställningar om människor inom skriftlösa, och således också lägre stående kulturer och deras struktur, bottnar i den romerska beskrivningen av vår egen förhistoria. Samtidigt förstår vi dock att uppskatta dualismen mellan text och material - mellan den germanska kulturen som ett materiellt självständigt och positivt kulturfenomen och dess romerska beskrivning.

Så länge har vi emellertid tyckt att de människor i våra samhällen som behärskade ett skriftspråk, antingen genom att själva kunna läsa och skriva eller genom att kunna tvinga andra att läsa och skriva för sig, stod över dem som saknade skriftspråk, att vi inte kan förneka att i mötet mellan germaner och romare så var den romerska kulturen en högkultur som drabbade samman med barbariska folkslag och stammar. Å andra sida skulle vi aldrig underlåta att i analysen av vår egen kultur ta till vara den samklang mellan människor och deras materiella kulturyttringar, som trots att den inte är så lätt att

beskriva likväl finns där. Det finns en mening i plast och i uttrycket *plastic people* som går långt ut över det rationella bruket av materialet, och den meningen är inte likgiltig eller primitiv - den är i stället svårfångad och komplex, så svårfångad att många *plastic people* på senare år övergått till att bli *New Age*.⁴

Källmaterialet och vår egen bakgrund hotar således i sig själva hela idén att skriva om mötet mellan germaner och romare eftersom vi kan ha svårt att finna något möte annat än just det resultatlösa mötet eller krocken - en konfrontation som inte ger upphov till en fruktbar kulturutveckling. Skall vi lyckas så måste vi först komma underfund med att och var de fruktbara mötena fanns, dvs. de punkter där det inte bara är civilisation som stöter på barbari. Då är vi med andra ord tillbaka i vad det var som långsiktigt kom att förena de två kulturkretsarna.

Det är å ena sidan utvecklingen av den germanska överklassen och kungamakten och å den andra sidan utvecklingen av en statsbärande romersk världsreligion där det statsbärande är lika viktigt som det ideologiska innehållet. Det som intresserar oss mest i denna framställning är den germanska utvecklingen som bakgrund till att förstå mötet och göra det fruktbart. Nu skall man inte tro att den skisserade utvecklingen på något vis skulle ha varit den enda möjliga fruktbara utvecklingen. Vad vi gör här är bara att titta i backspegeln efter det som kom att blir det utvecklingsbara på gott och ont. Man kan vara kulturkritisk eller önska sig en obefläckad romersk republik eller det urgermanska samhället tillbaka, men det gör inte vi, ty även om vi kan instämma i mycken kulturkritik, tycker vi ändå att den nordeuropeiska samhällsformen fick sig en knuff i en i det långa loppet positiv riktning, allt våld och alla vidrigheter till trots.

Om vi bestämt oss för vad det är som i det långa loppet gör mötet intressant åtminstone för germanerna, måste vi sedan tänka oss en mötesplats där allt kan hända. Vi har bestämt oss för två mötesplatser, en som kan få etiketten *krig* och en som kan få etiketten *handel*. De ligger nära till hands men bakom dem lägger vi med en gång märke till en hel del problem. För oss är nämligen begreppen ganska klara, vilket betyder att de är präglade av en ursprungligen romersk uppfattning om vad krig och handel är, och det är naturligtvis romerska författare som är upphovet till etiketterna. Krig är avskyvärt, men ändå en väg till makt och även om handel är eftersträfvansvärd, är den i skydd av den anonyma handelsmannen en verksamhet som kan vara ganska skrupelfri. Nu är det inte meningen att nöja sig med denna uppfattningen utan vara öppen för hur dessa begrepp i mycket vidare mening kom att präglade utvecklingen.

Ett exempel

Låt oss nu med hjälp av ett exempel gå närmare in på det sätt vi beskriver och tolkar. När vi läser Caesar och Tacitus förstår vi, trots att de inte skriver direkt om fenomenet, att romarna försökte romanisera den germanska aris-

tokratin eller snarare enskilda samhällstoppar sådana de nu var. Det lyckades, men effekten var inte alltid någon omedelbar succé eller helt förutsägbar, för i det enskilda fallet är det inte lätt att veta hur ett stänk av romersk kultur färgar en människa. Det visar bl. a. det gräl mellan två germaner, en svärson, Arminius, och hans svärfar, Segestes, som Tacitus berättar om.

När romarna strax efter Kristi födelse försöker underlägga sig Germanien mellan Rhen och Elbe, möter de visserligen motstånd, men vi hör också talas om kungar eller hövdingar, ledande män som är positiva till förändringarna, t.ex. Segestes. Där finns också hövdingasöner som med en avdelning ryttare ingår i den romerska armén. En av dessa är Arminius, och han är framgångsrik, blir romersk officer, medborgare och riddare. Segestes är från första början beredd att köpa romersk kultur fullt och helt, men Arminius inser så småningom att han kan utnyttja det folkliga motståndet mot det romerska maktövertagandet, inte minst motstånd mot sådant som skatter, till att själv framträda som de urgermanska dygdernas man och folkets räddare. Med tiden skall det visa sig att hans politiska mål med denna roll är att skaffa sig en personlig maktposition som den allmänna meningen dömer ut som tyrannisk. Tillfälligheter i förening med Arminius' ambitioner gör honom till ledare av den germanska armé som lyckas lura den ytterligt inkompetente fältherren Varus in i en fälla vid Teutoburgskogen och förinta ett ansenligt antal legionärer, officerare, senatorer och Varus själv. Bytet i form av vapen, utrustning och inte minst romerska fälttecken var i sig en triumf, och Arminius kunde betrakta sig som Germaniens befriare.⁵

Det kommer tre saker ur denna slakt. För det första mer makt till Arminius som så småningom ser till att Segestes bevakas i någon sorts hotfull husarrest. För det andra en mycket lyckad romersk straffexpedition ledd av Germanicus. Den expeditionen var nödvändig eftersom nederlaget år 9 e. Kr. i Teutoburgskogen var ideologiskt besvärande för romarna. För det tredje fortsatt splittring bland germanska småkungar och hövdingar om det positiva respektive negativa i att bli en del av Romarriket.

Det är om för- och nackdelar med romersk kultur som svärfar och svärson grälar, inte minst i samband med straffexpeditionen. De är naturligtvis bägge starkt påverkade av romersk kultur. Arminius framställer sig visserligen som bärare av urgermanska dygder och genom sin seger över Varus befriade han Germanien från romarna, som kom att finna det för besvärligt att kuva Germanien. Men hans makt- och yrkesideal är den romerska härförarens och ironiskt nog behövs det en fiende i stil med romarna för att upprätthålla det. Därför är hans problem egentligen det att romarna inte vill göra allvar av att romanisera Germanien. De genomför i stället en mönstergill straffexpedition, varvid de bl. a. befriar Segestes, och drar sig tillbaka över Rhen samtidigt med att de överger tanken på att utvidga Romarriket till att omfatta landet mellan Rhen och Elbe. Därmed försvagas visserligen Arminius' politiska plattform, som bestod just av faran att bli annekterad av Rom, men den försvagas inte så mycket att Segestes någonsin kan komma åter.

Tacitus citerar Segestes tal till Germanicus när denna befriat honom och fast

det hölls på latin kan vi vara säkra på att det kom till Arminius kännedom. Om orden är de rätta vet vi inte, men mycket tyder på att fakta och andemeningen är det. Det är Segestes politiska testamente nedskrivet av Tacitus efter en tradition om hur det lät och Arminius betraktade det som det slutgiltiga beviset på Segestes förräderi mot den germanska saken:

"Hans [Segestes'] tal lydde: Denna dag är inte den första då jag visar trohet och pålitlighet gentemot romerska folket. Alltsedan jag av den gudomlige Augustus fick medborgerliga rättigheter har jag valt vänner och ovänner efter er fördel men icke av hat till mitt fädernesland - ty förrädare är även dem förhatliga vars sida de väljer - utan därför att ett och samma gagnar både romare och germaner och för att jag ville fred framför krig. Därför anklagade jag hos Varus, som då [år 9 e. Kr. innan Teutoburgerskogen] ledde er armé, denne min dotters enleverare, denne vanhelgare av fördraget med er - Arminius. Uppehållen av Varus lojhet bad jag honom dock att han skulle fångsla mig och Arminius och de medskyldiga eftersom skyddet i lagen var svagt; vittne härtill är den natten - hade den bara blivit min sista! Det som sedan följde låter sig begråtas men ej försvaras. Men jag lät fångsla Arminius, och av hans parti såg jag mig fångslad. Dock, när jag nu fått företräde inför dig, föredrar jag det gamla [dvs den romerska ockupationen] framför det nya och lugn framför uppror, och det inte på grund av belöningar utan för att jag skall kunna fria mig från otrohet och visa mig som en lämplig medlare med germanernas folk, om de nu hellre vill ånger än undergång. För min sons ungdomliga oförstånd [Segestes' son Segimund stod med ett ben i varje läger] ber jag om tillgift; att min dotter tvingats hit vidgår jag. Det blir din sak att avgöra vilket som väger tyngst: att hon är med barn genom Arminius eller att hon är av mitt blod.... Germanicus lovade i ett vänligt svarstal hans barn och släktingar säkerhet, åt honom själv en uppehållsort i den del av provinsen som längst varit romersk.

Germanicus förde hären tillbaka och fick på Tiberius initiativ imperators namn. Arminius maka födde en son; hur pojken, uppfostrad i Ravenna, snart blev till en lekboll för ödet skall jag berätta på sin plats." (Tacitus, Annales I:58).

Romarnas reträtt blev så småningom slutet för Arminius, ty han valdes för att skydda sitt folk av den germanska folkförsamlingen, men hade samtidigt klara personliga maktambitioner även om han till en början kanske var solidarisk med folkets sak. Om han nu inte kan hitta skäl att föra krig mot någon så kan han inte heller sitta kvar med de maktbefogenheter som kriget ger och som han tänkt sig att permanenta. Folkförsamlingen har nämligen fortfarande en så stor makt att den kan avsätta honom. Man kan säga att hans maktambitioner genomskådas av folkförsamlingen som förstår att den lojalitet som Arminius visar mot sitt folk genom att leda dem i försvarskrig, täcker personlig maktambition. Därför är det också karakteristiskt att Arminius, sedan romarna isolerat honom genom att drar sig tillbaka till den vänstra Rhenstranden, försöker att bekriiga grannar om vem man kan hävda att de sviker sina

germanska kulturideal, men i längden går det inte att handla så, eftersom till och med plundringskrig är svårt att få gehör för i folkförsamlingen, där de tongivande, Segestes likar, trivs med fred. Arminius störtas. Hans ambitioner var för tydliga, och lika tydligt är det att medborgarskap i ett kungarike med en stark exekutiv makt inte för Västeuropas germaner i gemen är ett alternativ till Romarriket. Segestes och Arminius faller offer för samma ideologiska påverkan.

Arminius och Segestes öden är ett tydligt exempel på att några få toppar i det germanska samhället har förstått vad stor personlig makt baserad på en armé betyder och vilken nytta man som ledare kan ha av en romersk samhällsordning. Det är ett koncept de lärt sig av den romerska armén, men det omfattas av allt för få germaner. Arminius' öde visar också att försvarskriget kan samla leden bakom honom, att plundringskriget med ideologiska förtecken kan entusiasmera en stund, men framför allt att det politiska kriget i stor skala, för att vinna en stabil personlig maktbas, är en omöjlighet.

Nu kan man undra om vi känner till några materiella källor som illustrerar romarnas penetrering av den germanska överklassen?

Ja, det gör vi! Men vill vi finna de tidiga exemplen så måste vi komma ihåg, att den romerska påverkan socialt sett var ytterst vinklad och riktad enbart mot samhällets toppar. Dess karaktär var dessutom sådan att det för germaner inneburit ett ideologisk problem att ta emot och nyttja romerska artefakter.

Den nisch där mötet mellan de materiella kulturerna är fruktbart visar sig vara dryckesservisen för två personer. Ett av de finaste exemplen är den uppsättning som kom i dagen i gravfyndet från Hoby på den danska ön Lolland. Det innehåller utöver de attiraljer man behöver för att servera drycken också två utsökta dubbelörade romerska dryckesbägare i drivet silver vars sidor framställer två scener ur Trojanska kriget. Det är typiska augusteiska kvalitetsarbeten och ett uttryck för den tidens inte minst materiella vurm för grekisk kultur.⁶

I botten på varje bägarna har någon med en syl eller liknande krafsat in ordet SILIUS och dessutom på den ena bägaren bådats samlade vikt. Det är inte unikt trots att det ser respektlöst och vårdslöst ut. Dessa grafitti betyder att bägarna är ett par, att de tillhört Silius och att man har varit intresserad av att ganska precist veta deras vikt. Det är mycket sannolikt att Silius är den Silius som år 14 till 21 e. Kr. var befälhavare för den romerska armén i provinsen Övre Germanien och att han givit bägarna i gåva åt en framstående german, men man kan också tänka sig att de, sedan Silius efter anklagelser begått självmord och tre fjärdedelar av hans förmögenhet konfiskerats, lämnats som gåva från den romerska administrationen till någon german. Det är naturligtvis inte heller säkert att mannen i Hoby var deras första germanska ägaren, men att de två bägarna ursprungligen är en present från en person i toppen av den romerska hierarkin till en person i toppen av den germanska är ganska klart. Vi känner också ytterligare några paruppsättningar av tidiga dryck-

eskärl, t. ex från Byrsted Hede i Jylland, Espe på Fyn och från det skånska Öremölla.

I de två dryckeskärnen, givna som gåva mellan två personer och så personliga att de trots sin dyrbarhet följt sin ägare i graven, har romarna funnit ett sätt att smickra en medlem av den germanska överklassen. Samtidigt med detta smicker har gåvan kunnat lära germanen romerska seder och bruk, som germanen kunde inlemma i sin germanska kultur utan att väcka förargelse. Det är dryckesceremonin mellan två män, värden och gästen, som tål att belastas med ett romerskt ideologiskt innehåll om mötet mellan betydelsefulla män. Med Tacitus uppfattning om germanernas dryckesvanor i gott minne kan det tyckas ironiskt att det är drickandet romare och germaner har gemensamt, för det kan väl ändå inte ha varit Tacitus tanke att romarna genom att var och en bilda par med en german och dricka honom under bordet skulle underlägga sig Germanien. Tanken är naturligtvis att eftersom drickandet förenar båda kulturerna så finns de i båda en möjlighet att dricka civiliserat och det verkar troligt att det varit de civiliserade som drack ur Hoby-bägarna. Bådas reliefer handlar om mötet mellan två män som står i ett motsatsförhållande till varandra - Priamos som bönfäller Akilles om att återfå sin son Hektors lik (fig. 1) och Odysseus som möter Filoktetes för att få tag i hans båge, som är nödvändig för grekerna om de skall vinna trojanska kriget. Åtminstone den förra scenen är fylld av känsloladdat tal som det tragiska ger djup, men alkohol blott ytlighet. Vilka berättelser som än knutits till reliefferna på bägarna från Hoby, så har de framstått som i någon mening både romerska och kulturförmedlande och det har varit en poäng att känna till berättelserna också ur den germanska krigarkungens eller hövdingens synvinkel.

Till en början är det ytterst exklusivt att ha något romerskt i sitt sätt att dricka precis som den romerska penetrationen av den germanska hövdingen, men i motsats till den senare påverkan som enligt de skriftliga källorna kom av sig då romarna beslöt att inte erövra någon del av *Germania Libra*, så visar den materiella kulturen att anslaget bar frukt. Dryckesservisen för två med något civiliserat romerskt i spred sig som sed och präglade den germanska överklassen under hundratals år fram i tiden, och om vi får tro den fornengelska dikten Beowulf så spred sig på samma gång det stundom problematiska i att supat civiliserat. Vi kan visserligen tycka att romerskt påverkade dryckesvanor inte är mycket till resultat när vi minns att Varus med sina c. 30.000 man i tre legioner egentligen bara behövde romanisera det redan så gott som erövrade landet mellan Rhen och Elbe, men det är likväl ett exempel på hur en medveten politisk idé framträder som mycket misslyckad och mycket tydlig i de skriftliga källorna, under det att de känns igen i sin lyckade och så småningom djupt rotade ideologiska variant i de materiella.⁷

Men exemplet tar inte slut här!

Som arkeologer känner vi med andra ord dryckesservisen från gravfynd och vi kan vara ganska övertygade om att de inte kommit i graven som ett led i en begravning i tysthet. Tvärtom, begravningen av en småkung eller hövding har varit en offentlig händelse och det har varit betydelsefullt vad som visades

upp vid gravläggningen. Härvidlag är det tydligt att de delar av Skandinavien och norra Tyskland som ligger närmast krigshändelserna i början av första århundradet mellan Rhen och Elbe saknar praktgravar som ställer sin ideologiska affär med de romerska idealen till allmänt beskådande. Det betyder inte att ett sådant samröre skulle ha saknats, för vi behöver inte betvivla Segestes existens och åsikter. Det är inte heller ett tecken på marginellt samröre. Den slutsatsen kan vi dra av andra former av import och av gravfyndet från Herlök i södra Jylland. Det är en grav i en romerskt inspirerad rund träbyggnad, vartill det finns paralleller i sten under det första århundradet e. Kr. i Italien, men också i just Rhenttrakten. I denna byggnad har en slungkastare blivit gravsatt och han har som gravgåvor bl. a. fått med sig sina romerska spelpjäser av glas. Graven tillhör naturligtvis en förmögen människa, men i stället för att ställa ut de skarpa politisk-ideologiska markeringarna har man samlat på sig mycket mera politisk neutrala beröringspunkter med romersk kultur: den udda gravbyggnaden, vapenslaget (som är mycket ovanligt i germanska sammanhang, men vanligt i den romerska armén där slungkastarna bekämpar rytteriet) och sist det inte minst bland soldater älskade brädspellet - *ludus latrunculus* - stråtrövares, banditers och just knektars lek (*ludus*) och tidsfördriv. Medan det här och var kan vara ideologiskt problematiskt att hänge sig åt romerska dryckesceremonier så är det ingen skam för germanen att dela det romerska soldatidealet och det kommer heller aldrig att bli det.⁸

Vill vi dra en konklusion på linje med den vi drog ur Tacitus, så kan vi nu med ledning av det arkeologiska materialet säga att det tyder på att den över- och krigarklass som befann sig i kontakt med romarna, utan att de eller deras stamfränder direkt hotades, också lättare identifierade en del av sin kultur och ideologi med romarnas. Inte skrytsamt vadsomhelst, men så mycket som möjligt och fullt medvetna om dess kraft.

+

Exemplet visar det kompletterande sätt varpå det källmaterial som tas upp i denna framställning kan användas och då kan man fråga sig hur förhållandet i exemplet är till begreppen *krig* och *handel*. Tydligast hänger exemplet ihop med begreppet krig, men det är inte tal om regelrätt krig eller handel när man ger silverbägare som gåvor eller skaffar sig spelpjäser av glas, men om vi ser handel, också politisk kohandel, som ett uttryck för ett balanserat ömsesidigt utbyte syftande till sådant som ideologiska allianser eller vänskap, så kan det resultera i ett varuutbyte som förutsätter en motprestation, om den så bara är personligt tycke. Bytes- eller penninghandel är alltså liksom politisk kohandel, särarter av det handelsbegrepp eller kontraktsbegrepp som vi vill utgå ifrån. Krig representerar härvid handelsbegreppets sammanbrott. Det innefattar kränkningen av någon form av kontrakt om än kanske bara den oskrivna att man inte kan tvinga andra till underkastelse eller plundra dem. Ur germanernas synvinkel är det sällan tal om krig i vår mening, även om Tacitus och romerska historieskrivare har en tendens att beskriva krig som vore de krig i vår romerskt influerade moderna mening. Det är särskilt en av de aktiviteter som vi vill låta falla in under huvudgruppen krig som inte i gäng-

se mening passar där, nämligen folkvandringen, som vi i stället vill se som en mobil samhällsform med ett stort inslag av militär organisation som trots att den har våld som följeslagare inte för jämnan kan kallas krig. Ur romarnas och vår synvinkel är det ej heller så ofta tal om egentlig handel med ett ömsesidigt förtroendefullt byte av varor, tjänster och pengar. Krig och handel är ideala beteckningar och företeelser som begränsar ett brett spektrum av skiftande kontaktsituationer.

Kommentarer till kapitel 1 Inledning

¹ Översiktsverk från senare år är till exempel: Lotte Hedeager och Henrik Tvarnø: *Romerne og germanerna* (Köbenhavn 1991). Två samlingsverk som leder vidare in i det nordiska materialet är *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) Höjbjerg 1991 och *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsearkaeologisk forskarsymposium i Degerhamn, Öland 2.-4 oktober 1985*. Red. U. Näsman, & J. Lund. Århus 1988.

² Översiktsverk finns det många. Hartvig Frisch *Europas kulturhistorie* är gammal, men rolig. *The Cambridge Ancient history* mycket informativ. En läsvärd källa är Gregorius av Tours *Frankernas historie* och en liten bok som driver en bestämd tes är Hodges & Whitehouse *Mohammed, Charlemagne and the making of Europe* (New York 1983). En modern artikelsamling finns i Klavs Randsborg (ed.) *The Birth of Europe: archaeology and social development in the first millennium AD*. (Roma 1989)

³ Om Lafitau kan man dels läsa i utgivarnas inledning dels i ett vidare sammanhang hos Margaret T. Hodgen *Early anthropology in the sixteenth and seventeenth centuries* (Philadelphia 1964). Vidare kan man läsa i Björn Eriksson *Samhällsvetenskapens uppkomst* (Uppsala 1988) och Frands Herschend "Kan man lägga perspektiv på framtiden?" i *Fornvännen* 1995.

⁴ Om plast som teknologi och mode kan man läsa mycket. T. ex. i Povl A. Hansen och G. Serin: *Plast: fira galanterivaror til "high-tech"* (Köbenhavn 1989). I den råddigt blandade industritidskriften *Plastforum* eller *Plastforum Scandinavia* eller en liten essay av Roland Barthes *Mytologies* (s. 192 ff.) (Paris 1957).

⁵ Så sent som 1987 återfann man platsen för Varus' nederlag på en ort som kallas Kalkriese, strax utanför Osnabrück. På 1800-talet hade man framfört tanken att Kalkriese var Teutoburgerskogen på grund av ett stort fynd av romerska mynt från tiden. Bristen på tilltro till detta fynd och en källkritisk hållning till Tacitus' beskrivning av platsen kom nästan alla historiker att anse det obevisat att Kalkriese var identisk med Teutoburgerskogen. Nu vet man bättre och måste erkänna att platsen har med nederlaget att göra. Mer därom kan man läsa i W. Schlüter *et al.* "Archäologische Zeugnisse zur Varusschlacht?" i *Germania* 1992:2, s. 307 ff. En mycket bra införing i kulturkrocken mellan germanerna och Rom får man i E. A. Thompsons *The early Germans* (Oxford 1965).

⁶ Om fynden från Hoby och de nedan nämnda från Byrsted Hede, och Espe kan man läsa i Johannes Brøndsteds *Danmarks oldtid* (Köbenhavn 1962) och om fyndet från Öremölla i Mårten Stenbergers *Det forntida Sverige* (Uppsala 1964).

⁷ Om de politiska självmordet i Rom kan man läsa i Paul Plass *The game of death in ancient Rome* (Madison 1995). Om vinets betydelse i antiken i en antologi av O. Murray och M. Tecusan (ed.) *In Vino Veritas* (Oxford 1993). Om skålens betydelse i den germanska världen har vi inga tidiga skriftliga belägg, men flera passager i dikten Beowulf (t. ex. i Collinders översättning (1954) verserna 607-661) ger ett gott intryck av dryckesceremoniernas karaktär.

⁸ Om de nämnda gravarna och södra Jylland i äldre romersk järnålder kan man t. ex. läsa i Hans Neumanns *Olgerdiget* (Haderslev 1982).

2 Två kulturer som möts

- Romare och Germaner

I våra dagars multikulturella värld är möten mellan skilda kulturer inte ovanliga. Ofta resulterar de i ett ömsesidigt utbyte, som gagnar båda parter. Men kulturmöten kan även ge ett ensidigt utfall, som gynnar bara den ena parten eller ge upphov till konflikter av mer eller mindre allvarlig karaktär. Det senare har vi bland annat sett i det forna Jugoslavien och i mindre skala i vårt eget lands motsättningar mellan skilda grupper som uppfattar sig som kulturellt och/eller etniskt åtskilda.

Kulturmöten är inte något som bara hör till vår tid. Varje århundrade har sina specifika möten, präglade av den tid de sker i. Man kan tänka på 1800-talets kolonialism, som fortfarande sätter sin prägel på den politiska situationen och geografien i stora delar av exempelvis Afrika. Går vi längre tillbaka i tiden kan exemplen mångfaldigas. Spanjorernas möte med de uråldriga indiankulturerna i Syd- och Mellanamerika är ett och vikingarnas härjnings- och handelsfärder i väster- och österled ett annat. Bakom de givna exemplen anas kulturmötenas komplexitet och, kanske framför allt, växlande drivkrafter.

Utan att överdriva kan man beteckna mötet mellan romare och germaner, som det mest betydelsefulla kulturmötet som någonsin skett i Europa. Det satte inte bara sin prägel på samtiden utan kom att påverka hela den fortsatta historiska utvecklingen i området. Resultatet kan fortfarande skönjas i stort som smått, såväl inom konsten, religionen som i det politiska livet. Vår syn på varandra i den europeiska gemenskapen kan till och med, om vi hård drar det hela, spåras tillbaka till detta kulturmöte då två "motpoler" ställdes mot varandra. På ena sidan civilisationen (Rom) och på den andra barbarin (Germanien). Men detta för den fortsatta utvecklingen så viktiga möte är avsevärt mer komplicerat än vad som först kan anas. Den bild vi lätt får av en svart och en vit sida, likt rutorna på ett schackbräde, är allt för generaliserad för att äga någon egentlig giltighet. Istället är mötet mellan romare och germaner ytterst komplext och mångbottnat. Det karaktäriseras snarast av, att två yttringar för civilisation möttes och att ett ömsesidigt utbyte skedde på så många skilda plan, att vidden av mötet svårligen kan greppas i sin helhet. I det följande skall detta möte belysas ur några olika aspekter som förhoppningsvis kan utgöra en bas för en fördjupad förståelse. Någon heltäckande bild blir det av naturliga skäl inte frågan om.

Innan vi fortsätter är det värt att påpeka, att mötet mellan romarna och germanerna kan betraktas och studeras ur flera skilda synvinklar. Självfallet är den mest naturliga infallsvinkeln att studera mötet från de direkt berörda parternas sida, å ena sidan romarna, å andra sidan germanerna. Men vi skall heller inte i sammanhanget glömma bort en tredje part, de som stod vid sidan av och inte aktivt tog del i mötet, de "övriga". Bilden varierar utifrån detta

och det källmaterial som står till vårt förfogande skiljer sig också åt. Vi har dels de skriftliga källorna, främst sammanställda av romerska skribenter, som på ett för oss fullt förståeligt sätt beskriver till synes objektiva fakta, och dels har vi det arkeologiska materialet från såväl romerskt som icke-romerskt område, som kräver en tolkning av oss när vi skall använda det. Båda är emellertid förmodligen lika tendentiösa och tillrättalagda och både de skriftliga och de materiella källorna har skapats i bestämda syften. För att kunna använda dem måste vi med andra ord förstå varför de skrevs eller skapades. Vi måste också vara medvetna om, att de delvis ger olika bilder av samma situation eller händelseförlopp på grund av sin olikartade karaktär. Slutligen är det viktigt att komma ihåg, att vår egen omedvetna (eller kanske till och med medvetna) projicering av vår samtid och oss själva i källmaterialet påverkar tolkningen och gör att vi uppfattar det på ett sätt, som kanske är helt väsensskilt från det sätt, som de som en gång skapade det uppfattade det.

Det var främst århundradena efter Kristi födelse, som präglades av den skisserade kulturella dualismen i Europa. För att tillfullo förstå hur de två kontrahenterna uppfattade varandra måste man emellertid söka sig längre tillbaka i tiden. Ett preludium till händelseutvecklingen spelades nämligen upp vid slutet av 2:a århundradet f. Kr. Då tågade stora skaror av cimbrer från det nuvarande Jylland och teutoner från Holstein uppför Elbe och nådde Donau. Det rörde sig inte om armé i dagens bemärkelse utan om en folkhär, där männen ledsagades av sina kvinnor, barn och gamlingar.

År 113 f. Kr. hade de germanska styrkorna nått *Noricum* och där nedgjorde de en romersk här, vars uppdrag hade varit att hindra "barbarerna" från att tränga in i Italien. Trots segern, som hade möjliggjort vidare plundring i det bördiga kärnområdet för det romerska området, valde cimbrerna och teutonerna att vända sig mot de keltiska helvetierna i det nuvarande Schweiz för att sedan tåga in i Gallien, dvs. det nuvarande Frankrike. Där besegrade de år 105 f. Kr. en romersk här vid Arausio (Orange). Mellan 80 000 och 120 000 romerska soldater lär ha fått släppa till livet vid detta slag. Hos Paulus Orosius, en präst verksam i Spanien vid början av 400-talet e. Kr., finns en beskrivning av vad som hände efter slaget. Hur tillförlitlig skildringen är kan naturligtvis diskuteras med hänsyn till källans ålder, men Orosius hävdar, att utrustningen som hört till den besegrade fienden förstördes och offrades till gudarna. Kläderna revs i stycken, smycken av guld och silver kastades i floden, människens skyddsvapen och hästarnas seldon hackades i bitar. Hästarna själva dränktes medan männen dödades genom att hängas i snaror i träd.⁹ En annan, och en smula motstridig skildring av cimbrernas offervanor finner man hos Strabon, som till skillnad från Orosius var verksam under Augustus tid. Strabon skriver: *"Writers report a custom of the Cimbri to this effect: Their wives, who would accompany them on their expeditions, were attended by priestesses who were seers; these were grey-haired, clad in white, with flaxed cloaks fastened on with clasps, girt with girdles of bronze, and bare-footed; now sword in hand these priestesses would meet with the pri-*

soners of war throughout the camp, and having first crowned them with wreaths would lead them to a brazen vessel of about twenty amphorae; and they had a raised platform which the priestess would mount, and then, bending over the kettle, would cut the throat of each prisoner after he had been lifted up; and from the blood that poured forth into the vessel some of the priestesses would draw a prophecy, while still others would split open the body and from an inspection of the entrails would utter a prophecy of victory for their own people (Strabon 7.2.3) (fig. 4).

Vare sig man nu sätter störst tilltro till Orosius eller Strabon tycks det ha varit en nästan besinningslös vrede som drabbade de slagna romarna. "Barbarerna" tog inget krigsbyte, utan offrade detta omedelbart till gudarnas ära, som tack för segern. Inte ens fångarna skonades. Enligt Julius Caesar lovade man redan före slaget att helt överlåta krigsbytet på gudarna. Detta för att tillförsäkra sig gudarnas, främst då Mars, gunst. Av såväl Orosius som Caesars skildringar att döma var det med andra ord andra faktorer än materiell vinning som drev germanerna i deras kamp mot romarna. Prestige vunnen genom tapperhet, möjlighet att tillförsäkra gudarna ett stort offer etc. kan ha varit drivkraften för de enskilda krigarna. Men samtidigt finns det uppgifter, som tyder på, att syftet med det förenade krigståget var jakt efter land. Enligt den romerske historieskrivaren Livius skall nämligen cimbrerna ha anhållit hos den romerska senaten om att jord skulle upplåtas till dem så att de kunde slå sig ner där. Denna anhållan avslag dock av senatorerna. Men trots avslaget fanns det cimbriska "enkla" kvar längs marschvägen från norr till söder, och som kommer att framgå av vad som sägs nedan stötte bland annat Julius Caesar på dessa kvarlämnade och bortglömda cimbrer.¹⁰

Först efter slaget vid Arausio sökte sig den cimbrisk-teutoniska hären vidare. Cimbrerna försökte först nå det nuvarande Spanien men gav upp detta försök och sökte sig istället mot Italien. Teutonerna dröjde kvar i Gallien och där mötte de sitt öde i gestalt av den romerske fältherren och konsuln Gaius Marius, hjälten från kriget mot Jugurta. Vid Aquae Sextiae (nuvarande Aix-en-Provence) i södra Gallien besegrades teutonerna år 102 f. Kr. med hjälp av den armé som Marius ställt upp bestående av bland annat hans gamla krigsveteraner från kriget mot Jugurta i Nordafrika. Segern vanns genom en kombination av Marius militära geni och härens karaktär av yrkeshär och resultatet av slaget uppges ha varit, att 100 000 man på den germanska sidan dödades och lika många gav sig som fångar, däribland deras kung Teutobod. I och med detta var teutonernas öde beseglat.

Cimbrerna var till att börja med mer framgångsrika. De hann slå en romersk här i Po-dalen innan Marius besegrade dem vid Campi Raudii år 101. Majoriteten nedgjordes tillsammans med sina ledare Lugius och Boiorix, andra begick självmord för att undvika fångenskapens förnedring och slutligen fanns en stor grupp som togs till fånga. Efter denna seger kunde Marius samma år, som den förste romaren, fira en triumf i Rom efter att ha besegrat

en germansk här. Som historien skulle komma att utvisa blev han inte den siste som gjorde detta. För det byte han och hans här vann lät även Marius resa ett mer bestående minnesmärke över sina och soldaternas bedrifter, ett tempel i Rom tillägnat *Honos* och *Virtus*, Åran och Tapperheten.

Cimbrerna och teutonerna skapades hos romarna en skräckblandad respekt för de germanska folken. Denna kom att prägla all vidare kontakt mellan de två folken, såväl skriftlig som mer fysisk. Romarna uppfattade det germanska hotet som konstant men samtidigt fanns den hoppfulla insikten, vunnen genom Marius segrar, att germanerna kunde övervinnas. När Caius Julius Caesar inledde sitt fälttåg i Gallien på 50-talet f. Kr. var, uppger han i sin egen beskrivning av kriget, en av orsakerna att skydda de romerska områdena, dvs. främst Gallien, från de infall av germanska stammar som hade börjat ske över Rhen¹¹ och som till och med hade resulterat i, att vissa stammar permanent slagit sig till ro hitom Rhen. Men det räckte inte med att bara skydda Gallien: germanerna, som Caesar betecknade som "ociviliserade vildar", måste förhindras från, att liksom cimbrerna och teutonerna, tränga in på italiensk mark. Gallien skulle därför vara en buffertzoon, som satte stopp för vidare härjningar och Rhen markera gränsen mellan de romerska och germanska intressesfärerna.

I sina brev från Gallien till den romerska senaten målade Caesar gång på gång upp det germanska hotet och han legitimerade på så vis sina egna handlingar. För att injaga ytterligare skräck i de närboende germanerna gick för övrigt Caesar med sina trupper över Rhen år 55 f. Kr. och brände och härjade ett större landområde.

Man får förmoda att det låg krassa politiska överväganden bakom Caesars agerande. Genom kriget i Gallien avsåg han att skapa en politisk plattform för vidare framgång i Rom och för att möjliggöra detta krävdes en gräns, där striderna kunde/måste upphöra. Hade han valt att fortsätta kampen, med sikte inställt på att omintetgöra det germanska hotet, hade han aldrig kunnat fortsätta sin politiska karriär i Rom. Därför är Rhen inte bara en fysisk gräns utan också en psykologisk. Hit, men inte längre, behövde han förfölja sin motståndare och floden var tillräckligt "tydlig" för att de romerska folket skulle kunna uppfatta den som en gräns, inte bara av geografisk utan också av etnisk karaktär. En linje mellan oss och dem. Om den i realiteten var en fysisk gräns eller inte mellan den romerska och den germanska världen var av underordnad betydelse. Dess symboliska värde var det primära. Det är därför inte så konstigt, att Caesar redan i det första kapitlet av sina kommentarer till det galliska kriget slår fast, att germanerna är de folkslag som bor "*på andra sidan Rhen*" (Caesar I:1). Även på andra ställen i skildringen återkommer detta tema.¹² Och det till trots, att han på andra ställen säger, att det sedan generationer tillbaka bor germanska folk söder om Rhen. Bland annat nämner han, att "*de flesta folken i Belgien härstammar från germaner och hade för länge sedan gått över Rhen och bosatt sig där på grund av landets bör-*

diga jordmån och drivit bort de galler, som då var landets invånare" (Caesar II:4). Och något längre fram berättar han, att han och den romerska armén stötte på en grupp cimbrer och teutoner söder om Rhen. De hade lämnats där när cimbrerna och teutonerna drog ner mot Italien, som vakt för kvarlämnad packning och tross. Det säger sig självt, att dessa grupper besegrades av Caesar¹³, som på så vis visade sig jämbördig med Marius.

Detta med att medveten välja en naturlig gräns mellan det germanska och det romerska återkommer även hos andra romerska författare. När Cornelius Tacitus vid slutet av 1:a århundradet sammanställde sin *De origine et situ germanarum liber*, ofta förkortad Germania, inleder han boken med att skriva: "*Germanien som helhet betraktat är skilt från galler samt från räter och pannonier genom floderna Rhen och Donau, från sarmater och daker av ömsesidig fruktan eller av bergskedjor. De övriga delarna omgivas av oceanen, vilken omsluter vidsträckta halvöar och oerhört stora öar*" (Germania kap. 1).

Men romarna och Caesar var inte sämre realpolitiker än att de insåg germanernas potential som legosoldater och allierade. I sina kommentarer till de galliska krigen beskriver Caesar dem, efter hörsägen, som "*ofantligt storväxta och otroligt tappra och välövade i vapnens bruk*" (Caesar I:39) och något senare, vid slutet av 1:a århundradet e. Kr., karakteriserade Tacitus germanerna på ett likartat sätt när han säger att de var "*de farligaste soldater en fiende kan möta*" (Tacitus, Historiae II:32). Det är därför inte märkligt, att det bland Caesars trupper fanns germanska förband, som tilläts strida under egen ledning och med egen utrustning. Denna dualistiska inställning från romersk håll till de germanska krigarna återkommer ständigt i den fortsatta utvecklingen och kan sägas känneteckna kontakterna mellan romare och germaner på det militära området ända fram till dess att det romerska imperiet slutgiltigt gick under.

Caesars aggressiva politik visavi germanerna fortsattes av hans efterföljare, Augustus. Efter att ha konsoliderat de nya erövringarna inleddes en expansivt präglad erövringspolitik vars mål var, att flytta nordvästgränsen ytterligare mot norr. Augustus två styvsöner, Drusus och Tiberius, valdes att leda dessa expeditioner. År 4 e. Kr. avseglade en romersk flottenhet från Rhenmynningen mot norr, mot det okända. Den rundade förmodligen Jyllands nordspets och nådde därmed cimbrernas avlägsna land. Augustus fann händelsen så anmärkningsvärd, att den omtalas i hans egenhändigt författade självbiografi, *Res Gestae*: "*Min flotta seglade på Oceanen från Rhens mynning till den uppgående solens trakt ända till kimbrernas område dit varken till lands eller till sjöss någon romare nått före denna tid.*" Fortsättningen på denna passus är ännu mer intressant: "*Kimbrerna och charyderna och semnonerna och andra germanska folk i samma trakt sökte genom sändebud min och det romerska folkets vänskap*" (Augustus självbiografi, 26). Det var med

andra ord inte bara romarna som, av nyfikenhet eller realpolitisk nödvändighet, sökte sig mot okända trakter. Även i så avlägsna områden som Jylland och södra Skandinavien fanns en kunskap om Augustus betydelse och vikten av att genom sändebud upprätthålla vänskapliga kontakter med honom. Märk också hur Augustus väljer att framhålla, att germanerna frivilligt sökte sig till honom och det romerska folket för att vinna deras vänskap. Det var alltså inte bara så enkelt, att de sökte sig till Augustus och hyllade honom. Istället anar man bakom detta ordval en önskan om att relationen mellan Augustus och germanerna skulle ta sig formen av ett patronus-clientus förhållande, där rollerna för Augustus vidkommande var givna på förhand. Även Strabon, verksam under Augustus egen tid och alltså en samtidskälla, omtalar de cimbriska sändebuden. Han säger, att det cimbriska folket genom sina ambassadörer sände den heligaste kittel (se ovan samt jfr fig. 4) som fanns hos dem som gåva till Augustus tillsammans med en vädjan om vänskap och förlåtelse för äldre oförrätter. Efter utfört värv återvände de, förvånansvärt nog med båt, till sina hemtrakter (Strabon 7.2.1).

Samma år som den anmärkningsvärda flottexpedition genomfördes hade den romerska flottan och hären nått Elbe, som för en tid kom att uppfattas som rikets nya gräns. Man försköt med andra ord den hävdvunna gränsen mellan det germanska och det romerska mot norr och gjorde anspråk på ett område som tidigare uppfattats som rent "germanskt". Drusus lät vid flodens strand uppföra ett segermonument, som för all framtid skulle minna om den romerska segern och efter sin död år 9 e. Kr. tilldelades han och hans familj namnet Germanicus. Men den romerska segeryran hade knappt lagt sig innan en katastrof inträffade.

Som förvaltare av det nyerövrade området hade man insatt ståthållaren Publius Quinctilius Varus. Denne hade en framgångsrik karriär bakom sig. Han var gift med en systerdotterdotter till kejsar Augustus, hade varit konsul år 13 f. Kr. och efter detta ståthållare i Africa och Syrien. Under sin tid i Syrien slog han ner ett judiskt uppror och tycktes som klippt och skuren för sitt nya uppdrag. Till sitt förfogande hade Varus c. 30 000 man, motsvarande tre legioner (17:e, 18:e och 19:e). Deras uppgift var, att pacificera de besegrade fienderna, förbereda beskattning, igångsätta uppförandet av befästningar samt börja anlägga vägar.

Men germanerna åsåg inte detta händelseförlopp stillatigande. Ett hemligt förbund av skilda stammar hade bildats under ledning av cheruskerhövdingen Arminius. Denne hade tjänstgjort i den romerska armén, hade vunnit romersk medborgarskap och till och med blivit upptagen i det romerska riddarståndet. Han var därför ytterst lämpad för den uppgift som lagts på hans axlar: att krossa den romerska överhögheten och att se till, att gränsen återigen fick gå längs Rhen.

Germanernas taktik gick ut på, att lura Varus och hans mannar in i ett bak-håll. Detta skedde genom att låta den romersk armén få vägvisare som stod i hemligt förbund med Arminius. På slingrande stigar och in i allt mer ogäst-vänligt land fördes de romerska legionärerna av dessa spejare. Vid Teuto-burgerskogen, där träsk- och sumpmark trängde samman de romerska legi-onerna, låg de germanska styrkorna i bakhåll och de två härarna möttes. Romarna blev fullständigt överrumplade och hade ingen möjlighet, att uppfö-ra försvarsanläggningar av den typ de var vana att göra. Under tre dagar böljade slaget fram och tillbaka. Ena stunden var germanerna i underläge, i den andra romarna. Men slaget slutade till sist med ett i det närmaste full-ständigt utplånande av de romerska styrkorna. Varus och med honom 30 000 man slaktades och deras kvarlevor lämnades på slagfältet. Endast ett fåtal romerska soldater kunde fly och andra fick gå i fångenskap. Sex år se-nare uppsöktes valplatsen av en romersk här under ledning av Germanicus och på marken låg "*brutna spjut, hästars lemmar; mitt i lägret vitnande ben, spridda eller hopstaplade, allteftersom männen flytt eller stått emot; tillika huvuden, fästa på trädens stammar. I lundarna i närheten fanns barbarer-nas altaren vid vilka tribunerna och de främsta centurionerna offrats. Och de som överlevt detta nederlag, räddade från slaget eller fångenskapen, berättade att här hade legaterna fallit, där hade örnarna tagits; där hade Varus fått det första såret; de visade var han funnit döden för sin egen olyckliga hand*" (Tacitus, Annaler I:61).

Teutoburgerskogen innebar inte bara en militär katastrof för romarna. Slaget fick också vittgående politiska konsekvenser och markerade ett blodigt slut för expansionsförsöken i norr. De fortsatta krigen mot germanerna kom mer att föras "*för att utplåna vanäran av att en hel romersk armé gått förlorad med Quintilius Varus än av önskan att utsträcka rikets gränser eller för nå-got värdefullt bytes skull*" som Tacitus så träffande formulerar det (Tacitus, Annaler I:3). Borta var drömmen om att inlemma de nordliga delarna av Eu-ropa med Imperiet och en allt mer aktiv utrikespolitik kom att prägla förhål-landet mellan romare och germaner under en lång tid framöver. Söndra och härskra blev honnörsord och romarna sökte genom långväga diplomati och gåvor så splittring i de germanska leden. På så vis hoppades man, till viss del i alla fall, avleda germanernas intresse från de romerska provinserna och koncentrera deras aggressivitet på sina egna. Politiken lyckades till viss del i början men var, i det långa loppet, ohållbar.

Av det redan sagda kan man lätt få intrycket, att kontakterna mellan germa-ner och romare uteslutande hade krigiska förtecken. Man kan även förvillas till att tro, att kontaktytan mellan de två var ganska begränsad, sedd ur ett geografiskt perspektiv. Men vare sig det ena eller det andra ger en rättvis bild av den verkliga situationen. De militära förvecklingarna har naturligtvis varit betydelsefulla och i den samtida och sentida historieskrivningen har de, på grund av sin formella karaktär, fått oproportionerligt stort utrymme. Men vid sidan av de militära kontakterna har också mycket omfattande civila för-

bindelser etablerats på skilda plan och i olika syften. Dessa har förmodligen varit lika betydelsefulla trots att de inte efterlämnat så konkreta belägg i de skriftliga källorna. Och beträffande kontakternas orientering är det viktigt att komma ihåg, att såväl de västra som de östra riksdelarna var betydelsefulla, och att hela *Limes*, gränsen, kan uppfattas som en utdragen kontaktyta mellan germansk och romersk kultur.

Om krigen står för en mer formell kontaktform kan man säga, att handeln, eller rättare sagt utbytet av varor (men också idéer!), har en mer informell karaktär. Den lämnar få spår i de skriftliga källorna men är desto mer påtaglig i de arkeologiska. Till följd av, att varuutbytet inte i så hög grad kan spåras i det skriftliga materialet är det svårt, att konkretisera vilken form denna typ av kontakter haft.

När man på 1800-talet i Danmark påträffade gravar som innehöll romerska brons- och glASFöremål uppfattade dåtidens arkeologer och historiker dem som belägg för, att romerska handelsmän kommit till dessa nordliga nejder för att finna avsättning för sina varor. Under sin bortavaro hade de avlidit och därför kommit att begravas, i främmande land, tillsammans med sitt varulager. Tanken är i och för sig inte helt orimlig. Romarna hade rundat Jyllands nordspets redan under det misslyckade försöket att lägga under sig området mellan Rhen och Elbe och hos bland annat Caesar¹⁴ finns uppgifter om handelsmän som sökt sig till områden utanför den romerska gränsen. Tacitus berättar till och med om en romersk riddare som begav sig till Östersjöns kust för att införskaffa bärnsten som skulle användas vid ett cirkusspel som kejsaren gav.

Men idag är man inte fullt lika benägen att se närvaron av romerska importföremål inom det germanska området, som bevis för direkta handelsförbindelser i den betydelse de har idag. Handel har som bakomliggande motiv en strävan efter ekonomisk vinning och det är inte sannolikt, att detta var huvudmotivet bakom spridningen av romerska brons- och glaskärl i Germanien. Istället anser man, att föremålen nått Germanien på olika sätt och att det är bättre att beteckna förbindelserna som varuutbyte, baserad på en social relation utan primärt vinstsyfte. Men även här måste det erinras om, att tidsfaktorn har stor betydelse och att förbindelsernas karaktär förändrats längs tidsaxeln. Det som gällde under 1:a århundradet e. Kr. äger därför inte giltighet under det 4:e. Därför kan importen i vissa fall beskrivas som ett resultat av varuutbyte men i andra som en direkt följd av handelsförbindelser.

Man kan heller inte bortse från svårigheten, att dra en skarp gräns mellan varuutbyte och militära kontakter. Vissa importföremål är säkerligen resultatet av germanska räder in på romerskt område och kan därför närmast beskrivas som krigsbyte. Andra kan ha medförts av hemåtvändande soldater som efter avslutad krigstjänst återvänder till sina hemtrakter. I sådana fall har

innehavaren spelat en mycket aktiv roll i förvärvet av de eftertraktade föremålen. Frågan är bara hur man skall kunna urskilja dessa föremål.

Ett mycket påtagligt exempel på ett föremål som kan ha en "militär bakgrund" är det bronskärl (fig. 5) som framtoogs år 1819 i en gravhög vid Fycklinge i Västmanland. Det lär ha innehållit brända människoben samt möjligen de förbrända resterna av pärlor eller ett glaskärl. Vad som gör kärlet märkligt är, att det på dess ena sida finns en inskrift som lyder APOLLINI GRANNO DONVM AMMILIVS CONSTANS PRAEF. TEMPLI IPSIVS V S L L M. Texten omtalar, att kärlet en gång donerades till ett tempel tillägnat den keltoromerske guden Apollo Grannus. Givaren var gudens egen tjänare och föreståndare för hans tempel, Ammilius Constans. Apollo Grannus var speciellt omhuldad i den romerska provinsen *Raetien* och en mängd inskriptioner med hans namn har bevarats där. Men kulten hade inte bara lokal betydelse. Det finns uppgifter om, att kejsar Caracalla i början av 200-talet, under en svår sjukdomsperiod, sökte gudens hjälp och lät resa ett altare till hans ära i själva Rom.

Det är framför allt inskriptionen på Apollo Grannus-vasen, som visar, att kärlet inte gärna kan vara en handelsvara i traditionell mening. Kärlet har sannolikt ursprungligen ingått i en tempelskatt och kan som sådan inte har omsatts kommersiellt i första taget. Istället är det troligt, att kärlet rövats från templet och att det därför bäst kan förklaras som ett krigsbyte eller stöldgods. Tidigare har man i allmänhet ansett, att kärlet kommer från ett tempel i *Gallien* eller möjligen *Belgica*¹⁵. Men mot bakgrund av, att guden tycks ha varit speciellt viktig längre mot öster, i *Raetien*, ligger det närmare till hands att tro, att detta område är ursprunget för vasen. En sådan tolkning skulle även ligga i linje med andra indikationer man kan finna i det arkeologiska materialet, som visar på kontakter och påverkan från detta område ungefär vid samma tid.

Tyvär är det inte möjligt att datera den grav där kärlet ingår närmare än till perioden 0-150/160 e. Kr., dvs. äldre romersk järnålder.¹⁶ Det är därmed svårt, att försöka precisera i vilket kulturhistoriskt kontext fyndet skall insättas i mera exakt. Skall vi kanske uppfatta det som ett resultat av det turbulensartade skeendet efter Varus nederlag? Eller måste förklaringen sökas längre fram i tiden? Det kan man som sagt vad inte avgöra i nuläget. Intressant är, att ett kärl som möjligen har en besläktad bakgrund har framkommit i det nuvarande Norge, i Hedmark. På detta omtalas att kärlet skänktes till ett inte närmare preciserat tempel av två personer, Aprus och Livertinus.¹⁷

Ett annat exempel på en föremålsgrupp vars uppträdande i Norden kan vara ett resultat av militära förvecklingar är de romerska kortsvärd (s.k. *gladius*), främst avsedda som stickvapen, som börjar uppträda sporadiskt i Norden redan under 1:a århundradet e. Kr. En dansk forskare som behandlat dessa utesluter inte, att vissa av dem kan härröra från Varus-slakten i Teutobur-

gerskogen. Vid detta tillfälle måste ett enormt krigsbyte ha tagits, bland annat en mängd vapen¹⁸, och om dessa inte offrades till gudarna kan de ha spritts över i stort sett hela Germanien.

I andra fall har säkerligen varorna passerat en lång kedja av mellanhänder och ingått i ett invecklat kontaktnät baserat på redistribution och prestigegåvohandel. Den germanska eliten upprätthöll kontakter av detta slag över vittgående geografiska områden och utvecklade ett elitärt symbolspråk redan strax före Kristi födelse som fick stor genomslagskraft och spridning.¹⁹ Vi kan därför finna identiska uttryck för status i så vitt skilda områden som på Fyn och i Tyskland eller på Själland och i Västmanland. Vi skall heller inte bortse från, att det under vissa perioder, främst kanske under 200- och 300-talet e. Kr., förekom direkta handelskontakter som resulterade i, att stora mängder importföremål nådde germanskt område utan mellanhänder. Ofta tycks dessa direktförbindelser ha varit kortlivade och kanske resultatet av en eller högst några lyckade handelsfärder.²⁰

Även om de romerska provinserna producerade en stor mängd skiftande varor är det en ganska begränsad formrepertoar som möter oss på germanskt område. I områdena närmast gränsen, där verklig handel med vardagsvaror förekom, skiljer sig sammansättningen drastiskt från det i Nordeuropa.²¹ I gränstrakterna uppträder billiga vardagsvaror, såsom fibulor (dräktspännen), formpressade lerkärl (s. k. *terra sigillata*) etc. i stora mängder medan man längre mot norr finner ett standardiserat urval av mer lyxbetonade varor, som helt domineras av kärl som kan användas för dryckenskap. Glas- kärlen är huvudsakligen skilda typer av bågare och bronskärlen kan på ena eller andra sättet användas för att förvara eller ösa upp dryck med. Bakom detta skymtar man en medveten handling, helt centrerad kring dryckesceremonien. Uppenbarligen har denna intagit en central plats i det ideologiska symbolspråk som den germanska eliten omgav sig med.²² Genom mer eller mindre ritualiserade dryckesceremonier, beskrivna bland annat i det fornengelska hjälteposet om Beowulf och på gotländska bildstenar (fig. 6), knöts allianser, bekräftades förbund etc.

En komplett romersk dryckesservis består av ett stort blandkärl, en s.k. *krater*, en skopa med sil samt en eller flera glasbågare. Blandkärlet användes för förvaring, kryddning eller kylning av drycken, om det nu var vin eller det inhemska mjödet. Drycken östes upp ur krateren med hjälp av en skopa vari satt en sil som möjliggjorde, att föroreningar i drycken (kryddor eller liknande) kunde silas bort. Från skopan hälldes så drycken i dryckeskärlet, av glas eller i undantagsfall silver. De fullständiga dryckesserviserna är relativt ovanliga i Norden och i allmänhet har en, två eller flera av dess komponenter ersatts av inhemska föremål. Blandkärlets uppgift fylldes exempelvis lika bra av ett inhemskt lerkärl och glas- eller silverbågaren kunde likaså ersättas med en kopp av lera eller ett dryckeshorn färdigställt av horn från nötboskap. Fantasien hade med andra ord nästan fritt spelrum vilket visar, att det lika mycket

är en idé som en företeelse som man manifesterade med dryckesattiraljerna.

Detta visar, att de romerske importföremålen, vid sidan av den rent praktiska funktionen också fyllt en viktig symbolisk uppgift på germanskt område. De hade i princip ryckts upp från sin ursprungliga funktion som, huvudsakligen, vardagsvaror i det romerska hemmet, till en status som prestigegods i sin nya omgivning på germanskt område. Här skedde med andra ord en transformation från ett tillstånd till ett annat, från vardagsvara för massorna till statusmarkering förbehållen eliten. Föremålen användes av de senare som personliga statussignaler eller som gåvor familjer emellan för att befästa förbindelser. Man skulle kunna säga, att föremålen övergick från en funktions- till en symbolsfär. De inleddes även i det system av redistribution som täckte större delar av Germanien på ett lokalt eller mer globalt plan. Slutligen kom de att användas vid de begravningsceremonier som eliten använde som ett ideologiskt maktinstrument för att markera och aktivera sin särställning. I vissa fall kunde även importen, främst bronserna, komma att bli råmaterial för det inhemska konsthantverket.

Vid sidan av de mer allmänt förekommande importföremålen har också en mer exklusiv import skett. Det kan röra sig om utvalda metall- eller glaskärl men även om exempelvis textilier, hundar, smycken och liknande. Denna form av import har förmodligen i mycket hög grad baserats på direkta förbindelser och är resultatet av personliga kontakter mellan romare och germaner. Ett exempel på detta är en grupp guldfingerringar med infattade halvädelsstenar som hittats i Skandinavien (fig. 7). De är av allt att döma tillverkade inom provinsialromerskt område och kan ha nått Norden på skilda vägar. En möjlighet är, att vissa av dem utgör gåvor från romerska ämbetsmän, militärer etc. till germanska hövdingar. I det senantika samhället var denna typ av gåvor inte helt ovanliga, och kejsaren själv var en generös gåvogivare i samband med exempelvis tilldragelser i det kejsarliga huset. Kejsar Konstantin den Store uppges exempelvis ha skänkt speciellt tunga guldfingerringar till germanska furstar längs gränsen²³. Fingerringar av guld kunde även användas som belöning till militärer som visat tapperhet i fält och ingick då bland en grupp föremål, som man brukar samla inom ramen för s.k. *dona militaria*.²⁴ Fingerringar av guld har dessutom kunnat utgöra en lämplig present från en patronus till hans client. Det sista är av visst intresse, eftersom romarna gärna överförde patronus-clientesrelationen även på sin utrikespolitik. Naturligtvis betraktade de sig själva som patronus och sina allierade som clienter.

Men även en mer "simpel" import kan spåras. Värde metallerna guld och silver saknades exempelvis i Germanien och dessa importerades således från romerskt område.²⁵ En stor införsel av "metallskrot", i form av kasserade och sönderhuggna brons- och silverföremål har också skett, för att täcka upp det lokala behovet av råmaterial till, företrädesvis, smycketillverkning. På danskt

område har skatter framkommit, som uteslutande består av sönderhackade romerska silverserviser²⁶ och på Gudme på Fyn, kanske den främsta av de centralplatser som växer fram i Norden under 200- och 300-talet e. Kr. med bland annat hantverksaktiviteter, har man till och med i metallskrotmaterialet kunnat identifiera en romersk bronsstaty i övernaturlig storlek. Även från svenska fyndplatser, bland annat Helgö i Mälaren, är likartade skrotfynd kända²⁷, dock inte fullt så exklusiva.

Även om vi inte skall förblindas av våra dagars nationalekonomiska strävanden efter en balans mellan export och import så har säkerligen en utförsel från Germanien skett, som till viss del balanserade importen. I de romerska provinserna fanns en inte försumbar efterfrågan på lyxföremål som delvis kunde mättas genom införsel från Germanien. Vi vet exempelvis, att de förmögna romerska matronorna satte stort värde på ljust hår, som de använde till peruker. Människohår kan därför ha varit en eftertraktad bytes- eller handelsvara. Andra sådana mer lyxbetonade varugrupper är bärnsten, valross-tand, utvalda och ovanliga pälsverk etc. En stor marknad har förmodligen även funnits för germanska slavar, för hudar och spannmål till den romerska armén, för bivax och honung etc. Kort sagt har allt, som kunde resultera i ett överskott kunnat utnyttjas i förbindelserna mellan germanerna och romarna. Det främsta hindret har förmodligen varit transporter, vilka till viss del satt gränser för vad som var möjligt.²⁸

Kommentarer till kapitel 2 Två kulturer som möts - Romare och Germaner

⁹ Germanernas offerseder belysta genom klassiska källor har diskuterats bland annat hos Ulf Erik Hagberg i *The archaeology of Skedemosse. 2. The votive deposits in the Skedemosse fen and their relation to the Iron-Age settlement on Öland, Sweden* (Stockholm 1967).

¹⁰ Den cimbrisk-teutoniska gruppen som kvarlämnats söder om Rhen nämns hos Caesar i kap. II av hans kommentarer till de galliska krigen (kap. II:29).

¹¹ Caesar beskriver på ett flertal ställen fientliga germanska infall på galliskt område (ex. I:33, IV:1).

¹² Exempelvis i kap. I:28.

¹³ Se not 10.

¹⁴ Caesars uppgift om romerska handelsmän på germanskt område finns i kap. II:15.

¹⁵ Apollo Grannus-vasen har diskuterats av bland annat Sven Elvius i en uppsats med just namnet "Apollo Grannus-vasen". Denna hittar man i *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift*, 28. (Västerås 1930). I "Västeråstraktens förhistoria". I: *Västerås genom tiderna. I. Västeråstrakten* (Västerås 1956) diskuteras samma kärl av Mårten Stenberger. Hos såväl Elvius som Stenberger görs försök att insätta kärlet i ett kulturhistoriskt sammanhang.

¹⁶ Dateringen av graven är hämtad från Ulla Lund Hansens stora arbete kring romersk import: *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. (Nordiske fortidsminder. Serie B. 10.) Köbenhavn. Dateringen återfinns i katalogdelen (s. 451).

¹⁷ Det norska kärlet från Hedmark finns omnämnt hos exempelvis Hans Jürgen Eggers i hans arbete *Der römische Import im freien Germanien*. (Atlas der Urgeschichte. 1.) (Hamburg 1951), hos Stenberger i *Det forntida Sverige*, s. 389 (Uppsala 1964) och hos Lund Hansen (se not 16).

¹⁸ Sambandet mellan det romerska nederlaget vid Teutoburgerskogen och gladius-svärdens uppträdande norr om Limes har diskuterats av Margrethe Watt i en uppsats med titeln "Gladii in Dänemark - Millieu und Zeitstellung". Denna hittar man i *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. Bis 24. Februar 1994*. (Veröffentlichung des Vorgesellschaftlichen Seminars Marburg. 8.) Marburg 1994.

¹⁹ Rika "furstegravar" i Germanien har behandlats utifrån skilda aspekter av bland annat Hans Jürgen Eggers i en uppsats med titeln "Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit" som man hittar i *Praehistorische Zeitschrift*, 34-35 (1949/50) (Berlin 1950) och av Michael Gebühr "Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber vom Lübsow-Typ" i *Praehistorische Zeitschrift*, 49:1. (Berlin 1974).

²⁰ Direktförbindelserna mellan Norden och det romerska riket har berörts av bland annat Frands Herschend i hans avhandling med titeln "Två studier i öländska guldfynd. 1. Det myntade guldet. 2. Det omyntade guldet" i *Tor*, 18 (1978-1979). (Uppsala 1980) och i en uppsats med titeln "Om öländsk metallekonomi i första hälften av första årtusendet e. Kr." som man hittar i *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra*

1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989. Red. C. Fa-bech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) (Højbjerg 1991). Nämnas skall också Ulla Lund Hansens uppsats från 1991: "Berlockförmige Bernsteinperlen - die europäischen Kontakte eines ostdänischen Zentrums der jüngeren Kaiserzeit" som man hittar i *Regions and reflections. In honour of Märta Strömberg*. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 20.) (Lund 1990). Herschend har försökt att insätta det öländska solidimaterialet i en sådan förklaringsmodell och Lund Hansen har diskuterat belägg på romerskt område för direktförbindelser mellan företrädesvis södra Skandinavien och Rhen-området. Bland annat har hon pekat på förekomsten av speciella bärnstenspärlor i Köln-trakten där paralleller finns på Själland.

²¹ Den romerska importens spridning och sammansättning i Germanien har utförligt diskuterats av Lotte Hedeager, exempelvis i: "Bebyggelse, social struktur og politisk organisation i Østdanmarks ældre og yngre romertid." *Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*, 27:3. (Köbenhavn 1978), "Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation in der älteren und jüngeren ömischen Kaiserzeit Ostänemarks." *Praehistorische Zeitschrift*, 55. (Berlin 1980). Hon har i sina analyser kunnat påvisa en uppenbar skillnad i spridningen samt att sammansättningen skiljer sig åt mellan skilda delar av Germanien.

²² Drickandet som ideologisk rit har betonats av ett flertal forskare. Bland de som på senare tid berört frågan kan nämnas Anders Andrén, som i en mycket läsvärd uppsats från 1991 med titeln "Guld och makt - en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion", diskuterat problematiken. Denna uppsats hittar man i *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fa-bech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) (Højbjerg 1991). Nämnas skall även Jytte Ringtved som i samma publikation diskuterade likartade tankegångar utifrån ett jylländskt material. Denna uppsats har titeln: "Fremmede genstande på Sejflodgravpladsen, Nordjylland. Importens lokale kontekst." I sistnämnda arbete visas bland annat, att dryckeshorn under romersk järnålder är vanliga i det som kan uppfattas som lokala hövdingars gravar men att en form av "centralisering" sker under folkvandringstid. Denna medför, att dryckeshornen blir ovanligare och mer kostbara. Bakom detta anser hon sig kunna se en ökad grad av centralisering av samhället där makten i högre grad än tidigare samlas i några få händer.

²³ Fingerringar av guld som gåvor i skilda sociala sammanhang finns omtalade i flera klassiska källor. En översikt finner du hos Kent Andersson i hans uppsats "Intellektuell import eller romersk *dona*?" Denna hittar man i *Tor*, 20 (1983-1985) (Uppsala 1985). Främst är s. 139 relevant i detta sammanhang.

²⁴ Det enda moderna översiktsverket om romersk *dona militaria* är Valerie Maxfi-elds *The military decorations of the Roman Army* (London 1981). Där behandlas problematiken utifrån skilda aspekter. Bland annat görs en genomgång av vilka typer av utmärkelser som fanns, vem som kunde komma i fråga för dem och hur länge de var i bruk. Maxfield använder sig av såväl litterära som arkeologiska och konsthistoriska källor. Hos Andersson (se not ²³) och Gad Rausing finner man försök till att tolka vissa skandinaviska fyndgrupper som *dona militaria*. Andersson framhåller några fyndgrupper i de danska offerfynden samt en typ av fingerringar

med infattade halvädalstenar medan Rausing i sin uppsats "Barbarian mercenaries or Roman citizens?", publicerad i *Fornvännen*, 82 (Stockholm 1987) lyfter fram vissa av de mer allmänt förekommande bronsföremålen, bland annat de romerska skoporna och kasserollerna.

²⁵ Redan Tacitus skriver om detta i *Germania*. I övrigt hänvisas till Kent Anderssons avhandling *Romartida guldsmede i Norden. 3. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper*. (Aun. 21.) (Uppsala 1995) där man från sid 9 och framåt finner denna fråga diskuterad.

²⁶ Silverskatter bestående av upphackade silverserviser har behandlats av Olfert Voss i en uppsats med titeln "The Höstentorp silver hoard and its period. A study of a danish find of scrap silver from about 500 A.D." som man hittar i *Acta archaeologica*, 25. (Köbenhavn 1954). Nämnas skall även Elisabeth Munksgaards ett år yngre uppsats med titeln "Late-antique scrap silver found in Denmark. The Hardenberg, Höstentorp and Simmersted hoards" som man hittar i *Acta archaeologica*, 26 (1955) (Köbenhavn 1956). Under senare år har liknande depåfynd även gjorts på bland annat Gudme på Fyn.

²⁷ Materialet från Helgö har diskuterats i en rad publikationer. En sammanfattande diskussion finns i *Thirteen studies on Helgö* (SHM. Studies. 7.) (Stockholm 1988) där skilda forskare ger sin syn på problematiken. Där finns även en bibliografi över publikationer. Hänvisas kan även till en artikel av Per Ramqvist med titeln "Helgö - unik handelscentrum eller vanlig bondgård?" Den hittar man i *Fornvännen* 85 (Stockholm 1990). Ramqvists val av titel visar tydligt hur diskussionens vågor gått höga och hur delade meningarna varit om Helgös ställning. På senaste år har bland annat ön diskuterats av Charlotte Fabech och Jytte Ringtved i en artikel i *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og løstning i Norden i 1. årtusen e. Kr.* (Varia. 30.) (Oslo 1995).

²⁸ Se exempelvis Ulf Erik Hagberg i *The archaeology of Skedemosse. 2. The votive deposits in the Skedemosse fen and their relation to the Iron-Age settlement on Öland, Sweden*. (Stockholm 1967), Ulla Lund Hansen *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. (Nordiske fortidsminder. Serie B. 10.) (Köbenhavn 1987). och "Berlockförmige Bernsteinperlen - die europäischen Kontakte eines ostdänischen Zentrums der jüngeren Kaiserzeit" som återfinns i *Regions and reflections. In honour of Märta Strömberg*. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 20.) (Lund 1991), Lotte Hedeagers arbeten "Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostdänemarks" i *Praehistorische Zeitschrift*, 55. (Berlin 1980) och "Pengeökonomi og prestigeökonomi i romersk jernalder" som man hittar i *Fra stamme til stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund*. Red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 22.) (Höjbjerg 1988). I dessa arbeten diskuteras germanska varor som varit möjliga att avsätta på romersk område.

3 Väster och öster; söder och norr

Även om man kan säga att det är Romarrikets aggression som till en början framkallade krig i Germanien, så måste man framför allt söka orsakerna till den följande utvecklingen i det Germanien som i vårt fall sträcker sig från en linje mellan Weichsels och Wesers mynning och norrut med tyngdpunkten förlagd till Skandinavien. Här är det i grund och botten den ökande befolkningen och förtätningen av bebyggelsen i ett med tiden äganderättsligt fast mönster som är konfliktskapande. Utvecklingen driver de nordgermanska folken att konsolidera sig, bekriega varandra och om möjligt plundra det Romarrike som kunde ha skapat dem ett större materiellt välstånd genom fredliga handelsförbindelser.

Det är ingen tvekan om att det germanska försörjningssystemet huvudsakligen bygger på den självförsörjande familjegården och fram till de sista århundradena före Kristi födelse ökar antal gårdsheter. Det är typiskt för detta bebyggelse- och försörjningssystem att det är rörligt. Få gårdar ligger mer än ett par generationer på samma plats och husen är små och mycket enkla både vad gäller byggnadsteknik och inredning. Ungefär vid tiden för den intensifierade kontakten med romersk kultur blir det skillnad i gårdarnas storlek och även om de fortsätter av och till att flyttas blir de dock mer stationära. Dessutom stagnerar deras antal medan differentieringen mellan olika gårdar blir tydligare.²⁹

Det är uppenbart att denna utveckling mot en stagnerande bebyggelse i en fast organisation, sker tidigare ju närmare man befinner sig Romarrikets gräns. Den är tydlig i större delen av Sydskandinavien åtminstone så långt bort som till Rogaland, Mälardalen, Gotland och Öland, men stagnationen sätter in senare i de norra delarna av området. I Mellanskandinavien finns det expansionsmöjligheter helt fram emot 500-talet e. Kr. Om man betraktar Sydskandinavien som en kärna är det tydligt att det på samma sätt som man märker en expansion söderut i form av s. k. folkvandringar, ser likartade tendenser norrut. Man etablerar exploateringsgårdar längs den skandinaviska halvöns kuster och hela bygder växer till i mellersta och norra Skandinavien. Även om det är ganska gott om plats i dessa områden och även om den självförsörjningsekonomi som invandrarna introducerade inte alltid konkurrerade med den nordskandinaviska befolkningen, får man så småningom räkna med konflikter. Först på 800-talet möter vi de första skriftliga beläggen på dessa konflikter och samtidigt åsikten att det finns en invandrad grupp som betraktar sig som samhällets elit. Det sker när kung Alfred den Store i England låter nedskriva vad nordmannen Ottar berättar för honom om sina resor och sig själv. Arkeologiskt är det nordliga kulturmöte emellertid belagt från romersk järnålder.³⁰

Vi kan misstänka en liknande expansion i de baltiska länderna och den senare koloniseringen av Färöarna och Island skall ses som ett sista led i samma sorts expansion. I motsats till expansionen söderut som kännetecknas av rörlighet är expansionen norrut och så småningom öster- och västerut en etablering av fasta gårdsplatser. I det stora perspektivet betyder det att Sydskandinavien under mycket lång tid producerar ett befolkningsöverskott samtidigt med att uppväxtförhållandena blir bättre och livslängden ökar.

Det ömsesidiga beroendeförhållande mellan gårdarna som man ser i ganska strikt form i nordvästtyska eller jylländska byar och i mindre fast form t. ex. på Öland eller i Rogaland och än lösligare längre norrut, speglar en social differentiering som har stora principiella likheter. Kärnan i differentieringen är utvecklingen av ett samhällsskikt som både

materiellt och socialt utgör en elit. Ännu Tacitus kunde konstatera att människor som Arminius och Segestes och deras familjer bodde i tillsynes helt vanliga gårdar och att de uppförde sig som vem som helst, men under de första 500 åren av vår tideräkning är det uppenbart att skillnader i materiellt välstånd kommer att samvariera med skillnader i social status. Något av den kungamakt som de strävade efter kommer att tillfalla familjer och i vissa fall även söner efter deras fäder.

+

Det utvecklas en inre stabilitet i det nordtyska och skandinaviska järnålderssamhället som möjligtvis satts i gång av den romerska aggressionen och den därmed sammanhängande ideologiska påverkan. Samtidigt är det tydligt att kulturmötet om man håller sig till kustländerna söder om Östersjön, skapar en påtaglig skillnad mellan öst och väst, eftersom det i samhällena i öster uppstår kringflackande befolkningsgrupper som domineras av en manlig krigare och av krigsledarens ideologi. Det är sannolikt att dessa grupper präglats av önskan om att tillägna sig ett materiellt överskott även om det inte behöver vara det ursprungliga skälet till deras bildande, och det är sannolikt att samma önskan i väst också där ledde till plundringståg. I öster är det emellertid tydligt att de som gav sig ut mycket sällan var i stånd att återkomma med fickorna fulla utan tvingades till ett kringflackande liv i multietniska grupper hophållna av en beredskap för plundringskrig och en krigarideologi med tydliga rötter i det tidigermanska järnålderssamhället. När Tacitus säger att de som kallar sig Sveber är ett folk utan någon hemvist i form av ett landområde där de anser sig höra hemma, är det förmodligen ett resultat av att organisationen av landområden ännu tillät ett kringflackande över stora områden och att identifikation med ett visst område - även om det ofta ger sig självt - inte alls behöver att ha varit en förutsättning för att uppfatta sig tillhöra ett visst folk. Likaså vittnar den lojalitet som finns mellan de som betraktar sig som ett folk med deras hövdingar, inte minst i samband med krig, om de möjligheter man hade att organisera stora gruppers kringflackande.

Det som skiljer öst och väst är just de inflytelserika männens förståelse av vad det betyder att inneha jord och möjlighet att skapa ett överskott som kan föda en utvald skara. Om man kan frysa bebyggelsemönstret kan man också skapa överskott som kan användas i samband med utflykter i plundringsekonomi således att de som överlever plundringståget har ett intresse av att återvända till sina hemtrakter med sitt byte. Den teoretiska och säkert också ofta praktiska poängen med att komma hem med sitt byte är att det kan omsättas till en säker, personligt kontrollerad försörjningsbas och mera permanent maktposition.

Det samhälle som kan skapa en mera fast rättslig struktur som reglerar brukandet och nyttjanderätten till bestämda jordstycken och landområden i förhållande till enskilda har upfunnit en typ av värde som har en säker förräntning i form av ett överskott på mat, arbetskraft och en del varor som åtföljer matöverskottet. Den påtagliga lätthet varmed arkeologer, som arbetar i det västliga området, hittar en med tiden allt mer stabil och hägnad bebyggelse, tyder på att vi här står inför den skisserade utvecklingen av ett stabilt samhälle, medan den uppenbara svårigheten att hitta stabil och reglerad bebyggelse i öster tyder på en kvardröjande äldre samhällsstruktur.

Det är naturligtvis inte bara så att man antingen har ett helt fast och inrutat ägosystem

eller också ett över stora områden rörligt bosättnings- och odlingssystem. Ändå är det värt att påpeka att möjligheten att vinna sig prestigeföremål genom plundring framstår i olika dager i de två systemen. Om man har en fast ägostruktur att återvända till eller om man är i stånd att organisera sitt plundringståg som en kolonisation av ett landområde som man tänker organisera med en lika fast ägostruktur som hemma, så är plundring en väg mot nationalstaten. Om man istället ser sin plundring som ett militärt inspirerat kringflackande tillsammans med en ledargestalt som genom sin duglighet gör det möjligt att skaffa sig ett materiellt välstånd, så kräver det långvarig kontakt med Romarriket och dess ideologiska påverkan innan det går att skapa en statsstruktur som generation efter generation är kopplad till ett landområde. Sannolikheten är å andra sidan stor att man uppfunnit ett verkligt multietniskt samhälle.

Man kan invända mot denna tolkning av det rörliga samhället att det är svårt för jordbrukande folk att överleva i ett kringflackande liv och det är sant, men man måste komma ihåg att kreatursskötseln spelat den väsentligaste rollen i många av järnålderns självförsörjningsekonomier och att spadbruk är lätt att organisera om plundring skulle visa sig olönsamt. Inte desto mindre har det, om man får tro de skriftliga källorna, ofta uppstått försörjningsproblem för de kringströvande befolkningsgrupperna och det är osäkert om de kunnat reproducera sig själva.

Man kan således säga att kontakten med romarna i början av första århundradet e. Kr. och Romarrikets stärkta materiella, ekonomiska och politiska ställning senare i samma och följande sekel, ger upphov till två samhällsliga, nordgermanska strömningar. Den ena präglas av det konsoliderade ägostrukturerade samhället där hövdingamakten bygger på kontroll över jorden och överskottsproduktionen. Den andra präglas av det rörliga samhället som bygger på det militärt inspirerade kringflackandet där större och mindre befolkningsgrupper fylkas kring den traditionella germanska krigsledaren.

I båda systemen är plundring möjlig, men i det förra bygger plundringsexpeditionerna på ett överskott som producerats hemmavid medan det senare samhället förmodligen inte kan reproducera sig självt. Där blir plundring av och till en del av självförsörjningen.

Det är närheten till Romarriket och den inspiration det första mötet gav som styr utkristalliseringen av dessa samhällsformer. Det som skiljer är att man i det förra fallet förenar en ideologisk påverkan av det ledande skiktet med merkantil ekonomisk utveckling, medan man i det andra fallet till en början enbart kan spåra den ideologiska påverkan med dess betoning av gåvoekonomin och den personliga fältherremakten. Det är det första systemet som i längden visar sig bärkraftigt, men samtidigt är det klart att det andra systemet som från slutet av andra århundradet blir det tydligaste hotet mot Romarriket och det som påskyndar dess sönderfall.

Så småningom kan det ekonomiskt starka samhället engagera sig i en aggressionspolitik som där koloniserar och plundrar landområden även i syfte att introducera sin ekonomiska och politiska struktur. Det sker t. ex. när frankerna går in i Gallien och när Anglo-Saxarna koloniserar södra England. Det tycks rätt att säga att det är det första samhällssystemet som är den sociala utvecklingens stomme medan det andra systemet är en sidogren som växer sig stor tack vare den kontakt den får med Romarrikets östliga hälft och den enorma betydelse den får dels för utvecklingen av en germansk kungasideologi dels så småningom också, genom den romerska historieskrivaren Cassiodo-

rus, får för det germanska folkbegreppet.³¹

Kommentarer till kapitel 3 Väster och öster; söder och norr

²⁹ Om jordbruk kan man läsa i: Lotte Hedeager *Dansk landbrugshistorie: Jernalder* (Odense 1993); Dan Carlsson *Kulturlandskapets utveckling på Gotland* (Visby 1979); Mårten Stenberger *Öland under äldre järnålder* (Stockholm 1933); Viggo Nielsen "Ploughing in the Iron Age" som man hittar i *Journal of Danish Archaeology* 5, 1986 (Odense 1987) och vars litteratur leder vidare.

³⁰ Om bebyggelse i Mellan- och Nordskandinavien se t. ex. Per Rahmqvists *Gene Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden.* (Archaeology and environment. 1.) (Umeå 1983) eller Lars Liedgren *Hus och gård i Hälsingland* (Umeå 1992). Om Ottar kan man läsa i Povl Simonsen *Ottar fra Hålogaland* (Tromsø 1957).

³¹ Om det komplexa förhållandet till Romarriket kan man läsa mycket t. ex. i Herwig Wolfram *History of the Goths* (Berkeley 1988). Om förhållandet mellan romare och anglo-saxare läser man i Nicholas Higham *Rome, Britain and the Anglo-Saxons* (London 1992). Om en tidig germansk stat inom tidigare romersk territorium i Ian Wood *The Merovingian Kingdoms, 450-751* (London 1994).

4 Handel

Utbytet av varor mellan Romarriket och Germanien var, som redan konstaterats ovan, omfattande. Bara från skandinaviskt område känner vi c. 1200 importerade brons- och glaskärl från den period, som kallas romersk järnålder, dvs. från Kristi födelse fram till c. 375 e. Kr. Då skall man komma ihåg, att det förekom en småskalig införsel redan före Kristi födelse och att importen fortsatte även efter år 375. Importen har främst påträffats i gravar men i undantagsfall även i offerfynd, i depåfynd av annat slag och på boplatser. Att föremålen är så ovanliga i det som kan tolkas som skattfynd visar, att de inte tillskrivits något direkt kommersiellt värde utan så gott som uteslutande betraktats som prestigeföremål.³² När de "konsumerats" i gravar signalerar de därför framför allt status med ett ideologiskt symbolspråk som måste förstås i sitt rätta kulturhistoriska sammanhang.

Främst har germanerna, som redan sagts, intresserat sig för skilda former av brons- och glaskärl, vilka använts för ceremoniell dryckenskap (fig. 10), men bland importföremålen finns också statyetter, smycken (pärlor, fingerringar och liknande), dräkttillbehör etc. (fig. 11).³³ Till detta kommer mynt, företrädesvis guldmynt från 400-talet (*solidi*) men också äldre guld- (*aurei*) och silvermynt (*denari*).³⁴ Man skall heller inte bortse från, att en stor mängd av de svärd som påträffats på germanskt område med större eller mindre grad av säkerhet kan härledas ur romerska vapensmedjor³⁵, trots att det förelåg ett romerskt exportförbud för vapen. Inte minst det senare visar hur svårt det är att till fullo förstå de germansk-romerska kontakterna utifrån bara en källkategori och det visar även, att källorna kan vara direkt motsägelsefulla.

Det omvända varuutbytet, dvs. från germanskt till romerskt område är svårare att, på arkeologisk väg, belägga. Några konkreta exempel föreligger emellertid, exempelvis har bärnstenspärlor av en mycket speciell typ framkommit i Rhen-området. Motsvarigheter till dem är kända bland annat på Själland.³⁶ Man kan även på språklig väg finna antydningar om vilka germanska exportartiklar som funnit avsättning på romerskt område. Orden för gås, skinn, bärnsten och såpa är germanska låneord i latinet vilket indikerar, att import av dessa varor kan ha skett. Ull, spannmål, läder etc. är andra exempel på germanska varor som det kan ha funnits en marknad för innanför och längs med *Limes*.³⁷

Den tidigare förhärskande uppfattningen, att importföremålen nått Skandinavien genom regelrätt handel, företrädd exempelvis av Gunnar Ekholm och Hans Jürgen Eggers, har idag till stor del övergivits. Numera är man mer införstådd med, att varuutbytet haft en avsevärt mer komplex natur, vars primära syften inte varit vinsthemtagning utan mer haft ideologisk-politisk bakgrund och betydelse. En ökad medvetenhet om den specifika historiskt-politiska situationens betydelse har också vunnit insteg, dvs. att man inte till fullo kan

förstå fenomenet varuutbyte utan att insätta det i sitt rätta kulturhistoriska kontext. Analyser som utförts visar dessutom, att det inte primärt är den romerska utveckling som har haft betydelse i sammanhanget utan det är den politisk-ekonomiska situationen i områdena utanför *Limes* som haft inverkan på händelseförloppet.

Romarnas syn på varuutbytet med germanerna kan illustreras med ett citat från Tacitus bok *Germania*. Där skriver han: "*Våra närmaste grannar bland germanerna sätta ... värde på guld och silver till följd av sina handelsförbindelser med oss, och vissa av våra myntsorter kännas de vid och utvälja; de som bo längre in i Germanien använda den enklare och ålderdomligare metoden att byta handelsvaror.*" "*Och de hålla sig hellre till silver än till guld, inte därför att de älskar silver utan därför att en mängd silvermynt är bekvämare att handskas med för dem som tillhandla sig simpla och billiga saker.*" (Tacitus, *Germania* kap. 5:3). Tacitus nämner i samma stycke ytterligare en form av varuutbyte med germanerna: de diplomatiska gåvorna och exemplifierar detta med "*silverkärl, som deras sändebud och hövdingar fått i gåva*" (Tacitus, *Germania* kap. 5:3).

Om vi kan sätta någon tilltro till Tacitus så kan vi fastställa, att tre typer eller nivåer för varuutbyte mellan romare och germaner existerat vid slutet av 1:a århundradet e. Kr., tidpunkten för tillkomsten av *Germania*. Med moderna termer skulle vi kalla dem administrativ handel, byteshandel och gåvohandel. I den följande skall deras betydelse diskuteras och exempel ges på när vi kan belägga de skilda typerna av utbyte, framför allt i det arkeologiska materialet. Men innan detta sker skall en uppgift hos Caesar nämnas och kommenteras.

Under sitt fälttåg i Gallien kom Caesar nämligen till ett område som gränsade till nerviernas område, och han införskaffade uppgifter om denna stam. Då fick han sig berättat, att "*det fanns ingen möjlighet för handelsmän att komma in i deras land. De tillät inte någon som helst införsel av vin eller andra liknande lyxvaror, då de ansåg, att allt sådant hade en demoraliserande inverkan på deras krigiska sinnelag*" (Caesar II:15). Citatet visar, att det fanns en medvetenhet hos vissa germaner, eller grupper inom den germanska aristokratin, om att det romerska inflytandet, hur oskyldigt det än må synas, kunde ha en skadlig effekt på den germanska identiteten. När man hos Tacitus ett århundrade senare finner en uppmaning till romarna, att öka vinexporten för att på så vis demoralisera och förvekliga germanerna: "*Om man efterkommer deras dryckenskapsbegär genom att skaffa dem så mycket de vilja ha, komma de att besegras minst lika lätt genom sina laster som genom vapenmak*" (Tacitus, *Germania* 23) förstår man, att nerviernas misstro var berättigad. Och man kan av citat också dra slutsatsen, att det fanns ideologiska och politiska överväganden bakom romarnas "handel" mot områdena utanför *Limes*.

Det finns ytterligare ett ställe hos Caesar som kan vara värt att nämna i detta sammanhang. När han talar om sveberna, ett folk härdat av spartanskt levande och bistert klimat, enormt storväxta och de mest krigiska av alla germanfolk, säger han uttryckligen, att de välkomnar romerska handelsmän: ”*De tillåter handelsmän att komma in i landet, men mera för att få tillfälle att sälja sitt krigsbyte än därför att de har någon önskan efter importvaror*” (Caesar IV:2). Här har vi alltså ett belägg för, att en omvänd handel skedde och att denna delvis initierades av germanerna själva.

Administrativ handel

Den administrativa handeln har som drivfjäder ett bakomliggande vinstintresse, dvs. den syftar till, att den ena parten i transaktionen skall göra en ekonomisk vinst. Denna typ av varuutbyte har under de två första århundradena efter Kristi födelse främst haft betydelse i de områden som låg närmast *Limes*, något som framgår av såväl skriftliga som arkeologiska källor. I detta område fanns tillgång på romerska mynt samt en marknad för vardagsvaror, vilka inte besatte något större ekonomiskt värde och som därmed var överkomliga för en bred massa.³⁸ I och med detta saknade de ett egentligt symbolideologiskt värde: vem som helst med de rätta ekonomiska förutsättningarna kunde komma i besittning av dem. Detta gjorde dem mindre lämpade som maktsymboler. Inte minst ser man detta av, att det i området närmast *Limes*, som utgjorde en form av buffertzonen mellan romerskt och germanskt, inte uppträder den typ av rika gravar, s. k. furstegravar av Lübsow-typ (uppkallade efter en polsk fyndplats) med importföremål som områden längre bort från *Limes* har.³⁹ Importen har med andra ord inte införlivats i elitens maktspråk här eftersom föremålen inte hade en symbolideologisk laddning. De var istället handelsvaror. Men även längre mot norr kan man se tecken på, att vissa importgrupper inte använts som regelrätta statusföremål. Det bästa exemplet är kanske glaspärlor. De uppträder under hela romersk järnålder i kvinnogravar och blir under yngre romersk järnålder mycket vanliga, främst under 300-talet e. Kr. Då förekommer det i vissa gravar mycket stora pärluppsättningar och från danskt område finns belägg för upp mot 1000 pärlor i en och samma grav. Pärlorna är av skilda typer och kan vara såväl mono- som polykroma, ha inlagda figurer eller, vilket är lite mer ovanligt, invändigt inlagd guld- eller silverfolie. De sistnämnda är förmodligen producerade i de östra delarna av Medelhavsområdet (förmodligen på Rhodos)⁴⁰ och förekommer i lite rikare kvinnogravar.⁴¹ Antalet pärlor kombinerat med deras uppenbara sociala spridning antyder, att de snarast kan ses som resultat av administrativ handel och att de av den anledningen inte var förbehållna vissa samhällsskikt. Men samtidigt kan man inte bortse från, att vissa av pärltyperna är ovanligare och tycks uppträda tillsammans med statusavspeglande föremålstyper. Man kan med andra ord inte generellt säga, att glaspärlor saknar statusvärde. Vissa, bland annat de guld- och silverfoliera-

de, tycks vara förbehållna vissa samhällsgrupper och har av dem använts som statussignaler.⁴²

Den administrativa handelns betydelse ökade vid mitten och slutet av 100-talet e. Kr., när Markomannerkriget var över. Redan tidigare ses tendenser till, att importen till viss del ändrar karaktär och att den mer kännetecknas av massproducerade brons- och glaskärl. Detta speglar en förändring inom det romerska imperiet vad beträffar brons- och glasindustrins lokalisering. Under äldre kejsartid låg produktionsplatserna i Italien. De centralitalienska verkstäderna, främst i Capua och området däromkring, producerade exempelvis många av de äldsta, högklassiga importföremålen som vi känner från Norden (fig. 12). Där var invandrade grekiska hantverkare verksamma och på många av bronsföremålen finns namnstämplor, s.k. fabriksstämplor, med just grekiska namn. Föremålen från de centralitalienska verkstäderna präglas av ett tydligt arv från det klassiska, grekiska hantverket och såväl former som dekor kan spåras tillbaka österut. Men de italienska verkstäderna förlorade emellertid i betydelse på ett tidigt stadium under kejsartid och produktionen flyttades i stor utsträckning ut i provinserna. I Gallien, exempelvis i Lyon (*Lugdunum*) grundades verkstäder som producerade billiga bronskärl och i trakten av Köln (*Colonia Agrippina*) anlades glashyttor, där till att börja med glasblåsare från bland annat Syrien var verksamma. På de galliska bronskärlen finner man namnen på dem som tillverkat dem, och nu har de grekisk klingande namnen ersatts av latiniserade, keltiska namn. Där man tidigare fann stämplor med namn som P. CIPIUS POLYBIUS, L. ANSIUS EPAPHRODITUS eller till och med L. ANSIUS DIODURUS hittar man namn som slutar på -io eller liknande. Ofta följs namnen av ett f, exempelvis MATRRUSUF eller DRACCIUSF där f står för *fecit*, tillverkat av (fig. 13).

Med tiden spred sig konsten att blåsa glas även till områden utanför imperiets gränser och i södra Ryssland, i trakten av Svarta havet och inom den s.k. Cernjachov- eller Sîntana de Mures-kulturen, växte glashyttor upp där exempelvis tjockväggiga bågare med inslipade ovaler framställdes. Dessa är förhållandevis vanliga inom det nord- och nordostgermanska området och vittnar om omfattande kontakter med de sydöstra delarna av Europa (fig. 14).

Trots att de ickeromerska produktionsområdena började göra sig gällande var det trots allt främst från de provinsialromerska bronsverkstäderna och glashyttorna som en strid ström av kärl spred sig ut över Germanien. Denna kvantitativa ökning är fullt mätbar i tidens gravar. En följd av detta är, att de importerade kärlen får en ökad "social spridning". Det var inte längre förbehållet ett litet fåtal, att dricka ur romerska glaskärl eller att förvara det inhemska mjödet i ett romerskt bronskärl.

Men trots att en kvantitativ förändring, och för den delen en kvalitativ också, är fullt märkbar, rör det sig fortfarande om standardiserade kärluppsättningar

med anknytning till drycker. En viss anpassning till en germansk kundkrets kan även anas bakom vissa av de former som skapades i de romerska glashyttorna. Ett exempel på detta är de glasdryckeshorn (fig. 15) som producerades i Köln och trakten däromkring. Germanerna använde sig i vanliga fall av horn från kor eller uroxar, något som redan Caesar omtalar, men romarna ansåg uppenbarligen produkten så intressant, att de upptog den bland glastyperna. I Norden har flera sådana dryckeshorn framkommit, såväl med som utan pålagd tråddekorer (fig. 16).

Till viss del kan uppsvinget för den administrativa handeln under yngre romersk järnålder förklaras som ett resultat av den kraftiga förändring av den nordgermanska samhällsstrukturen som är märkbar omkring år 200 e. Kr. Förändringen ses bland annat i boplatsmaterialet, där ett arealkrävande jordbruk ersätts av ett intensivare och de danska landsbyerne slås samman till större enheter med större gårdar. Till samma tid hör en mängd rika gravfynd från framför allt östra Danmark och flera av de stora vapenofferfynden. Lägg till detta, att det på flera platser i Norden växer fram "centralplatser", där sakrala, politiska och ekonomiska funktioner kombineras.

Offerfynden, där besegrade fienders utrustning offerats i våtmarker, vittnar om att perioden präglades av omvälvningar av inte helt fredlig karaktär och kan tas som intäkt för, att verkliga erövringskrig bedrevs i syfte att komma i besittning av nytt land eller kanske herravälde över en beskattningsbar befolkning. Analyser som gjorts av ett av de stora danska mossofferfynden, Illerup i Jylland, visar, att den besegrade fienden kom från södra Norge eller västra Sverige.⁴³ Det rör sig alltså inte bara om lokala krig utan om regelrätta arméer som kunde mobiliseras och sedan förflytta sig över stora områden. Att detta skett över vatten visas av fyndet i Nydam, där det bland den offerade utrustningen även fanns ett komplett skepp och rester efter ytterligare andra. Närvaron av hästutrustning i offerfynden indikerar närvaron av kavalleri vilket i sin tur innebär, att skeppen även måste ha haft utrymme för hästar.

I ett annat av offerfynden, från Thorsbjerg i södra Jylland, har den besegrade fienden uppenbarligen kommit söderifrån och förmodligen landvägen tagit sig in i fiendeland. Det intressanta med mycket av utrustningen i detta offerfynd är, att många detaljer och föremål har en rent romersk härkomst. Det gäller till exempel en ansiktsmask av silver som hört till en hjälm, två stora prydnadsplattor (s.k. *phalerae*) (fig. 17), en hjälmprydnad etc. *Phalerae*-plattorna har förmodligen ursprungligen hört till en romersk soldat, som erhållit dem som belöning för tapperhet i fält, s.k. *dona militaria*.

Gravfyndens spridning kan också insättas i ett sammanhang präglat av dynamik och oroligheter. De visar nämligen på ett socialt sett instabilt samhälle, där ett centra avlöste ett annat efter en inte allt för lång tidsperiod. Kombinerat visar de olika fenomenen på framväxten av en ny germansk aristokrati

utan tydliga rötter i det äldre samhället. Denna grupp har säkerligen baserat sin position huvudsakligen på det lokala planet men en viss förankring kan förmodas finnas ner mot provinsialromerskt område. Kontakterna kan ha haft mycket tillfällig karaktär men trots detta fått avgörande betydelse för att stärka den nyvunna ställningen.

Ett resultat av, att den administrativa handel får en ökad betydelse är också, att det germanska samhället orienteras mot något som man skulle kunna kalla en primitiv "penningekonomi" eller kanske rättare sagt "metallekonomi", baserad på standardiserade värden. Mynt präglades i och för sig inte ännu men en del av de romerska mynt som nådde Germanien kan ha cirkulerat som betalningsmedel även norr om *Limes*. Men de har säkerligen inte betraktats som mynt i vår moderna bemärkelse utan snarare setts som värde-metall i myntform. Att det i de danska och svenska vapenofferfynden hittats romerska *denarii* som uppenbarligen tillhört de enskilda soldaterna tyder på, att man verkligen betraktat mynten som värdemätare och att de enskilda soldaterna till och med kanske kunde betalas för sina tjänster i klingande silver. Detta ger även ett intressant perspektiv på den militära organisationen inom det germanska området. Fanns det legosoldater, kanske tränade inom den romerska armén och vana vid att avlönas för sina tjänster, som i Norden, mot betalning, ställde sig i en härförars tjänst?

Men låt oss återgå till guldföremålen. I avsaknad av mynt användes guldföremål med standardiserad vikt för transaktioner. Guldfingerringar gavs exempelvis vid tillverkningen en given vikt så att ägaren med stor precision visste hur mycket guld han bar runt sitt finger.⁴⁴ Detta gav honom bland annat möjlighet, att kontrollera uppvägningar av annat guld och även ett föremål som han snabbt själv kunde omsätta i metallekonomin. Att germanerna betraktade såväl det obearbetade som det bearbetade guldet som en form av myntsubstitut ses av, att man i några gravar hittat såväl spiralguld som guldfingerringar lagda i den dödes mun. Detta kan tolkas som en form av Karons-mynt.⁴⁵ Av romarna, ytterst grekerna, hade man lärt sig, att trygga överfarten till dödsriket (Hades) över floden Styx genom att stoppa ett mynt i den dödes mun som han/hon kunde använda för att avlöna färjekarlen Karon med, då denne tog dem med på sin färja. I brist på verkliga mynt använde man sig på nordiskt område av spiralguld, den form av betalningsmedel som man var mer förtrogen med än mynt.

Inte bara enkla guldfingerringar fyllde en dubbel funktion som kombinerat smycke och värdeföremål. Det gäller även de flesta hals- och armringar vilka har standardiserade vikter⁴⁶ (fig. 18). Samtidigt som de var statusmarkeringar besatt de alltså ett mycket bestämt kommersiellt värde som de aldrig förlorade. I undantagsfall ser man emellertid, att vissa smycken endera helt saknar förankring i det som kan kallas metallekonomin eller så har de vikter som gjort, att de varit svåra att omsätta i "reda pengar". Sådana föremål uppträder företrädesvis i mycket rika gravar och kan vara en mycket medve-

ten ideologisk markering från innehavarens sida: mitt guld är bara avsett att ge status och skall inte kunna omsättas på annat sätt. Genom denna aktiva handling tog man mer eller mindre avstånd från den kommersiella sfären och visade att man stod självständig gentemot denna. Möjligen kan man se detta som ett utslag för en skiktning i samhället med en sedan länge etablerad elit som ställer sig vid sidan av den framväxande nya klassen, de som skulle kunna kallas *nouveau riche* och som möjligen baserade sin ställning på exempelvis handel.

Byte av handelsvaror

När Tacitus använder sig av begreppet "byta handelsvaror", och betecknar det som en primitiv form av handel, avser han säkerligen flera skilda former av handelstransaktioner: vad man traditionellt kan kalla byteshandel och det som måste betecknas som gåvohandel. En renodlad byteshandel kan ses som en uteslutande ekonomisk transaktion, där värdelika varor byter ägare och där inga ytterligare förpliktelser föreligger för någon av kontrahenterna. Sådan byteshandel har säkert spelat en viktig roll på lokal nivå, där förnödenheter och liknande bytt ägare. Syftet ligger här primärt på att utjämna skillnader uppkomna till följa av exempelvis en ökande specialisering och syftet är, som sagt vad, primärt inte ekonomisk vinst.

Men mycket av den "handel" som vi anar oss till bakom den romerska importens spridning har förmodligen inte förmedlats på detta sätt, utan kommit genom mellanled för att slutligen nå sin destination. De vittnar snarast om den utvecklade gåvohandel som förekom inom den germanska aristokratin och som resulterade i, att denna kunde upprätthålla ett gemensamt symbolspråk för att markera status. Under äldre romersk järnålder (Kr. f. - 150/160 e. Kr.) tar sig detta uttryck i en rad mycket rikt utrustade gravar som efter en fyndplats i Pommern brukar kallas furstegravar av Lübsow-typ. De är utbredda i de västra delarna av Germanien och förekommer bara i undantagsfall öster om Oder. Karaktäristiskt för dessa gravar är, för det första, att de så gott som genomgående är skelettgravar. För det andra har de ett mycket rikt gravinventar, där romerska importföremål av brons, glas och ibland silver kombineras med inhemska statusföremål av guld och silver. Gravarna av den här typen uppträder redan under en tidig del av 1:a århundradet e. Kr. men de blir vanligare något senare. Intressant är, att de som begravts i dem sökt markera, på ett nästan övertydligt sätt, sin kännedom om romerska vanor och sin tillgång på romerska importföremål. Men samtidigt har de bibehållit sin germanska identitet, markerad främst genom dräkt- och smyckeskick. Dessa människor strävade alltså *inte* efter att betraktas som romare. Tvärt om. De var noga med att markera att de var germaner. Det måste med andra ord rör sig om en samhällsgrupp där den inhemska, dvs. lokala förankringen varit av största betydelse men där ingående kännedomen om romersk kultur och romerska sedvänjor inte saknat betydelse.

Gåvogivandet kan tyckas enkel men är i själva verket ett mycket komplext fenomen med många bottnar där hänsyn måste tas till både givarens och mottagarens sociala ställning. Detta är mångomvittnat i nordiska källor från vikingatid och medeltid. Hade mottagaren högre rang eller kunde anses mäktigare än givaren kvitterades gåvan med välgärningar. Var däremot givaren och mottagaren jämbördiga skulle gåvan kvitteras med motgåvor. Slutligen kunde mottagaren vara av lägre rang än givaren, och då förpliktade gåvan mottagaren att kvittera den med att tjäna givaren på skilda sätt.

Även om det är i det närmaste omöjligt att skilja regelrätt handel från gåvohandel finns vissa indikationer i materialet på, att det i vissa fall verkligen rör sig om gåvohandel. Importens etappvisa spridning över Nordeuropa är en sådan faktor. Hade den bara följt traditionella handelsvägar hade man inte kunnat spåra denna "hoppvisa" fördelning utan typerna hade haft en avsevärt jämnare spridning eller bara förekommit i ursprungsområdet och i avsättningsområdet.

Ett annat intressant fenomen av korologisk karaktär som importen uppvisar är den ojämna spridningen av föremål av ovanlig eller helt unikt slag. Dessa koncentreras nästan uteslutande till vissa platser eller områden, i Norden främst inom det nuvarande Danmarks gränser. Stevns-området på östra Själland är ett sådant område med en markant förtätning av unika föremål i gravar från Himlingöje, Varpelev och Vallöby (fig. 19). Troligtvis döljer sig bakom denna fyndriktighet ett eller flera centra som fyllt en uppgift som en form av "filter" varigenom importen passerat. Man kan tänka sig, att direkta förbindelser har funnits mellan området och provinsialromerskt område, kanske i form av rent administrativa handelsförbindelser. Resultatet har blivit, att man fått en mycket dominerande ställning vad beträffar införseln av varor men också senare vid den vidare fördelningen av importen ut till mer perifera delar av Skandinavien. Åt sig själva har man utvalt de ovanligare föremålen och distribuerat vidare de som haft mer alldaglig karaktär.

Gåvohandeln eller gåvoutbytet har rötter långt tillbaka i tiden och under nordisk järnålder ser man redan att det under århundradet före Kristi födelse förekommer "handelskontakter" ner mot kontinenten och södra Europa. I en rad gravar, bland annat på Fyn, i Jylland, på Öland och Gotland uppträder importerade metallkärl av i vissa fall mycket hög kvalitet. Dessa gravar markerar framväxten av en lokal aristokrati som redan då upprätthöll kontaktytor mot sina kontinentala kollegor. Dessa kontakter stärktes ytterligare under århundradena efter Kristi födelse och resultaten ser vi idag i den stora mängden importföremål som hittats i Norden och i Nordeuropa.

De diplomatiska gåvorna

Nederlaget vid Teutoburgerskogen år 9 e. Kr. innebar en drastisk omvärdering av den romerska utrikespolitiken. Detta fick konsekvenser till och med i

Nordeuropa. Augustus tvingades inse, att vidare expansion mot norr inte var möjlig eller realistisk. Istället fick han inrikta sig på, att genom diplomati söka stävja det germanska hotet. I det perspektivet skall man se vissa av de importföremål som påträffats i Germanien. Naturligtvis kan man inte förklara de mer vardagliga bronserna eller glaskärnen som diplomatiska gåvor. Tacitus ger emellertid en fingervisning om hur sådana gåvor kan ha tätt sig då han talar om de silverkärl, som germanska hövdingar och sändebud fått från romarna som gåvor. Även hos Caesar omtalas, att romarna genom senaten skänkte germanska furstar kostbara gåvor. Han talar också om, att romarna gav de germanska ledarna hederstitlar, exempelvis kung (*rex*) och vän (*amicus*). Men Caesar poängterar samtidigt, att ” *dessa utmärkelser inte kommit många till del och att de endast brukade tillerkännas sådana personer, som gjort Rom betydande tjänster*” (Caesar I:43).

Ett av de bästa exemplen på hur en diplomatisk gåva kan ha tagit sig ut är de två silverbägare, som påträffats i en utomordentligt rik lolländsk grav vid Hoby (fig. 1). Bägarna är tillverkade av en grekisk hantverkare vid namn Cherisophos i södra Italien och är bland de bästa representanterna för augusteisk klassicism i silver som bevarats. Motiven på bägarna, utförd i hög relief, har hämtats ur det grekiska hjälteeposet Illiaden. På en av bägarna avbildas hur den åldrade trojanen Priamos uppsöker Akilles i dennes läger utanför Trojas murar. Under striderna framför murarna hade Priamos son, den trojanske hjälten Hektor, stupat och Priamos vädjar nu, på sina bara knän, hos Akilles om att liket skall utlämnas till honom så att han kan ge sin son en värdig begravning. Just denna scen avbildas på bägaren men vad vi inte får skildrat är Akilles beviljande av Priamos bön: Hektors lik utlämnas och begravs av den sörjande fadern.

Det är med största sannolikhet inte en slump, att bägaren har det motiv som det har och att de påträffats i en grav i Germanien. I romarnas ögon, kanske till och med i Augustus egna, måste scenen med den knäfallande Priamos framför den tronande Akilles ha tätt sig sällsynt väl vald i sammanhanget. Framställningen kan ses som en allegori över förhållandet mellan germaner och romare, sedd ur ett romerskt perspektiv: Priamos (germanen) på knä, bedjande om en ynnest framför den sittande Akilles (kejsaren). Det är samma andemening som Augustus frammanar i sin *Res Gestae*: germanerna skickar sändebud till kejsaren för att ödmjukast be om vänskap. Här har vi identiska ord, men i silversmide!

Bägarnas konsthistoriska värde kan knappast underskattas men de besitter naturligtvis även ett mycket stort kulturhistoriskt värde. Man vet inte bara vem som en gång tillverkat dem utan också vem som ägt dem. I botten på bägarna står nämligen namnet Silius inristat, förmodligen liktydigt med den C. Silius som år 13 e. Kr. blev *consul ordinarius* och året därpå utnämnd till militärkommendant i *Germania superior* med stationering i *Augusta Trevirorum* (Trier). Denne Silius kom alltså bara några få år efter katastrofen vid Teuto-

burgerskogen till Germanien och man kan mycket väl tänka sig, att han använde delar av sin bordsservis som en form av diplomatisk gåva till en germansk hövding som han ville vinna över till den romerska sidan. Den gravlagde i Hoby-graven var en ung man och graven är anlagd i början av 1:a århundradet e. Kr. Det mesta passar alltså in i den politiska situationen. Silius själv, en gång Augustus personlige vän, blev under Tiberius, och på anstiftan av Tiberius onda *genius*, Sejanus, anklagad för högförräderi och tvingades begå självmord. Orsaken till anklagelsen var hans vänskap med Augustus son Germanicus och självmordet följdes av konfiskering av delar av Silius förmögenhet.

Det är nu inte bara Hoby-graven som innehåller silverkärl av romersk härkomst. Ett annat danskt exempel är Dollerup-graven i Jylland och likartade kärl förekommer också i flera kontinentala furstegravar av Lübsow-typ. Uppenbarligen har de kostbara kärnen, som Tacitus i och för sig säger att av germanerna "*.. aktades lika ringa som lerkärl*" (Tacitus, Germania 5:3) bestitit ett mycket stort symbolvärde. Detta har medfört, att vissa mindre nogräknade hövdingar låtit tillverka kopior av dem. I och med detta har man inte bara "förfalskat" ett föremål utan en hel idé och försök ge sken av, att man var i besittning av något som innebar inte bara ett vackert dryckeskärl utan också vittnade om personliga förbindelser av vittgående karaktär. Ett exempel på detta är den delvis förgyllda silverbägare som påträffats i en grav vid Järnsyssla, Västergötland.⁴⁷ Där har en inhemsk smed mycket konstskickligt skapat en bägare som bäst kan ses som en skev spegelbild av en klassisk förlaga. Den yttre formen är helt i enlighet med en klassisk smak medan den punsade dekoren följer den nordiska stiluppfattningen. Även de små tjurhuvuden som hör till bägaren har en inhemsk karaktär och kan jämföras med likartade på dryckeshorn.

Säkerligen har det inte bara varit silver-, eller kanske till och med guldkärl, som förärats germanska hövdingar/småkungar som diplomatiska gåvor. Högklassiga bronsföremål eller till och med speciella glaskärl har förmodligen också hört till denna exklusiva kategori föremål. Ett exempel på detta är de fragment av ett s.k. kaméglas som hittats vid Solberg, Buskerud i Norge. Kärlet, som är besläktat med den välkända Portland-vasen i British Museum och liknande föremål, är starkt fragmentariskt och har ursprungligen varit mörkblått till färgen med figurframställningar i opakvitt glas. Vilken typ av kärl fragmenten en gång tillhört låter sig inte avgöras idag men kvalitén tyder på, att kärlet framställdes i en augusteisk glashytta i Egypten eller möjligen i Rom. Kronologiskt sett tillhör Hoby-bägarna och Solberg-glasets samma period, och den kulturhistoriska bakgrund som ovan tecknats för Hoby-bägarna kan förmodligen även överföras på glaskärlet. Men Solberg-glasets har gått ett lite annorlunda öde till mötes. Uppenbarligen har det haft ett enormt värde i Norden vilket visas av, att det använts i mer än 500 år innan det deponerats. Detta ses av de guldbeslag som kärlet lagats med efter det att det gått sönder. Beslagen är ornerade med djur utförda i en stil, som är karaktäristisk för 400- och 500-talen e. Kr., dvs. för folkvandringstid.

Andra typer av utbyten

Även om det är lätt att ensidigt se varuutbytet i ett materiellt perspektiv skall man inte glömma, att ett omfattande "intellektuellt" utbyte skedde mellan romarna och germanerna. Till och med bakom vissa av de ovan omtalade diplomatiska gåvorna anar man ett försök till romersk export av idéer och ideologier. En form av smygromanisering av den germanska aristokratin. Men mer konkreta kontaktvägar fanns också.

Redan i Caesars här stred germaner på den romerska sidan och germaniseringen av den romerska hären kom mot slutet av kejsartiden att bli i det närmaste total. Till att börja med ingick germanerna i hjälptrupperna, där de stred under egna befäl och i egen "uniform", men slutligen utgjordes större delen av hären av germaner. Efter fullgjord tjänst vann de romerskt medborgarskap och kunde som veteraner välja mellan att bosätta sig inom riket eller återvända hem.⁴⁸ Så tidigt som under Augustus tid var det möjligt för en german att inte bara vinna romerskt medborgarskap utan även att upptas i riddarståndet. Arminius, segerherren vid Teutoburgerskogen, är bara ett exempel på detta. Dessa germaner, med så att säga dubbelt medborgarskap, blev starkt romaniserade men bibehöll styvnackat sin germanska identitet, trots att de stundtals till och med latiniserade sina namn eller helt ersatte sitt gamla namn med ett nytt romerskt.

Medborgarskapet var inte bara något som de vann för egen del. Det lämnades även i arv till barnen. Romerska medborgare, födda utanför *Limes*, kan därför inte ha varit direkt ovanliga och säkerligen har de varit medvetna om de fördelar som medborgarskapet innebar. En konsekvens av detta är bland annat, att en german med medfött romerskt medborgarskap som kanske aldrig tidigare vistats inom imperiet kunde, tack vare sitt romerska medborgarskap, bli antagen som legionär och på så sätt komma i åtnjutan av alla de fördelar som detta innebar.

Inte bara den regelrätta hären erbjöd för övrigt germaner möjligheter till militärtjänst. Deras styrka, resliga kroppslängd etc. gjorde dem attraktiva för tjänst i livvakter och under den julisk-claudiska tiden var det på mode, inte bara i kejsarhuset utan också bland inflytelserika familjer, att omge sig med en exotisk germansk livvakt. Den kejsarliga livvakten kallades *corporis custodes*. Denna sedvänja fortlevde och under senantiken finns flera belägg för, att germaner hade denna uppgift. Mosaikerna i San Vitale, Ravenna från 500-talet, där kejsar Justinianus och hans kejsarinna avbildas, är bara ett av många exempel på detta. Något tidigare, under bland annat kejsar Konstantin den Store, kom denna livvakt att kännetecknas av juvelbesatta vapen, hjälmar och bälten. Ädelstenar var förbehållna det kejsarliga huset och livvakten bar därför ädelstensimitationer av glas som ersättning för de verkliga stenarna. Från Budapest kommer en hjälm med sådan polykrom dekor och

den har förmodligen burits av en officer knuten till kejsaren eller kejsarhovet.⁴⁹

Något som kan uppfattas som en nordisk återklang av denna kejsarliga prakt finner vi i några svenska och norska vapengravar från 300-talet (fig. 20). De innehåller bälten och svärdsbeslag med polykrom dekor utförd av glas eller glaspasta infattade i silverbleck. Såväl bälten som beslag är av helt igenom nordisk formprägel, men inspirationen går av allt att döma tillbaka på de bälten och vapen som kejsarens livvakt bar.⁵⁰ Vill man kan man se dem som ett belägg för, att det vikingatida väringagardet i Konstantinopel, välkänt från skriftliga källor, hade en föregångare flera århundraden tidigare. Dessutom utgör det vad man skulle kunna kalla ett intellektuellt importfenomen, där ett främmande idéinnehåll upptagits och omsmälts.

En annan indikation på de intima kontakterna mellan romare och germaner under senantiken är de s.k. medaljonger som förekommer sparsamt på germanskt område. De var mynt (*solidi*) med högre valör än gängse cirkulerande mynt och bara kejsaren hade tillstånd att prägla dem. De användes inte som vanliga mynt utan kejsaren använde dem som gåvor till förtjänta medborgare. De kom dessutom att spela en viss utrikespolitisk roll eftersom bundsförvanter och allierade belönades av kejsaren med gåvor av detta slag. Det mest kända fyndet på germanskt område med medaljonger är kanske Simleul Silvaniei (Ungern), som innehåller en hel uppsättning sådana infattade till ett halssmycke. Skatten sätts i samband med det västgotiska kungahuset och halssmycket bars förmodligen av goterkungen som synligt bevis för hans goda förbindelser med romarna och med kejsaren själv.

Från Skandinavien finns också några medaljonger bevarade, men här är imitationerna av sådana vanligare. De bär, som förlagorna, en framställning av vad som kan uppfattas som kejsaren på ena sidan och vanligtvis en ryttare på den andra. Porträtten har föga likhet med det som kan anses ha varit förlagorna och de visar ofta en ganska klumpigt återgiven mansperson i profil med kejsarliga insignier, exempelvis diadem. På vissa ses även en fågel, som förmodligen skall uppfattas som ett tafatt försök att avbilda den romerska örnen, kejsarens fågel.

I allmänhet uppfattar man medaljongimitationerna som just kopior av de romerska förlagorna. Man menar med andra ord, att man bara efterliknat ett vackert smycke eller hänge. Men granskar man "imitationerna" närmare finner man mycket, som tyder på, att man i själva verket bara låtit sig inspireras av förlagorna. Det förefaller som om det viktigaste inte har varit att producera en exakt återgivning utan snarare har det varit den bakomliggande idén med medaljongen som man försökt fånga. Kejsarmedaljongerna skulle avbilda kejsaren i hans egenskap av romarnas överhuvud och ge en uppfattning om hans gudomlighet och vishet. Framställning var med andra ord en kombina-

tion av avbildning och propaganda.⁵¹ Likartat kan man tolka baksidans framställning av kejsaren till häst framför en besegrad fiende. Här skulle betraktaren omedvetet bli varse, att kejsaren alltid besegrade sina fiender och att inget kunde hota hans person.

Hade de germanska smyckesmederna bara velat kopiera denna bildframställning hade de säkert nöjt sig med att göra just kopia, kanske genom att gjuta av originalen. Detta var ett förfaringssätt som inte alls var främmande för hantverkarna. Men medaljongimitationerna är aldrig bara rena kopior utan alla kända är verkligen självständiga skapelser. Det går exempelvis aldrig att hitta en förlaga som i sin helhet stämmer överens med återgivningen. Istället tycks det som om, i alla fall i vissa fall, den avbildade personen, som porträtterats som kejsarens like, är en germansk hövding eller småkung. På en efterbildning som påträffats i en grav i Lilla Jored, Bohuslän, ser man ett synnerligen klassiskt präglat mansporträtt. Detaljskärpa är mycket god och det är därför möjligt att studera enskildheter i framställningen (fig. 21). Man kan till exempel se, att det på den avbildade personens tumme sitter en finger-ring. Det går till och med att bestämma vilken typ av fingerring det är frågan om. Den är trefryggad och är av en typ, som är välkänd i Skandinavien under 200- och 300-talet e. Kr. Däremot förekommer denna typ inte på romersk område. Men ringen blir ännu mer intressant då man kan konstatera, att i just den grav där medaljongimitationen hittades ingår en identisk fingerring. Vågar man sig av detta sluta sig till, att den avbildade personen och den gravlagde är identiska? Jag tror det och om så verkligen är fallet, har en hövding/småkung i Bohuslän på 300-talet e. Kr. använt sig av samma maktsymboler som den romerske kejsaren; han har låtit sig avbildas som kejsaren och säkerligen betraktat sig själv på samma sätt som kejsaren gjorde, dvs. som gudomlig och okränkbar. Vi har här samma propagandaidé som de ursprungliga medaljongerna hade och det är fullt möjligt, att medaljongerna och efterbildningarna av dessa fyllt en likartad funktion i Norden som de gjorde i det romerska riket, dvs. de gavs som gåvor till allierade och bundsförvanter för att försäkra dessa om, att givaren var en person med oinskränkt makt och styrka. I detta ser vi kulturmötets mångbottnade karaktär, som inte bara resulterar i konkreta ting utan som även ger sig tillkänna på annat sätt. I Norden fanns det därför personer på 300-talet e. Kr, som kände sig så romaniserade, att de inte bara uppfattade sig själva som den romerske kejsarens jämnlige utan också vågade avbilda sig som en sådan. Men samtidigt bibehöll de sin germanska identitet och begravdes på ett sätt som låg i linje med lokal sed! Se där komplexiteten!

Kommentarer till kapitel 4 Handel

³² Importföremålens statusvärde har diskuterats av ett stort antal forskare. Här kan speciellt framhållas Ulla Lund Hansen betydande arbete om de nordiska importfynden: *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas* (Nordiske fortidsminder. Serie B. 10.) (Köbenhavn 1987). Även arbeten av Lotte Hedeagers skall nämnas, exempelvis: "Bebyggelse,

social struktur og politisk organisation i Østdanmarks ældre og yngre romertid" i *Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*, 27:3 (København 1978), "Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostänemarks" i *Praehistorische Zeitschrift*, 55 (Berlin 1980), "Pengeökonomi og prestigeökonomi i romersk jernalder" i *Fra stamme til stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund*. Red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 22.) (Højbjerg 1988) och slutligen hennes stora arbete *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat* (Århus 1990).

³³ Kataloger över romerska importföremål i hela Germanien respektive Norden finner man hos Hans Jürgen Eggert *Der römische Import im freien Germanien* (Atlas der Urgeschichte. 1.) (Hamburg 1951) och hos Ulla Lund Hansen (se not ³⁴). I övrigt har enskilda fyndtyper behandlats, exempelvis av uppsalaforskaren Gunnar Ekholm, som i ett flertal arbeten diskuterat importföremål, exempelvis i *Fornvännen* 29 (1934) och 30 (1935).

³⁴ De skandinaviska fynden av solidi-mynt har publicerats av J. M. Fagerlie: *Late Roman and Byzantine solidi in Sweden and Denmark*. (Numismatic notes and monographs, 157.) (New York 1967) medan de svenska denarfynden sammanställts och analyserats av Lennart Lind: *Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue. Text*. (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in classical archaeology. 11:2.) (Stockholm 1981) och *Romerska denarer funna i Sverige* (Stockholm 1988). Det omfattande danska materialet har under senare tid diskuterats av Anne Kromann i en rad uppsatser, exempelvis i *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 21. (Berlin 1987), *Romersk guld. Mønter i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling*. (København 1989), i *Da klinger i muld... 25 års arkaeologi i Danmark*. Red. S. Hvass & B. Storgaard. (Århus 1993) samt i *The archaeology of Gudme and Lundeborg. Papers presented at a conference at Svendborg, october 1991*. Ed. P. O. Nielsen, K. Randsborg & H. Thrane (Arkaeologiske studier. 10.) (København 1994).

³⁵ Romerska vapen som trots exportförbudet hamnat på germanskt och då speciellt nordiskt område har behandlats av Jörn Lönstrup i en uppsats med titeln "Mosefund af haerudstyr fra jernalderen". Den finns i *Fra stamme til stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund* Red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 22.) (Højbjerg 1988). Claus von Carnap-Bornheim avhandling från 1991 *Die Schwertriemenbügel aus dem Vimose (Fünen). Zur Typologie der Schwertriemenbügel der römischen Kaiserzeit im Barbarikum und in den römischen Provinzen* (Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps-Universität Marburg. 38.) (Marburg 1991) går i detalj in på frågan utifrån en enskild fyndgrupp och Ulla Lund Hansens uppsats från 1994 med titeln: "Fyns forbindelser med Kontinentet i yngre romersk jernalder" (*Fynske minder*. (Fra Luristan til Lusehøj. Festskrift til Henrik Thrane i anledning af 60-års dagen) (Odense 1994) är mer generell. De anförda arbetena tar alla sin främsta utgångspunkt i material från yngre romersk järnålder, dvs. företrädesvis 3:e och 4:e århundradet. Det äldre materialet har delvis behandlats av Margrethe Watt (se not ¹⁸).

³⁶ Bärnstenspärlorna i Rhen-området har diskuterats av Ulla Lund Hansen i festskriften till Märta Strömberg: *Regions and reflections. In honour of Märta Strömberg*. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 20.) (Lund 1991).

³⁷ Se exempelvis skilda arbeten av Lotte Hedeager i litteraturlistan

³⁸ Existensen av skilda zoner vad gäller spridningen av importföremål i Germanien har framhållits och diskuterats av Lotte Hedeager bland annat i *Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*, 27:3 (Köbenhavn 1978) och i *Præhistorische Zeitschrift*, 55 (Berlin 1980). Hon har i sin analys kunnat påvisa skilda "ekonomiska" sfärer där avståndet till *Limes* varit avgörande för graden av beroende och påverkan från Romarriket. Hennes modell bygger på en analys av sammansättningen av importföremål och tar inte hänsyn till andra faktorer, exempelvis påverkan vad gäller viktsystem och liknande. Här kan hänvisas till Frands Herschends arbeten kring just dessa problem, exempelvis i kap. 6 i denna publikation eller andra arbeten såsom avhandlingen: "Två studier i öländska guldfynd. 1. Det myntade guld. 2. Det omyntade guld". *Tor*, 18 (1978-1979) (Uppsala 1980) eller uppsatsen "Om öländsk metallekonomi i första hälften av första årtusendet e. Kr." som återfinns i *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) (Höjbjerg 1991).

³⁹ Om furstegravarna av Lübsow-typ se not ¹⁶

⁴⁰ I en uppsats med titeln "Artefakter och samhällelig interaktion. En diskussion med utgångspunkt från några föremål i Högom, Medelpad", publicerad i *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. Årtusen e. Kr.* (Varia. 30) (Oslo 1995) har Per Ramqvist diskuterat detta.

⁴¹ "Rika" svenska kvinnogravar från romersk järnålder kan man läsa om bland annat hos Påvel Nicklasson i hans avhandling *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland* (Lund 1997). Gravar av den här typen i Mälardalen har även diskuterats av Synnöve Reisborg i en artikel med titeln "Rika kvinnogravar från romersk järnålder i Mälardalen" som man hittar i *Lundbacken. Ett gravfält från romersk järnålder. 1. Gravar norr om järnvägen* (Tryckta rapporter från Arkeologikonsult AB. 11.) (Upplands Väsby 1994). En kritisk granskning av denna analys och de kulturhistoriska tolkningarna som görs där finner du i en uppsats av Kent Andersson med namnet "Rik eller fattig - medveten eller omedveten" där kvinnogravarna ses som ett resultat av en politisk utveckling i området där kvinnorna används vid statusbegravningar för att legitimera en ny social grupps framväxt. Titeln indikerar, att gravarna egentligen inte skall ses som speciellt rika utan snarast är ett resultat av ett behov som fanns under en begränsad tid. Den kronologiska diskussion som förs, och som är avsevärt mer detaljerad än vad som tidigare gjorts, visar nämligen, att de flesta av kvinnorna begravts under B2b, d.v.s. i slutet av äldre romersk järnålder. Kvinnorna var med andra ord vare sig speciellt rika eller särskilt medvetna. De råkade dö vid lämplig tidpunkt och användes av sina anförvanter för att legitimera släktens ställning.

⁴² Se exempelvis Reisborgs analys (not ⁴³).

⁴³ De danska offerfyndens betydelse för förståelsen av den politiska utvecklingen och den interna nordiska dynamiken har framför allt framhållits av Jörgen Ilkjaer: *Illerup Ådal. 1-2. Die Lanzen und Speere*. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 25:1-2.) (Århus 1990), "Mosefundene i perspektiv" i *Samfundsorganisation og re-*

gional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) (Höjbjerg 1991), *Illerup Ådal. 3-4. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör.* (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 25:3-4.) (Århus 1993) samt Claus von Carnap-Bornheim och Jörgen Ilkjaer *Illerup Ådal. 5-7. Die Prachtausrüstungen* (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 25:5-7.) (Århus 1996).

Ilkjaer har i analyser av fyndmaterialet från Illerup Ådal på Jylland kunnat visa, att det är högst sannolikt att en av de arméer som besegrats, och vars utrustning offrats i den igenväxande sjön, kom från södra Norge eller västra Sverige. Bestämningen sker bland annat med utgångspunkt från vapendetaljer, materialet i kammar samt annan utrustning. Resultaten visar hur mobila de germanska styrkorna kunde vara och indicerar också, att det redan på 200-talet fanns möjlighet att organisera större militära enheter och att transportera dessa över större områden.

⁴⁴ Fingerringar av guld som enklare viktlojd har diskuterats av Frands Herchend i hans avhandling (se ex. not ³⁸) och tankegången har utvecklats hos Kent Andersson i hans lic. avhandling *Romartida guldsmede i Norden. 2. Fingerringar.* (OPIA. 6.) (Uppsala 1993) där enskilda fingerringstypers relation till viktsystem diskuterats. Det har visat sig, att vissa typer helt och fullt är anpassade till det använda viktsystemet medan andra däremot helt faller utanför. Förmodligen bottnar detta i sociala och funktionella skillnader hos ringarna. De ringar som inte alls relaterar sig till viktsystem har förmodligen varit uteslutande prestigeföremål med högt socialt värde medan övriga kombinerat ett prestigevärde med ett ekonomiskt.

⁴⁵ Förekomsten av s.k. Karons-mynt i Norden har diskuterats av bland annat Anne-Sofie Gräslund i uppsatsen "Charonsmynt i vikingatida gravar?" som publicerats i *Tor, 11 (1965-1966)* (Uppsala 1967). De tas av Kent Andersson i "Intellektuell import eller romersk *dona*?" (*Tor, 20 (1983-1985)*) (Uppsala 1985) och i hans *Romartida guldsmede i Norden. 2. Fingerringar* (OPIA. 6.) (Uppsala 1993) upp som tecken på intellektuell import, dvs. överföring av en idé från ett område till ett annat.

⁴⁶ Vikten hos smycken och deras förhållande till viktsystem har framhållits av ett flertal forskare. Redan vid slutet av förra seklet utspann sig diskussioner kring vikter och viktenheter. Under senare tid har problematiken behandlats av Frands Herschend i "Två studier i öländska guldfynd. 1. Det myntade guldets. 2. Det omyntade guldets" i *Tor, 18 (1978-1979)* (Uppsala 1980), av Ola Kyhlberg i *Vikt och värde. Arkeologiska studier i värdemätning, betalningsmedel och metrologi under yngre järnålder. 1. Helgö. 2. Birka.* (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in archaeology. 1.) (Stockholm 1980) och i "Late Roman and Byzantine Solidi. An archaeological analysis of coins and hoards" publicerad i *Excavations at Helgö, 10. Coins, iron and gold* (Stockholm 1986). Nämnas skall också Eliza Fønnesbech-Sandbergs arbeten, bland annat hennes uppsats "Vaegtsystemer i äldre germansk jernalder" som finns i *Aarbøger (1987)*. (Köbenhavn 1988). Hon har även i ett stort antal andra uppsatser behandlat denna problematik. Kent Andersson har slutligen i sin avhandling *Romartida guldsmede i Norden. III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper* (Aun. 21.) (Uppsala 1995) diskuterat romartida guldsmyckens relation till viktsystem. I de anförda arbetena har det varit möjligt att visa, att huvuddelen av guldsmyckena verkligen kan anses vara

uppvägda och deras anpassning till viktsystem understryks även av, av vissa typer uppträder sönderhackade i vad som kan tolkas som skattfynd.

⁴⁷ Silverbägaren från Järnsyssla i Västergötland har publicerats av Wilhelm Holmqvist: "Der silberne Becher aus Järnsyssla" i *Acta archaeologica*, 25. (Köbenhavn 1954). Bägaren tillhör ett gravfynd som tyvärr är osakkunnigt framtaget och dessvärre är man osäker på, hur omfattande gravgodset ursprungligen varit. Motsvarigheter från Danmark och exempelvis Polen ingår emellertid i mycket rikt utrustade gravar. Med hänsyn till, att Järnsyssla-bägaren är unik för svenska förhållanden får man förmoda, att även denna tillhört en högstatusgrav. Huruvida bägaren är importerad till Västergötland från ex. nuvarande Polen eller Tyskland eller är lokalt tillverkad låter sig inte avgöras.

⁴⁸ Problematiken kring romerskt medborgarskap för veteraner har uppmärksamats av Gad Rausing i en uppsats med titeln "Barbarian mercenaries or Roman citizens?" som återfinns i *Fornvännen*, 82 (Stockholm 1987). Detta är en intressant och tankeväckande artikel som pekar på möjligheten av, att nordbor efter avslutad tjänst fick romerskt medborgarskap och lät detta gå i arv till sina efterlevande. Detta är en möjlighet som tidigare bara i begränsad omfattning beaktats men som har stor principiell betydelse för tolkningen av vissa föremålsgrupper i Norden och den kulturhistoriska bakgrund som de kan ha.

⁴⁹ Hjälmen från Budapest och liknande föremål har behandlats av Andreas Alföldi i "Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. Mit einem Exkurs über den Fund von Brangstrup, Fünen" som publicerats i *Acta archaeologica*, 5 (Köbenhavn 1934). En ytterligare fördjupning i ämnet finner man i *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreich* (Darmstadt 1980). Alföldi har även framhållit ädelstensimitationernas betydelse för att socialt bestämma föremålens funktion.

⁵⁰ Bältena med polykrom dekor från Tibble, Uppland, Fullerö, Uppland, Lilla Jored, Bohuslän och Saetrang, Buskerud, Norge har diskuterats av Kent Andersson, exempelvis i "Intellektuell import eller romersk *dona*?" i *Tor*, 20 (1983-1985) (Uppsala 1985) och i "Tibblefyndet" - Neues Licht auf einen alten Grabfund im südwestlichen Teil Upplands, Schweden" i *Studien zur Sachsenforschung*, 7 (Hildesheim 1991).

⁵¹ En diskussion kring mynt som propaganda hittar man hos Morten Axboe och Anne Kromann i deras "DN ODINN P F AUG? Germanic "imperial portraits" on scandinavian gold bracteates." Den hittar man i *Ancient portraiture. Image and message*. (Acta hyperborea. 4.) (Köbenhavn 1992).

5 Det sydiskandinaviska samhället

Vi har redan nämnt att romarna genom att favorisera germanska hövdingar och kungar sökte åstadkomma snabba politiska förändringar. Att de misslyckades med detta, men att de likväl lyckades att hos överklassen ingjuta en känsla för det romerska aristokratiidealet eller åtminstone dess förtjusning i jordegendomar. Om vi ser romarnas ambition som början på ett omvändelseverk likt det som den kristna kyrkan senare skulle komma att satsa på arvtagarna i 15:e led till samma överklass, förstår vi att vi delvis kan läsa de skriftliga källorna inte bara som ett etnografiskt och krigshistoriskt material men också som uttryck för ett civilisationsprojekt.

Det blir tydligt redan i ett berömt Caesar-citat där han beskriver den germanska samhällsordningen:

"Germanerna intresserar sig inte för åkerbruk utan livnär sig huvudsakligen på mjölk, ost och kött. Sålunda äger ingen någon bestämd jordlott eller har utstakade ägo gränser, utan de folkvalda ämbetsmännen och hövdingarna tilldelar för ett år i sänder efter eget gottfinnande de olika släkterna och ätterna eller sammanslutningar av annat slag ett stycke åkerjord av lämpligt omfång på lämplig plats, och efter ett års förlopp tvingar de dem att flytta till annat ställe. [3] De anför många motiv för detta tillvägagångssätt: man vill förhindra, att de vänjer sig vid bofasta odlingar och överger sin lust till krigarlivet för lantbruket; man vill undvika, att de grips av lust att förvärva vidsträckta ägor och att de mäktigare tränger undan de fattigare från deras jordinnehav; man vill hindra, att de bygger sina hus alltför solitt för att skydda sig mot köld och hetta; man vill förhindra uppkomsten av penningbegär, något som alltid leder till partibildningar och stridigheter; [4] man vill hålla det obesuttna folket i förnöjsamhet, då envar ser, att hans egendomar är fullt likställda med de mäktigastes." (Caesar VI 22:1-2).

Samtidigt med att germanerna naturligtvis har en ur romersk synvinkel hopplös uppfattning om det kollektiva, är det tydligt att det bland dessa vildar finns folk med en naturlig känsla för rättvisa gentemot folket. Det finns med andra ord vildar som har ädla dygder, t. ex. lojalitet. Som vi såg i Segestes citatet ovan finns det dessutom, åtminstone enligt Tacitus, de som har förstått något av det romerska kulturbegreppet eller en *interpretatio Romana* - den romersk tolkningen. Nu är det emellertid tydligt att när vilden har dygder så är det som enskild person och de vägleder honom omedvetet. Hans beteende är ett bevis på att det som den civiliserade människan genom filosoferande har lärt sig att förstå som de naturliga dygderna verkligen är just de naturliga och oreflekterade dygderna, ty de uppträder just hos den enskilde och omedvetne vilden.

Problemen för vildar uppstår när de naturliga dygderna av någon anledning sätts ur spel, t. ex. när Segestes inte kan lösa konflikten med Armini-

us, och ber Varus fångsla båda för att han inte själv förstår hur han skall handla för att lösa konflikten. Segestes baktanke är naturligtvis att det skall bli lättare för Varus att romanisera landet om det står utan ledare, men det intressanta är att Segestes, sedd med romerska ögon, föreslår en väg som upplöser den lilla gnuttan av civilisation, nämligen ledarskapet, som finns i det germanska samhället. I en krissituation är vilden rådvild beroende på att han saknar en reflekterande och dygdeförstående hållning att falla tillbaka på för att återupprätta dygden. Vilden saknar förmåga att för sig själv och andra bevisa vad dygd är och hans samhälle kan således inte lita till att deras ledare drivs av en civiliserad ambition. Det är bl. a. därför vi i Caesar-citatet kan läsa om det etiklösa germanska samhället, som i och för sig har inflytelserika medlemmar men inga med den avgörande ekonomiska makten att genomföra sitt inflytande. Det är en återgång till den totala jämlikheten bland germanerna som Segestes måste tro att han inför sina fränder kan försvara när han föreslår Varus att fångsla honom själv så väl som hans motståndare Arminius.

Enligt det klassiska sättet att se på den dygdiga och goda ledaren, är bristande ekonomisk förmåga och bristande generositet och ekonomisk storslagenhet en avgörande brist hos en ledare. Caesar är själv sinnebild på motsatsen och är därför också ett exempel på den ideala och just civiliserade ledaren. När Caesar informeras om det germanska samhället så är det slående att det nästan helt saknar civilisation i sin jämlikhet men trots detta innehåller en och annan naturligt dygdig men ambitionslös ledargestalt som åtminstone förstår att jorden måste fördelas, även om de inte förstår att den framför allt måste ägas.

Det säger sig självt att de vildas möte med den romerska civilisationen hotar att bli ytterligt okontrollerat med ett stort inslag av planlösa plundringståg som är besvärliga för kulturen och hotfulla och livsfarliga för dess enskilda medlemmar. Civilisationen måste med andra ord skaffa sig ett förhållande till de vilda. För Caesar och Augustus och deras samtida blev det naturliga svaret att lära de inflytelserika vilda civilisation. Ge dem politisk och moralisk ambition och ekonomisk makt. Det romerska problemet var emellertid att man hade förstått det nordgermanska samhället, som, att döma av arkeologiskt material, verkar förvånansvärt enhetligt när det gäller sådant som den teknologiska uppfattningen om vad ett hus är eller den religiösa uppfattningen om vad en grav är, både rätt och fel. Å *ena* sidan har Caesar sett den jämlikhet, som kännetecknar alla samhällen med en svagt utvecklad hierarkisk struktur, å *andra* sidan tenderade han att förbise den struktur som finns och inom vilken de enskilda individerna, som han såg som sin egen politiska möjlighet, redan hade rangordnat sig.

I det arkeologiska materialet från tiden kring Caesars krig i Gallien ser man, i motsats till vad citatet ovan kan ge vid handen, resultatet av en ledande förmåga i samhället. Vi kan således vara säkra på att det *inte* är den balans och den *status quo* som präglar Caesar-citatet som är sam-

hällets ideal i Germanien. Det är redan på Caesars tid blott i den germanska kulturens backspegel och således i det *intryck* av den germanska kulturen som bibringats Caesar, som man kan tänka sig att det varit någon mening i att betona de kommunistiska idealen. Ser man på de nordvästgermanska samhällenas arkeologiska kvarlåtenskap, så passar Caesars beskrivning bäst på ett samhälle som tillhör slutet av bronsåldern och början på den förromerska järnåldern. Den hör ihop med ett jordbrukande och kreatursskötande rörligt samhälle som bygger på kärnfamiljen och kringflyttande. Dess känsla för byn och den statiska bysamfälligheten är ännu svagt utvecklat och på begravningsplatserna är det samtidigt tydligt att varje begravd skall ha sitt eget monument hur oansenligt det än måtte vara.

Men redan innan Caesar delger oss sin etnografiska beskrivning har bilden börjat förändra sig. Det kan ett par exempel från Jylland visa.

Bebyggelse på Jylland under förromersk järnålder

Det mesta av bebyggelsen på Jylland från förromersk järnålder, tusentals små gårdar, ligger i dag under plog och när ett hus grävs ut är det mest en fråga om att gräva ut de hål vari en gång de stolpar stod som bar upp tak, dörrar och väggar. I marginella områden kan man emellertid ha turen att hitta bättre bevarad bebyggelse. På grund av dess marginella läge måste man vara uppmärksam på att den kan ha bevarat en litet mer ålderdomlig karaktär i ett samhälle som i övrigt utvecklades ganska starkt. Bebyggelsen på Skörbaek Hede (fig. 22) är ett exempel på detta. Här har det som mest legat tre små samtida hus. På tre sidor om den lilla klungan där det knappast bott mer än c. 15-20 personer åt gången, barn och gamla inräknade, ligger ett åkersystem, så kallade *celtic fields*, och det täcker c. 16 hektar fördelade på minst c. 125 invallade åkrar. Gårdarna ligger ohägnade och man når dem från söder där det inte finns några åkrar.⁵²

Av husens inredning förstår man att bebyggelsen från början bestått av två gårdar och att varje gård, som består av ett hus, har varit delat i en bostadsyta på knappt 30 m² och en lika stor ladugård med plats för c. åtta kor och lite småfä. Mellan dessa rum har det legat ett ingångsrum. Det har även funnits får och kanske nötkreatur på friland och vi kan således föreställa oss ett familjejordbruk vars hela arbetskraft bestått av två, kanske tre vuxna eller två vuxna och ett par barn i en självförsörjningsekonomi. Förutsättningen för att detta skall lyckas är just kreaturen. Arbetskraften räcker inte på långa vägar till för att bereda, så och skörda åkerarealen. Denna stora men intensivt odlade areal är just ett exempel på den kollektiva mark som gör det möjligt för överheten och hövdingarna att låta folk bosätta sig på Skörbaek Hede en, två eller tre familjer samtidigt, med även att låta andra som inte bor just där kan odla lotter i åkersystemet. Åkrarna är allas åkrar och brukas under hundratals år.

Skörbaek Hede (fig. 22) är välbevarad och kan ger intryck av en lång bo-

sättningsperiod, men de hus vi ser resterna av kan ändå inte var för sig ha varit bebodda under särskilt lång tid. Bara ett hus har blivit helt ombyggt, som hus av denna art behöver bli det efter c. 50-75 år, men reparationer har utförts i alla hus och ett har också rivits, eftersom det sannolikt har legat i vägen för ett nybygge. När man väljer att riva ett hus och bygga bredvid det, tyder det på att huset förfallit, så att det inte varit värt att reparera. Det normala är att man i stället bygger om huset på den plats där det står, så att man t. ex. kan bo kvar i huset medan man bygger nytt. I förhållande till åkermarken som i någon evig mening är allas är husen familjens och av mer tillfällig karaktär. Konsekvensen av detta resonemang är att bebyggelsen förmodligen bara haft kontinuitet i en gård, men att det av och till kan ha funnits en andra gård på platsen och teoretiskt sett en tredje. Bebyggelsen sista fas, som tillhör en tid som ligger något in på det första århundradet e. Kr., har bestått av en gård med ladugård och ytterligare två hushåll som dock inte haft ladugårdar. Således är det tydligt att åkersystemet på Skörbaek Hede har använts längre tid än vart och ett av husen. Tillsammans utgör åkrar och hus just det arkeologiska tecknet på den omflyttning som Caesar-citatet hänvisar till. Ser vi husrester på Jylland i ett större perspektiv i århundradena kring år 200 f. K., så är det just de jämnstora, sällan ombyggda, men mycket talrika husen i små ohägnade klungor som är det typiska.

Vänder vi oss däremot till den bebyggelse som är hundra eller två hundra år yngre så har komplexiteten och differentieringen ökat och det är det kollektivistiska draget som har strukit på foten. Utvecklingen av bebyggelsen i Hodde är ett välkänt exempel på detta (fig. 23).⁵³

Denna bebyggelse börjar som en ensamliggande, men hägnad, gård som är större än genomsnittet. Det finns flera exempel på den sortens avvikande gårdar. Skillnaden mot normalgården är liten, men den finns, och den vidare bebyggelseutvecklingen i Hodde gör det mycket sannolikt att det är på sådana gårdar som Segestes' eller Arminius' förfäder föddes. Kring den stora gården samlas det nu under ett par hundra år ett antal gårdar, som i kraft av sitt antal speglar den stora gårdsägarens status.

Till en början ligger alla gårdar inom samma hägnad och bara den stora och ytterligare ett par har separata stängsel. Husen är ganska likartade, men med tiden ser man tendenser till differentiering på så sätt att vissa gårdar ligger bättre till än andra, de har t. ex. södersol och egen öppning i byns gemensamma hägn, de har en större ladugård än andra hus, de stängslar om sig och de tenderar att under flera generationer ligga på samma plats och byggas om snarare än att rivas ned och flyttas. I motsats till dessa finns det då små ohägnade bostadshus som vetter mot den gemensamma platsen i mitten, som har trångt på sin sydsida och där familjen saknar ladugård. Det är hus som bara ligger någon enstaka hus-generation på samma plats.

Hodde visar oss det socialt och ekonomiskt differentierade samhället i vilket det under en period är möjligt för en av de sedan länge ledande fa-

miljerna med något litet större gårdar att kring sig samla ett betydande antal människor. Räknar vi med att ett hushåll innehåller 5-6 människor, så betyder det att det i de c. 30 hushållen i den mest tätbebyggda fasen bor c. 150-180 människor och vi anar samtidigt en social struktur i vilken inte alla ingår i ett självförsörjande jordbruk. Tvärtom är det rimligt att tänka sig att några, som kan ingå i det följe, som vi, mot bakgrund av Caesar och Tacitus, har lov att tänka oss kring mannen i den stora gården, bor i de små ladugårdslösa husen. Man kan naturligtvis också tänka sig att det i husen bor hantverkare, t. ex. smeder eller människor på undantag. Deras anknytning till den stora gården kan även då vara ganska stark.

Den uppdelning av bebyggelsen vi ser i Hodde med hus som har och hus som saknar ladugårdar är den samma som vi senare och i mycket mindre format ser på Skörbaek Hede i dess senaste fas när bebyggelse består av en gård med ladugård och två små bostadshus utan ladugård. Vi kan alltså tänka oss liknande grupperingar i Hodde även om vi inte kan belägga dem.

Hur det nu än förhåller sig med de finare nyanserna i den jylländska bebyggelse- och samhällsstrukturen, visar de stora dragen att Caesars beskrivning av en germansk jordbruksstruktur tillhör en tid då det germanska samhället ändrar karaktär. Samtidigt vittnar beskrivningen om att det fortfarande har funnits en vilja att beskriva det germanska samhället som mera egalitärt än det egentligen var. Det betyder inte att vi helt saknar byar som är Sköbaek-lika också några decennier efter Caesar. Det betyder i stället att det är en utveckling på gång som inte varit okontroversiell. Ur Caesars synvinkel och också ur våra dagars perspektiv har det kollektivistiska och egalitära draget naturligtvis varit mycket påtagligt, men samtidigt förstår vi av den expansion som Augustus sätter igång under de första åren av vår tideräkning och som omintetgörs av Varus' inkompetens, att romarna haft en klar blick för just den sociala skiktning som det arkeologiska materialet visar. Ur romarnas synvinkel var det nödvändigt att stödja de framstående individerna i civilisationsprocessen och tvärt emot att se Segestes tal som förräderi mot den "germanska" saken, skall vi förstå talet som ett uttryck för den moraliska hållning och underkastelse förutan vilken den civilisationsprocess som redan blivit igångsatt genom romarnas försorg inte kan fortsätta. Samtidigt är det klart att Segestes hållning om den hade fått makt att råda skulle ha raserat värden som vi än i dag sätter just värde på, t. ex. värdet av en svag snarare än stark social hierarki.

I detta perspektiv visar den arkeologiska bilden också att Caesar själv är ett resultat av den utveckling han deltar i, ty det är uppenbart att Romarrikets expansion, långt innan Caesar når den nedre Rhen, avsätter spår i det nordvästgermanska samhället. Det är emellertid med framstöten efter Kristi födelse fram till mitten av det första århundradet som den romerska påverkan på allvar gör sig gällande i Skandinavien och det är tydligt att det i bebyggelsen, i alla fall i Jylland, inträffar en förändring som passar väl med det romerska civilisations-projektets idé. Det kan vi övertyga oss

om vi fortsätter att se på bebyggelsens utvecklingen i första århundradet e. Kr.

Bebyggelse på Jylland under äldre romersk järnålder

Hodde överges kring Kristi födelse, kanske ungefär samtidigt med att Germanicus drog tillbaka sina legioner, som då de befann sig närmast Hodde inte var mer än c. 200 kilometer bort. Hodde visar oss ett samhälle som väl skulle ha passat en germansk hövding med aspirationer på personlig makt byggd på den kontroll över jordegendom som det romerska idealet förklarade vara en förutsättning för civilisation. Går vi tre fyra generationer framåt i tiden, finner vi nya typer av gårdar som är hägnade och som har större ytor under tak. I stället för en mängd små hushåll och gårdar möter vi således färre men större gårdar. Om vi räknar ett hus med bostadsdel och ladugård som huvudhuset i ett gårdshushåll så finner vi i byn Priorslykken⁵⁴ (fig. 24) sju sådana huvudhushåll och allt som allt finns det i denna by c. 1130 m² under tak medan de 23 motsvarande hushållen i Hodde täckte c. 2400 m². Det betyder att ett gårdshushåll med bostad och ladugård dels blivit litet mera vanligt i Priorslykken än i Hodde, dels blivit större, då de i genomsnitt har ökat från 104 till 180 m² under tak. Det skall jämföras med att en gård på Skörbaek Hede bara har c. 60 m² under tak. Denna växt i normalgården motsvaras också av en växt i storgården som det framgår av en jämförelse mellan den stora gården i Hodde och de två i Hvedsager (fig. 25). Det är också typiskt för gårdarna i Priorslykken att de alla är ombyggda flera gånger på samma plats. De har alltså alla samma platsstabilitet som i Hodde huvudsakligen utmärkte den stora gården.

Den produktion som skapas på en gård och till en viss grad också det antal människor som bor på gården är proportionella. Det gäller naturligtvis inte generellt över stora landområden och till vitt skilda tider, men i ett exempel som detta där bebyggelserna jordbrukstekniskt, geografiskt och kronologiskt ligger nära varandra kan man lita på proportionaliteten. Det är därför som siffrorna visar på en väsentlig samhällsutveckling. Det framgår inte minst om vi vänder på dem. Då kan vi först säga att Skörbaek Hede är en fattig bebyggelse där vi finner en kärnfamilj som motsvarar 4 personer som behöver c. 60 m² för att leva. Den något större gården i Hodde skall ses i ljuset av att det här kanske rör sig om en rikare bebyggelse som dock också skall försörja ett antal hushåll utan ladugårdar. I Hodde kan drygt en fjärdedel av hushållen vara utan ladugård och det betyder i så fall att varje hushåll i genomsnitt förfogar över c. 80 m² under tak. Då kan man säga att man antingen varit något fler i hushållen i Hodde eller levt något bättre än på Skörbaek Hede. I Priorslykken kan man som mest tänka sig 9 hushåll, dvs. två utan ladugård, som då har haft c. 125 m² under tak. Det betyder förmodligen att man i jämförelse med Skörbaek Hede skall tänka sig att det i äldre romersk järnålder bor dubbelt så många människor på en gård som c. 200 år tidigare.

Jämlikheten har helt säkert ökat mellan Hodde och Priorslykken, skillnaden mellan gårdarna är mindre, men det är en egalitet mellan familjer i ett begränsat kollektiv som kunnat upplösa ett flertal hushåll som i tidigare byar skulle ha varit självständiga. Vi kan tänka oss att det är de större gårdarna i Hodde som flyttat ihop i byar som Priorslykken och därvid inom sig inkorporerat alla övriga hushåll i Hodde. Den ekonomiska skillnaden mätt i större och mindre gårdar finns delvis kvar, men den finns nu inom ett övre skikt i samhället. Av detta förstår vi att romaniseriegen även om dess finger kan spåras, varken blivit en halv eller ännu mindre seger. Några med romerska mått mätt dramatiska förändringar i det egalitära germanska samhället är det inte tal om och Segestes dröm att få bli romare är långt borta.

I förhållande till Caesar-citaten är den mest avgörande skillnaden den att man med gårdarnas stabila läge och minskade antal inte längre kan tro på att det är överhet och hövdingar som pekar ut de platser där var och en skall bosätta sig och odla ett visst år. Den grupp av människor som äger byarnas gårdar är början på ett bondestånd som delvis inom sig rymmer de gårdsägare som tidigare hade en mer dominerande ställning. Det är förmodligen den slags människor som Tacitus kallar *princeps* och det är sannolikt att dessa blivit fler och kanske också mer jämbördiga i slutet av första århundradet e. Kr. än de var i början av det första århundradet f. Kr.

Vi har förfäktat idén att kontakten med romersk kultur i de första decennierna e. Kr. gav skjuts åt en social utveckling som i kraft av ett ekonomiskt uppsving fick styrfart. Till en början skedde det i den västliga delen av Sydsandinavien och Nordvästtyskland. Grunden för den sociala skiktning som utvecklingen innebär är kontroll över ett överskott producerat på gårdar, inte enbart genom jordbruk och kreatursskötsel, utan även genom järnproduktion och visst hantverk. Vi kan också tänka oss att utvecklingen inte bara är resultatet av en omfördelning av de samlade resurserna. Det kan också vara resultatet av en viss rationalisering t. ex. av den process som fördelar jorden mellan medlemmarna i den samhällsgrupp som har jorden om hand, det vill säga gårdsägarna. Kanske betyder detta i sin tur att den faktiska produktionen per individ har blivit större. Vi har å andra sidan ingen anledning att tro att denna utveckling kommit till stånd utan socialt missnöje, förfördelning och motsättningar, men samtidigt kan vi konstatera ett ökande materiellt välstånd och en ökande mängd lyx- och värdeföremål, som man har råd att göra bruk av vid begravningsceremonier. Det bör inte förvåna att betydelsen av den påkostade begravningen ökar i ett samhälle som betonar ett skikt av bönder som äger gårdar vilka generation efter generation ligger kvar på samma ställe. För detta drag i bebyggelse betyder ju i själva verket att man kan ärva sin gård och sin sociala status. Så länge detta är något nytt eller så länge det är grunden för materiellt välstånd är det naturligt att hävda det i ceremonier som just pekar ut en individ som tillhör de framgångsrikas grupp hur stort ett misslyckande den enskildes död än må ha varit. Än i dag lockar döden oss att peka ut just den framgång en människa hade i livet.

Levnadsstandard under romersk järnålder

Den förändring i samhället som vi kan spåra i bebyggelsestruktur och gravceremoniell kan vi också i lyckliga fall se på människorna själva. Därför kan en sammanställning av danska skelett från bl. a. romersk järnålder belysa några av de grundläggande dragen också i den sociala utvecklingen.⁵⁵ Vi kan utgå från c. 650 skelett som först kan delas i 560 från gravar med gravgåvor av en sådan kvalitet att de daterar graven till äldre eller yngre romersk järnålder (Kr. f.-150/60 och 150/60-375 e. Kr.) och 90 fattiga gravar som på grund av deras enkla keramik bara kan dateras till romersk järnålder. Förhållandet mellan antalet gravar speglar naturligtvis inte förhållandet mellan fattiga och rika, ty av många skäl är chansen att man skall upptäcka en rik människas grav mycket större än att man skall upptäcka en fattigs grav. De 90 fattiga gravarna tillhör naturligtvis inte heller samhällets fattigaste. Nu visar det sig, som vi kan se i tabell 1, att män är större än kvinnor och att skillnaden under romersk järnålder ökar. Det är kanske inte särskilt förvånande, men går vi vidare i tabellen upptäcker vi att män i den rika kategorien är större än män i den fattiga gruppen och det samma gäller om än i mindre grad för kvinnor.

I ett samhälle där tillgången på mat är ganska begränsad och kanske oregelbunden, betyder skillnaden i längd framför allt att flickors uppväxtvillkor inte varit lika goda som pojkars och att de fattigare barnens uppväxtvillkor inte oväntat varit sämst. Å andra sidan blir just uppväxten, åtminstone för de mera välbärgade, generellt sett bättre under romersk järnålder. I ett större perspektiv tycks det som om befolkningen i Danmark har goda uppväxtvillkor, ty om man jämför med det visserligen sparsamma skelettmaterialet från äldre romersk järnålder i Mälardalen verkar det som om människorna i Danmark var 5-10 cm längre än människorna i Mälardalen.

Om genomsnittlig längd är ett sätt att mäta den livskvalitet under uppväxtåren som består i att växa mätt och belåten, så är livslängden, den ålder vari man dör, ett sätt att få en allmän uppfattning om människans levnadsstandard och indirekt också livskvalitet i vuxenlivet. Även om det kan vara tilltalande att leva hårt och dö ung, finner de flesta en viss glädje i att sträcka vuxenlivet så långt att man ser barnbarnen sluta växa. När det gäller de rika människorna under romersk järnålder kan man få ett visst grepp om livslängden genom att se på de begravdas dödsålder. Barn finns inte representerade i materialet, men därav skall man vara försiktig med att dra några bestämda slutsatser. Materialet består ju av människor som kan bedömas som rika genom gravgåvornas kvalitet. Det rör sig om deras egna föremål och speglar därför människor som uppnått en sådan ålder att de kan förfoga över lösöre vars syfte är att markera deras status. Social vuxenhet är med andra ord en förutsättning för att komma med i urvalet (fig. 26a och b).

Ser vi först på männen, upptäcker vi att de huvudsakligen dör som mogna män och framför allt att de sällan dör som unga. Den utveckling som sker i deras livslängd är inte så stor, men likväl kan man säga att deras genomsnittsalder ökar därigenom att dödligheten i unga och yngre år minskar varför de flesta dör som mogna och äldre män. Skillnaden mellan mäns och kvinnors liv är påtaglig, ty kvinnors dödlighet är nästan en spegelbild av mäns inte minst under äldre romersk järnålder. Kvinnans liv visar sig alltså tidigt farligare än mannens och det är naturligt att tänka sig att tidig barnsöd i förening med de sämre uppväxtvillkoren är orsaken till detta. Det förhållande att också kvinnors genomsnittslängd ökar från äldre till yngre romersk järnålder borde dock inte betyda att den juvenila dödligheten ökade som den gör. Detta förhållande skall snarare ses som ett ökande behov av rika snarare än fattiga kvinnor i det sociala livet, vilket tar sig uttryck i en tidigare social och sexuell debut och därmed ökande dödlighet. Det är behovet av söner och den ökande manliga livslängden som gör behovet av hustrur i fertil ålder större.

De tidigare barnsängarna ökar mängden döda i unga år trots något bättre uppväxtvillkor och de sänker därmed automatiskt mängden döda i vuxen ålder. Det förhållande att antalet kvinnor som dör i mogen ålder ökar bör man se som ett uttryck för att den gifta moderns sociala status ökar, vilket är naturligt då antalet kvinnor som dör i helt unga år ökar. I detta sammanhang måste man även komma ihåg att sannolikheten att en ung kvinna skall komma att tillhöra urvalet är mindre än sannolikheten att en äldre kvinna skall göra det. Skillnaden mellan äldre och yngre romartid kan alltså ha varit större än metoden kan visa.

I Danmark kan man på grund av det dominerande brandgravskicket inte följa utvecklingen mellan c. 375 och 750 e. Kr., men under vikingatid kan man konstatera att åldersfördelningen fördelad på kön, åtminstone bland de som ligger i bättre utrustade gravar, har närmast sig varandra och det är uppenbart kvinnors förmåga att överleva som närmast sig männens (fig. 27a). Sett i detta perspektiv har kvinnans ställning blivit bättre. Det är dock inte så troligt att detta betyder en allmän förbättring av kvinnans status i hela det sydsandinaviska området, ty om vi på måfå väljer en allmän jämförelse med åldersfördelningen på gårdsgravfält i Mälardalen, finner vi där fortfarande en åldersfördelning som ser ut som de rikas under äldre romersk järnålder (fig. 27b).

Återvänder vi nu till romersk järnålder i den sydvästliga delen av Sydskandinavien, så är det alltså en period som innebär kraftiga förändringar för de mer besuttna, och särskilt måste man säga att det är en lycklig period för den besuttna mannen. De kvinnor som är lyckliga nog att tillhöra dessa grupper klarar sig visserligen bättre än de fattigare, men med mannens ökande status under yngre romartid blir utnyttjande av kvinnan särskilt den unga kvinnan hårdare. Om man vill kan man säga att detta uppvägs av en förbättrad livskvalitet för den något äldre kvinnan och är man intresserad av yttre tecken på social betydelse, kan man trösta sig med att rika kvinnogravar blir vanligare under yngre romersk järnålder.

Bebyggelse på Jylland under yngre romersk järnålder

I vår framställning har vi tryckt på att de första århundradena av vår tideräkning var mycket viktiga för kulturutvecklingen samtidigt med att denna utveckling blivit igångsatt betydligt tidigare. Om vi nu söker nästa genomgripande sociala förändring, som skelettmaterialet på grund av den vedertagna kronologin tycks förlägga till skiftet mellan äldre och yngre romersk järnålder, måste det bli en förändring som vi till en början inte hör mycket om i skriftliga källor, men vars betydelse visar sig i källor från och med femhundratalet e. Kr. Vi kan säga att det arkeologiska materialet tillåter oss att se en förändring som är en parallell till den vi bara kunde sluta oss till måste ha inträffat någon gång innan Caesar skrev om germanerna. Således kan man säga att vi nu ser en utveckling som i efterhand bekräftas så som vi kring Kristi födelse läste om en utveckling som vi kunde spåra i det arkeologiska materialet.

Vi har hitills litat till att stora samhällsförändringar avspeglar sig i bebyggelsens utseende och så tror vi att det förhåller sig helt fram på 500-talet e. Kr. Det är egentligen två drag som skall uppmärksammas.

Byn Nörre Snede⁵⁶ (fig. 28a, b) kan tjäna som exempel på det första draget. Byn möter vi första gången på 200-talet e. Kr. då den uppstår som en klunga gårdar, c. 10 stycken, omgivna av var sin hägnad som skapar en gårdsplan till varje gård. Om vi uttrycker gårdarnas storlek som kvadratmeter under tak, så varierar i storlek. Den minsta är på c. 110 m² och de största ungefär dubbelt så stora.

Jämförda med Priorslykken ryms fler funktioner inom färre hus, men gårdarna har inte blivit mycket större. Det kan bero på att Priorslykken var en ganska rik bebyggelse och Nörre Snede en något fattigare. Men likväl måste man säga att definitionen av den enskilda gården med ett fåtal långhus och ett mycket kraftigare stängsel konsoliderar den utveckling vi såg i Priorslykken.

När vi kommer till den andra bebyggelsefasen har något avgörande hänt. Byn har fått en tydlig struktur och dessutom har det tillkommit en mycket stor gård. Denna utveckling blir än tydligare i den tredje fasen. Då möter oss en byplan, som visar tendenser till att regleras, och som innehåller ungefär 10 gårdar varav en, som är betydligt större än de andra, vittnar om att en ny segregering har uppstått bland det som i äldre romersk järnålder var ett mer jämlikt urval av bönder, vilka i sig utgjorde ett övre skikt i samhället. Om det utifrån gårdarnas storlek och antalet hushåll var rimligt att säga att utvecklingen kring Kristi födelse innebar att hälften av de självständiga hushåll försvann innebär utvecklingen på 200-talet att minst var tionde av gårdarna skiljer ut sig som stora.

Det finns många exempel på bebyggelseklungor i Nordvästeuropa och

Sydsckandinavien som sedan de blivit mer eller mindre reglerade präglas av en stor gård. I den holländska byn Wijster, den jylländska Nörre Snede, den öländska Rosendal eller den gotländska Vallhagar är det tydligt även om byarna i övrigt skiljer sig markant åt. Det finns naturligtvis ingen lag som säger att det bara kan finnas en stor gård i en viss bebyggelse, för gårdens storlek är naturligtvis i hög grad beroende av dess ekonomiska framgång. Därför finns det flera stora gårdar i den ganska välmående byn Vorbasse på Jylland och i den lösare strukturerade men mycket rika bebyggelsen i Gudme på Fyn. Den ensamliggande storgården som ur ett sydsckandinaviskt perspektiv måste ha tätt sig synnerligen imponerande är, ännu på 300 och 400-talen, en företeelse som hör hemma i marginella områden med rika naturtillgångar och få människor. Gene i Ångermanland är ett exempel på en sådan gård. Redan på 500-talet uppträder den emellertid också i mera tätbebyggda områden och vittnar då om en social styrka som kan lägga beslag på sådan mark som förut varit allmänning.⁵⁷

Det karakteristiska är emellertid att det befolkningsskikt som introducerar den stora gården under yngre romersk järnålder senare visar sig i stånd att utvecklas så att vi idag från vikingatid känner gårdar vars gårdsplaner var för sig ensamma är lika stor som hela den yta byn Nörre Snede upptar på 300-talet.

Det andra viktiga draget rör de stora gårdarnas utseende. Det är inte bara det faktum att somliga blir i stånd att skapa sig stora gårdar som utmärker 300-talet och den efterföljande tiden det är i lika hög grad en förändring i själva gårdens struktur, en förändring som har med boendet att göra.

Under större delen av yngre bronsålder och under hela förromersk järnålder bor den handfull människor som livnärde sig på en gård i ett 30-50 m² stort öppet rum med en eldstad i mitten. Man kan säga att kök och bostad var ett och boendeformen så karakteristisk att den skulle kunna kallas köksboende.

Fram emot Kristi födelse delas boendet på två rum och det är bara det ena som är försedd med eldstad. I Priorslykken ser vi förändringen som tillkomsten av ett extra set stolpar i bostadsdelen och vi förstår av andra och tydligare husfynd att det är ett gavelrum som tillkommit. Vi vet egentligen inte så mycket om det eldstadslösa rummets användning, men det är naturligt att gissa på att det bl. a. fungerat som sovrums. Behovet av ett extra rum uppstår i våra exempel i Hodde dvs. samtidigt med att skillnaden mellan gårdarnas storlek blir påtaglig.

Hur det nu är med den saken så är det fortfarande bostadsrummet med eldstaden i mitten som är gårdarnas centrum. Kontinuiteten i rummets användning utgörs av kvinnors arbete. Det är härifrån arbetet organiseras. Hit återvänder man och här samlas all kunskap och erfarenhet. Därför är det berättelsernas naturliga rum och förmodligen är alla födda just här. Det är med andra ord det rum där särskilt kvinnors liv utspelar sig och de

glimtar av ett egalitärt samhälle som Caesar och senare Tacitus ger oss har i mycket sin grund i en kultur som reproducerar sig själv i det familjevisa köksboendet.

Om nu detta boende är ett av fundamenten för järnålderns samhälle, så kännetecknas den utveckling vi sett under första årtusendet e. Kr. av ökande social stratifiering. Rika gravar som uttryck för status blir vanliga innan rikedom visar sig i stora och välbyggda gårdar, men jämsides med ekonomisk styrka och kostbara begravningar finns också en vilja att mera generellt markera sin särart och status.

Denna vilja kommer till uttryck i att man på vissa av de gårdar, som är stora i förhållande till omgivande gårdar, i slutet av romersk järnålder delar sitt boende således att *köksboendet* kompletteras med ett *hallboende*. Utöver det vardagsmässiga boendet tillkommer med andra ord ett representativt boende som inte kan knytas till gårdens självförsörjning och som försiggår i hallen eller salen - ett ord som man numera tycker sig känna igen i ortnamn som Uppsala. Om man säger att gården är grunden för människornas självförsörjning, så knyts köksboendet på dessa stora gårdar närmare den rent materiella reproduktionen samtidigt med att hallen knyts till gårdsägarens och det övre samhällsskiktets *sociala* reproduktion.⁵⁸

Man kan sätta upp ett antal punkter som skiljer hallen och dess fyndmaterial från gårdens huvudhus med dess köksboende:

- 1) Den tillhör stora gårdar, det vill säga gårdar med många kvadratmeter under tak.
- 2) Den utmärker sig genom sin belägenhet på gården, vilket betyder att hallen ligger för sig själv eller t. ex. uppe på terrasser i ett monumentalt läge.
- 3) Den är rymlig, byggd med få stolpar i tätställda och därför anslående höga par. Särskilt det rum där eldstaden ligger är spatiöst.
- 4) Eldstaden i hallen används enbart som ljus- och värmekälla.
- 5) Sammansättningen och kvalitén på de fornsaker som hittas i hallarna skiljer sig från sina motsvarigheter i vanliga bostadshus. Det är sådant som glas, vapen och senare även guldgubbar som utmärker hallarna, under förutsättning att fyndomständigheterna är så goda att golvlagren finns kvar.

Hallen är den första byggnadstyp vi hör talas om i de skriftliga källorna och det beror just på att den är det tidiga germanska kungarikets centrum och ett hus inte bara i teknisk bemärkelse. Här håller man rådslag. Hit återvänder hjälten. Här bedöms hans moraliska halt. Här bjuder drottning-

en runt skålen med mjöd. Här underhåller skalden de påtagligt dragna krigarna, som lovar varandra en fasthet i strid som inte alltid håller.

Men hallen är också skådeplats för våldshandlingar och man får det intrycket att den yngre järnålderns politiska krig försiggick just här. I det sammanhanget är sambandet mellan den arkeologiska och den litterära hallen tydligt, ty de glasskärvor man hittar i hallar redan under romersk järnålder är ofta så stora, och tunna att man förstår, att de inte kan ha legat länge på golvet innan huset rivits ned och dess rester skyddat dem. Det finns alltså ett samband i tid mellan glaskrossningen och nedrivningen eller förstörelsen av huset.

Uppdelningen av boendet på två hus är en av järnålderns mest djupgående sociala manifestationer. Den skapar ett avskild rum för en aristokrati och gör skillnad på herrskap och tjänstefolk. I motsats till den förändring man ser i gårdarnas storlek och byns utveckling, som är mest påtaglig i Holland, Nordvästtyskland och på Jylland, är utvecklingen av hallen visserligen ett fenomen som har sitt ursprung i sydväst, men som sprider sig över hela det skandinaviska området. Som socialt rum är hallen en kraftfull innovation och en mycket utvecklingsbar och seglivad företeelse. Så seglivat att många av oss föredrar att äta tillsammans i köket hellre än uppassade i matsalen. Hallen är dessutom en anpassningsbar företeelse på så sätt att dess position i ett givet sammanhang är relativ. Hallen i bebyggelseklungan Vallhagar på Gotland är visserligen liten i jämförelse med vad som är en kungahall i Gudme eller i Lejre, men i sina respektive miljöer har hallarna samma status, det är deras regionala inflytande och deras regionala betydelse som varierar.

Man kan se hela utvecklingen under romersk järnålder som ett resultat av den ideologiska knuff och ekonomiska draghjälp som kontakten med Romarriket strax efter Kristi födelse gav det germanska samhället. Det faktum att somliga på 300-talet är i stånd att bryta en kanske 1000-årig boendetradition och dess mönster hänger naturligtvis ihop med en ökande ekonomisk makt. Ändå tycks det rimligt att också finna en ideologisk motivering för ett sådan beslut, och anta att motivet står i bjärt kontrast till den egalitet som genomsyrat den äldre järnålderns samhälle. En fingervisning om den ideologiska betydelse som hallen har får man av de senare litterära källorna som klart visar att hallen är kungamaktens centrum, den kungliga familjens bostad och representationsrum, som också fungerar som det rum vari kungen fäller sina avgöranden i saker som han har makt att döma i. Det är också här kungens skald levererar både mycket fostrande sånger och ren underhållning för kungens män som utfodras här. Det är också här som dessa män få bevittna eventuella kriser för kungamakten och kungafamiljen.

Hallens status framgår inte minst av de dikter som den latinske poeten Venantius Fortunatus skriver till merovingiska kungar, drottningar och hertigar, till exempel Sigibert och hans drottning Brunhild vid mitten av 500-talet e. Kr. Fortunatus är en latinsk poet som gör lycka vid hovet i

Metz 566, då den austrasiske kungen Sigibert gifter sig med den västgotiska prinsessan Brunhild. Fortunatus är född i Italien c. 540 e. Kr. under goternas sista misslyckade motståndskamp mot den bysantinska kejsaren. Fortunatus är inte got och han har utbildats i Ravenna som sedan 540 var bysantinsk.⁵⁹

Det intressanta med Fortunatus är att han är den förste latinske diktare som uppriktigt prisar germanska dygder och den germanske kungen. Han gör det bland annat i en bröllopsdikt som med all sannolikhet reciterades i kungens hall under själva festligheterna. Fortunatus är katolik och prästvigd, men likväl anspelar han i sin dikt på den myt om det kungliga bröllopet som vi också känner från något senare källor till nordisk mytologi, nämligen giftermålet mellan asaguden och jättekvinnan eller mellan kungen och kvinnan som hämtas in till kungens hall från snörika och vilda trakter. I den verklighet som Fortunatus begagnar sig av är det t. ex. så att Brunhild som bor i Spanien för att komma till det vårbröllop som Sigibert liksom sina gudomliga förebilder skall fira, måste fraktas över Pyrenéerna i snöstorm och inte landvägen längs kusten till Sigiberts stad Marseille för att därifrån ta sig till Metz där bröllopfesten går av stapeln.

Det faktum att Sigibert iscensätter sitt eget bröllop efter mytologiska förebilder, och samtidigt ser till att han tillägnas en latinsk dikt full av uppskattning över honom som just germansk kung, visar just på en sorts slutpunkt i mötet mellan germanerna och Rom. Det germanska arvet mytologiseras samtidigt med att det förbehålls ceremonier som kungabröllop, men den romersk-katolska ideologin får bära ansvaret för de dagliga realiteterna.

Kommentarer till kapitel 5 Det sydsandinaviska samhället

⁵² Om bebyggelse på Jylland kan man läsa i exempelvis *Fra stamme til stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund*. Red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 22.) (Århus 1988) och i *Fra stamme til stat i Danmark. 2. Hövdingesamfund og kongemagt*. Red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 22:2.) Höjbjerg 1991). Om Skörbaek Hede kan man läsa i Johannes Brøndstedt *Danmarks Oldtid: Jernalderen* (Köbenhavn 1961). Där leds man vidare i litteraturen om bebyggelsen. Vill man plocka ihop i information om de senaste årens många boplatsundersökningar på Jylland får man excerpera ur publikationen *Arkaeologiske udgravninger i Danmark* som utkommer en gång per år.

⁵³ Om Hodde läser man i Steen Hvass *Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder* (Köbenhavn 1985).

⁵⁴ Om Priorslykken kan man läsa i Flemming Kaul och Bjarne Henning Nielsens "Den befaestede landsby" i *Skalk* 1984:5 (Højbjerg 1984). Om Hvedsager i Dorthe Kaldal Mikkelsen "To ryttergrave fra ældre romersk jernalder - den ene med tilhørende bebyggelse" som finns i *Kuml. Årbog for Jysk arkaeologisk selskab*, 1988-89 (Århus 1990).

⁵⁵ Om skelettmaterialet som diskuteras i följande avsnitt kan man läsa i Berit Jansen Sellevoid, Ulla Lund Hansen och Jörgen Balslev Jörgensens *Iron Age*

man in Denmark. Prehistoric man in Denmark. 3. (Nordiske fortidsminder. Serie B. 8.) (Köbenhavn 1984), hos Berit Sigvallius i *Funeral pyres. Iron Age cremations in North Spånga.* (Theses and papers in osteology. 1.) (Stockholm 1994) eller i Jonas Wikborg (red.) *Bastubacken. Ett gravfält från äldre romersk järnålder. Raä 73, Tortuna sn, Västmanland* (Tryckta rapport från Arkeologikonsult AB. 15.) (Upplands Väsby 1996). Där finns även hänvisningar till de senare årens nya fynd av skelettgravar från romersk järnålder i Mälardalen.

⁵⁶ Om Nörre Snede kan man läsa i Torben E. Hansen "Die eisenzeitliche Siedlung bei Nörre Snede, Mitteljütland. Vorläufiger Bericht" i *Acta Archaeologica*, 58 (Köbenhavn 1988).

⁵⁷ Om de nämnda bebyggelseplatserna kan man läsa t. ex. i: Jan-Henrik Fallgren "The concept of the village in Swedish archaeology" i *Current Swedish Archaeology*, 1 (Stockholm 1993); W. A. van Es "Wijster, a native village beyond the Imperial frontier 150-425 AD." i *Paleohistoria*, 11 (Groningen 1967); Emma Tibblin *Den germanska byn. En jämförelse mellan Hodde och Wijster.* Seminar paper from the dept. of Archaeology Uppsala University (Uppsala 1994); *The archaeology of Gudme and Lundeborg. Papers presented at a conference at Svendborg, october 1991.* Ed. P. O. Nielsen, K. Randsborg & H. Thrane. (Arkaeologiske studier. 10.) (Köbenhavn 1994); Steen Hvass "Die Völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mitteljütland" i *Acta Archaeologica*, 49 (Copenhagen 1978); Gerd Stamsö Munch "Arkeologiske utgravninger på Borg 1989" i *Lófostr*, 13 (Leknes 1990); Per H. Ramqvist *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden* (Umeå 1983); Tom Christensen "Lejre beyond legend - the archaeological evidence" i *Journal of danish archaeology*, 10 (Odense 1993).

⁵⁸ Om köksboende hallar m. m. kan man läsa i Anna Onsten *Eldstad och bostad.* Seminar paper from the dept. of Archaeology Uppsala University (Uppsala 1993) eller i Frands Herschend *The idea of the good in Late Iron Age society* (OPIA. 12.) (Uppsala 1997).

⁵⁹ Om Venantius Fortunatus kan man läsa i Judith W. George *Venantius Fortunatus. A Latin poet in Merovingian Gaul* (Oxford 1992) eller i Frands Herschends *The idea of the good in Late Iron Age society* (OPIA. 12.) (Uppsala 1997).

6 Mynt i Sydsandinavien

Under äldre järnåldern ligger det stora incitamentet till en metallekonomi framför allt i kontakten med den romerska ekonomin och mynten i Skandinavien är därför också romerska. Det verkar otroligt att lokala eller regionala förhållanden i stil med stor och ökande befolkning, differentierad produktion, spirande professioner (smeder, båtbyggare, byggnadssnickare, krigare) eller social stratifiering i stort, skulle kunna utveckla en metallekonomi och än mindre en myntekonomi utan direkta eller indirekta kontakter med Romarriket. Inte desto mindre hjälper lokala och regionala drag till att exemplifiera de ekonomiska förändringarna.⁶⁰

Ett resultat av kontakten med den romerska ekonomin är dess mynt. Ett enskilda eller många mycket speciella, betyder blott litet eller intet, men flera och varierade mynt från ett visst område tyder emellertid i det stora och hela på goda kontakter. Det gäller naturligtvis särskilt förekomsten av de övervärderade mynten, t. ex. kopparmynt, med ett försvinnande litet reallvärde. Kunde man nu framställa en karta över myntsorter och deras frekvenser, skulle man i princip kunna lita på att kartbilden visade kontakter i någon form direkta eller indirekta med Romarriket. Dock går den kartan inte att skapa, ty registreringen av myntfynden hos antikvariska myndigheter, vad gäller kvantiteter, varierar så påtagligt inom området att jämförelser mellan regioner blir haltande.

Om man emellertid karterar myntsorternas förekomst (fig. 29a-h), tappar man visserligen mycket av den potentiella informationen, men man behåller förmodligen den grundläggande bilden av kontakternas varierande frekvens, då det numismatiska intresset bland myntsamlare ofta leder till att fynden av nya myntsorter uppmärksammas.

Innan kartan kan framställas måste man först göra en regionindelning av området. Det hade säkert varit rimligt att basera denna på fyndplatsernas spridning, men också härvidlag är variationerna i källäget så stora att en samlad kartering inte lönar mödan. Därför återstår inget annat än en regionindelning byggd på allmänna bevekelsegrunder, i syfte att visa en tendens.

Öar är i princip naturliga enheter. Gotland och Bornholm utgör således två regioner, men Öland är det rimligt att låta gå ihop med trakten kring Kalmar. Det är den ganska goda uppfattningen om fyndplatser i Sydsverige som gör detta rimligt. Indelningen, liksom nedan urskiljandet av Fyn och Själland, får också stöd av fyndspridningen och fyndtätheten i spridningskartor över romersk import.

De danska öarna är därför uppdelade på Fyn samt Själland och Lolland-Falster. Skåne och Halland innehåller ganska få myntfynd, men ser man till de typer som förekommer, skiljer de sig något från Själland varför de fått fylla ett eget område. Fyn står för sig självt och inte tillsammans med Nordslesvig eftersom Lilla Bält och Kielerbugten, liksom i mindre grad Stora Bält och

Öresund, ser ut att bilda gräns för vissa myntsorter. Jylland är delat i två delar, en nordlig och en sydlig.

Det problematiska i regionuppdelningen är mest förknippat med de områden som skall väljas ut mellan Slesvig-Holstein och Samland. Grundtanken är den att det i Sydsverige och i länderna söder om Östersjön finns tendenser till en fyndkoncentration vid kusterna. I Sverige finns det knappast alls några mynt i inlandet medan det söder om Östersjön finns tydliga inlandskoncentrationer. De ser emellertid ut att vara skilda från kustlandet av en zon med färre fynd. Det är detta förhållande som vi tagit fasta på, och valt att låta kusten i Mecklenburg, Pommern och området kring Weichsels mynning bilda regioner. Därtill finns det två referensregioner i inlandet, Masovien kring Warszawa och Lillpolen kring Krakow. Den senare regionen, med dess närhet till Romarriket, borde visa sig rik på myntsorter.

Det är som synes en blandning av allmänna arkeologiska regionindelningsprinciper, gränsområden, öar med goda förbindelsemöjligheter, slutpunkter i kommunikationsleder, sund som förenar och hav, bält eller sund som delar, samt närhet till Romarriket som ligger till grund för indelningen. Det måste utan omsvep erkännas att den är ganska godtycklig och abstrakt, trots att den i vissa delar kan vara äkta nog.

De kronologiskt ordnade kartbilderna visar naturligtvis inte kontakterna vid den tid då mynten producerades. De visar bara de regioner som relativt sett inom området tidigast fått den bredaste kontakt med romersk/bysantinsk ekonomi, och de som längst kunnat behålla den. Jag finner det rimligt att tolka kartorna (fig. 29a-h) på följande vis:

Det lillpolska referensområdet visar sig vara just en referens, först in i bilden och sist ut, med den tydligaste koncentrationen. Det är annars de västliga kontakterna och därför Jylland som visar de tidigaste och efter ett tag också mest mångsidiga kontakterna. Ölandsregionen och Gotland liksom Bornholm etablerar sig sent och säkert även under inflytande av kontakter med Oder- och Weichselregionerna. I fallet Öland tycks impulser från både sydvästligt och sydligt håll kunna förklara utvecklingen. Skillnaden mot Gotland kan ses som den senare regionens bristande västliga impulser. Det mest typiska för Öland, Gotland och Bornholm är naturligtvis att dessa öar är så rika på bara två myntsorter, denarer och *solidi*. Detta kan, som nämnts, bäst förstås som resultatet av en vid få och speciella tillfällen vällyckad myntimport och inte som resultatet av långvariga och varierade livliga förbindelser. I metallekonomiska sammanhang speglar öarna den efterblivna periferin, då man högst bör värdera omfattande vardagliga och fredliga kontakter. Det finns dock också en styrka i östersjöbornas samhällen, eftersom man, när tillfälle yppar sig, kan bringa delar av sin befolkning i direkt kontakt med det östromerska riket.

Kort sagt, Öland är en del av periferin i ett ekonomiskt system som ytterst är länkat till den romerska marknaden. Referensregionen är tydligast bunden till romersk ekonomi även om södra Jylland är väl med i bilden.

Spridningen av mynttyper, även övervärderade mynt, med en tyngdpunkt i sydväst är precis vad man kunde förvänta sig av kontakten med romarna och utvecklingen över de första århundradena efter att romarna har dragit sig tillbaka från området mellan Rhen och Elbe. Spridningen tycks visa att det incidentellt denna närvaro innebar var början på fortsatta kontakter som också hade vardagsekonomisk karaktär snarare än karaktär av utväxling av prestigeföremål. Man kan säga att spridningen av tidiga mynttyper och spridningen av magnifika romerska dryckesserviser kompletterar varandra och vittnar om att de ideologiska markeringarna, som är få och speciella, tränger igenom i öster medan de neutrala markeringarna, som är många och likartade, visar sig i sydväst.

Ser man på alla kartorna under ett, kan man säga att de visar det romerska inflytandets höjdpunkt och fall sedda med skandinaviska ögon, men det är egentligen det samma som att säga att möjligheterna till kontakt med romarna blommar upp och minskar igen samtidigt med att de sprider sig över ett stort likartat område. Anledningen till detta är framför allt att de östliga kontakterna är obefintliga i början varefter de tilltar för att mattas igen.

Romerska guldmynt, *solidi*, på Öland

Som nämnt är Öland intressant för att det dels får del av den allmänna expansionen från väster med också av kontakterna mot öster, som det antyds av kartan över mynt präglade i det andra århundradet e. Kr. Dessutom är det så att den speciella importen till Öland under 400-talet, romerska guldmynt, så kallade *solidi*, är ett exempel på hur ett ganska stabilt samhälle kan ha något att vinna på den turbulenta situationen på Kontinenten.

De riktigt stora fynden av värdemetall på Öland (som alla bör dateras efter 200 e. Kr.) har offerkaraktär. Det gäller ringarna från Skedemosse och från mossmarkerna i Kleva och Lilla Frö, Resmo sn, samt eventuellt ringarna från Prästtorpet i Näsby, Ås sn. Dessa fynd motsvarar c. 1890 g. guld vilket skall jämföras med den samlade mängden spiralguld som uppgår till c. 2030 g. Det är sannolikt att denna typ av offer är resultatet av de tongivande individernas offerhandlingar inför ett kollektiv, ringarna fyller en offentlig, djupast sett, värdeförstörande funktion i samhället. De små skattfynden ställs onekligen i bjärt kontrast till dessa stora fynd och det är i princip samma kontrast som framgick redan av Mårten Stenbergers genomgång av gravfynden på Öland. I dessa är guldfynd vanligare i äldre romartid än i yngre romartid. Senare har detta drag kunnat preciseras således att äldre romartids gravfunna guldföremål, 19 stycken, i genomsnitt väger 5,6 g. medan i yngre romartid 8 guldstycken i lika många gravar i genomsnitt väger 3,5 g.

Det är med andra ord rimligt att säga att guldets betydelse med tiden förlorar något av sin betydelse i den delvis familjebundna ceremonin som är begravningen, medan dess betydelse i den mer kollektiva ceremonin, offret på de centrala offerplatserna, ökar. Samtidigt med denna förändring, visar sig mellan 300 och 600 e. Kr. ägandet av värdemetall skatter som starkt individualiserat.

Solidusmaterialet på Öland är resultatet av några få men vällyckade expeditioner till Kontinenten i syfte att pressa pengar av romarna. Det är bara i mycket speciella situationer som detta lyckas. För öläningarnas del inträffar dessa lyckliga situationer huvudsakligen mellan 450 och 480 e. Kr. Bakom det lyckade resultatet ligger en social hierarki som kunde mobilisera människor och som också ledde till att skatternas storlek kan ordnas hierarkiskt. En tredjedel av alla mynt finns i två stora skatter, en tredjedel i 23 små skatter som innehåller mellan 2 och 14 mynt och den sista tredjedelen, 96 fynd av strömynt. Det är dessutom så att myntmaterialet, dvs. sammansättningen av mynten i en stor skatt har en tendens att färga av sig i fynden runt den stora skatten. Områdesbundna hierarkier ligger alltså delvis bakom myntimporten.

Därutöver förhåller det sig så att ägarna av de två stora skatterna konserverar sina mynt. Dessa skatter ligger orörda i jorden och får möjligtvis nytillskott, medan myntsammansättningen i övrigt i samhället förändras så väl genom nedsmältning som nytillskott. Samtidigt är det rimligt att tänka sig att de stora solidusägarna tillhör den kategori samhällsmedlemmar som kan förväntas offra en stor guldring vid en officiell ceremoni. Detta tycks innebära två ting. Den ekonomiska överklassen på Öland står delvis utanför det metallekonomiska spelet, som den säkert på många sätt har varit höjd över. Dessutom kan man vid mitten av 400-talet i privata förråd lägga upp en sorts förseglade skatter av samma storleksklass som ett offerfynd. Naturligtvis har också rika människor använt sitt guld, men det har inte berövat dem deras bästa mynt, som de i kraft av importsituationen kommit i besittning av.

Diagram (fig. 30) som graderar myntvikten efter storleken på de skatter vari mynten ligger, visar för Ölands del en karakteristisk kurva. Mynten i de stora skatterna, 36-80 mynt, väger mest medan mynten i de små, 1-2 mynt, väger minst. Detta är ett resultat av en importhierarki. Mellan dessa extremer finns det ett veck på kurvan, som innebär att mynten i de minsta av de mellanstora skatterna väger mest. Trots att extremerna på Bornholm ligger i själva vecket återfinns man i princip samma viktfördelning på alla tre Östersjööar (fig. 30) och det är just i kraft av analogierna som också tolkningen av den öländska kurvan blir trovärdig. Detta veck, dess placering och tydlighet, är ett resultat av myntcirkulation i nominell bemärkelse på öarna. Det betyder att mynten cirkulerar mellan människor som har olika förhållande till dem. Några byter varor och mynt och skaffar sig ett överskott. De väger alla de mynt som passerar mellan deras fingrar och tar ut de bästa, dvs. tyngsta, mynten som sitt överskott. Andra, som skaffat sig sina mynt genom utpressning skaffar sig förmåner och varor, t. ex. goda giften och trevliga fingerringar, genom att använda sina mynt utan att bekymra sig lika mycket om det enskilda myntets vikt. Den variant av Greshams lag som skapar vecket innebär också att ju tydligare veck och ju större skatter influerade av vecket, desto större ekonomisk aktivitet och myntsortering efter vikt. Det är orimligt att dra stora växlar på skillnaderna mellan öarna, men det är intressant att de mellanrika grupperna är i stånd att skaffa sig goda mynt, och därför också vinster, utan att direkt ha deltagit i importen och dess hierarki.

Kort sagt: de fattiga klarar sig sämst, de rika står delvis utanför; men mellan-stora importörer gör relativt sett av med sina bästa mynt.

Detta betyder att de individer som utgör kollektivet faller i tre avdelningar. (1) De rika som kan spara eller offra enorma summor som individuella upprätthållare av en samhällsordning. (2) De som vinner ekonomiskt på att agera i nominella transaktioner. (3) De som relativt sett förlorar i det ekonomiska spelet. Dessa sista faller i två grupper. (3:1) De fattiga med låg social status samt (3:2) en lägre överklass.

Det ekonomiska spelet leder alltså både till en accentuering av den sociala stratifieringen och uppkomsten av ett mellanskikt vari sådan status, som är förknippad med den sociala hierarkien i stort, nämligen guldrikedom, kan förvärvas genom själva hanteringen av betalningsmedlen. Alla som blir lidande måste, om de är medvetna om fenomenet, finna sådant orättvist. Skälet till att det ändå godtas ligger i så fall i ett förhållande i stil med att den snabba nominella ekonomiska transaktionen bland de ekonomiskt mest inflytelserika grupperna anses innebära fördelar som uppväger orättvisorna. Man kan naturligtvis också tänka sig att orättvisorna är så små att bara ett fåtal är medvetna om dem.

Skattfynd och bebyggelse, exemplet Öland

Skattfynden på Öland speglar *både* en social hierarki och individualitet, men antyder *också* genom sin mängd och stora spridning ett samhälle präglad av en relativ jämlikhet - t. ex. i betydelsen: en fri man som kan deltaga i och få vinster i det ekonomiska systemet. Detta kommer också till uttryck på andra sätt. Planeringen av Eketorps borg, med sina jämnstora, men små hus, favoriserar påtagligt det kollektiva och egalitära. I borgen så väl som på ön som helhet är det dock tal om egalitet med modifikationer eftersom detta lilla idealsamhälle är försett med en hall således att det egentligen är tal om att organisera en befäst motsvarighet till en by (fig. 31). Det finns även andra drag i det öländska bebyggelsemönstret som antyder jämlikheten. Ett sådant är det större eller mindre kollektiva besvär som det inneburet att till alla gårdar, i och utanför de förtätade öländska bebyggelseklungorna, skapa en fägata till öppna beten bortom den hägnade marken. Det är naturligt att stora gårdar kan framtvunga långa gator eller förhindra etablering i sin närhet, men det finns exempel på utbredda vägsystem vari också mycket små gårdar kan ha varit försedda med mycket långa fägator (fig. 32). Överhuvudtaget är den oregrerade framväxten och förtätningen av kämpgravsbygden ett tecken på kollektivmedlemmarnas stora rätt att skapa sig en gård.

Det finns alltså handfasta tecken i den öländska bebyggelsen på den sortens egalitet som i Tacitus' ögon präglade det germanska samhället och den tar sig ganska subtila uttryck, exempelvis i fällgallerporten i Eketorps borg vars idé just är att vara öppen under belägring så att kringboende fränder skal kunna söka tillflykt i borgen. Mitt i individualiseringen, hierarkierna, den sociala stratifieringen, tendenserna till nominalekonomisk exploatering och den

groteska destruktions av värden genom offer, finns det alltså också en egalitet och en solidaritet inom ett kollektiv. Samhällets hierarkiska struktur hotar inte denna princip om egalitet. Metallekonomin ser däremot redan under äldre järnåldern ut att införa en ny hierarkisk dimension på tvärs av redan etablerade hierarkier. Det är spridningen av ekonomiska och sociala hierarkier med sydvästskandinaviska rötter som vi bevitnar under 400-talet.

De indicier på öländsk omvandling och social spänning, som hittills dragits fram, kan med andra ord parallelliseras med mycket generella drag i de germanska folkens socialhistoria, om man ställer jämlikheten hos Tacitus och i än högre grad hos Caesar mot den man möter i det brev som berättar om det gotiska helgonet, sankt Sabas' lidande i början av 370-talet e. Kr. Som vi sett präglas tidiga germanska samhällen av en långt driven jämlikhet, med allt avgörande församlingar av fria män. I berättelsen om Sabas är det istället tydligt att den, för det besuttna adelskapet, misshagliga kristna och egendomslösa Sabas formellt är en fri och oberoende man bland jämlingar i sin by. Blott genom hans vägran, som kristen att dela den traditionella germanska offermåltiden med sina hedniska bröder, finns det skäl att tillfälligt beröva honom kollektivets effektiva skydd. Senare när han återigen vägrar delta i de hedniska offermåltiderna, som utan tvekan är ett sätt att visa sin solidaritet med överheten, utsätts han för den tortyr som så småningom tar livet av honom, och som medlemmar av den jordägande gotiska stamadeln är intresserade av att personligen utföra.

Trots den religiösa förklädnaden är det lätt att se den sociala konflikten bakom martyriet. Byrådet i Sabas by gör sitt bästa för att gå den jordägande överklassen till mötes utan att formellt kränka grundläggande principer om den germanska mannens integritet och samtidigt försöker man på olika sätt lura överklassen att tro att det inte finns kristna i byn. Bysamhället står lite grann som en åsna mellan två höttappar. I berättelsen om Sabas är det tydligt att begreppet social status delvis är beroende av en persons jordegendom och att Sabas brist på sådan ligger honom i fatet. Betydelsen av att kontrollera och äga jord tycks ha varit ökande under hela den tid vi behandlar här och i förlängningen av detta kan det vara värt att se närmare på förhållandet mellan guld och produktion också på Öland, ty guld fungerar både bland romare och germaner som ett uttryck för rikedom.

Det ligger i sakens natur att varje typ av produktionsstruktur inte är lika lämplig att producera sådant som kan omsättas i guld. Är det t. ex. jordbruksprodukter som hudar och ull (varor i en distributionskedja) som visar sig bäst? eller är det ett överskott av människor, t. ex. vapenföra unga män, som man kan utnyttja i en ekonomi där huvudsaken är plundring? Eller skall man kanske investera i skepp? Hur man än ser på detta, är det yttersta skälet till succé den öländska produktion som kan skapa ett överskott i form av värdemetall.

Låt oss därför uppställa följande premisser: en bygd på Öland är framgångsrik om den relativt sett producerar mer värdemetall än en annan. Måttet på dess överskott är mängden värdemetall som påträffats inom området. Som

värde metall räknas myntat och omyntat silver och guld samt ämnesjärn. Järnfyndens vikt är i de flesta fall en uppskattning av ämnesjärnens antal multiplicerad med de kända järnens genomsnittliga vikt. Värderelationen mellan guld och silver bygger på det augusteiska förhållandet 1:16, och järnets värde, 1:432, på romerska, egentligen egyptiska, prisuppgifter från hundratalet e. Kr. Eftersom guld är den allt överskuggande delen av värdet är det bristfälliga beräkningsunderlaget av mindre betydelse. Undersökningen förutsätter också vissa indelningar av Öland. Den som kommit till användning är en sorts bygdeindelning. Hophållna, delvis naturligt begränsade, områden med en, som man kan anta, social relevans. Vill man alltså undersöka begreppet rik bygd, är det påtagligt att Skedemosse-Valsnäs bygden intar den främsta platsen, följt av Torslunda-Bårby, Sydostöland och Böda-Högby (fig. 33). Vill man istället se på bygden som uttryck för jordbruksnäringen, är det naturligt att dela ön i tre: en norrdel med lätta jordar och en sammanhängande bebyggelse, en mellandel med huvudsakligen på västsidan bättre jordar och en ganska sammanhängande bebyggelse samt sist en syddel med den bästa jordbruksmarken och en spridd bebyggelse i stora öppna betesmarker. Låter man norra ön vara normerande, så att indexet metallvärde/bebyggelseyta där är lika med 100, då får mellanön ett index på 332 och södra ön index 388. Detta är mycket generella siffror, men de kan sättas i relief om man jämför med solidusmaterialens fördelning inom områdena. Därvid skall man hålla i minnet att denna import är den enda om vilken man kan anta att den har sin grund just i befolkningsöverskott, all den stund den är resultatet av ett penningavpressande uppbåd av öläningar som förenat sig med fränder på Balkan.

Låter man nu återigen norra ön vara normen för index 100, så får mellanön 507 och södra ön 108 (fig. 34). Konsekvensen av detta blir följande: sammanhängande bebyggelse och relativt god jord är optimalt för att skapa det befolkningsöverskott, som är nödvändig för en lyckad solidusimport. Sammanhängande bebyggelse på dålig jord hävdar sig dessutom nästan lika bra som spridd bebyggelse på goda jordar. Det är å andra sidan ingen tvekan om att god jord, stora öppna betesmarker och en gles bebyggelse ger det absolut största överskottet av värde metall per befolkningsenhet. Kontrasten mellan de två extremerna blir tydligast om man väljer att ställa den nordligaste delen av ön mot den lilla bygden kring Eketorps borg, en bygd som genom att bygga borgen redan manifesterat sin rikedom. Om solidus- så väl som värdeindexet i norr är 100 då blir motsvarande index nere vid Eketorp 81 och 819, vilket betyder att bygden är så rik att det inte finns många unga män att engagera i ett plundringståg. Likaså skulle det kunna vara betecknande att de två stora solidusskatterna ligger på mellanön, men på gränsen till det södra områdets stora beten (fig. 34b). Detta resonemang hårdnar naturligtvis en tendens, och många okända faktorer skulle kunna tänkas förändra bilden. Tendensen är likväl så tydlig att den knappast är fel: det är jordbruksproduktionen med dess inriktning på extensiv kreatursskötsel som skapar förutsättningarna för den delvis marknadsinriktade, av värde metall underlättade, handeln. Inom parentes sagt är det värt att lägga märke till att den tydligaste påverkan från den romerska befästningskonstens tankevärld, fällgallret i och planeringen av Eketorp-II hör till ett områden utan många *solidi*. Erfarenheter

av romersk militärtjänst ger nämligen just kunskap om fällgaller, men inga *solidi*. Därtill är romerskt sold för dåligt. Det är i stället tillfälliga utpressnings-situationer som ger guldmynt. Man kan säga att den tätare befolkningen på öns norra delar innebär att individerna där i genomsnitt har det något sämre materiellt ställt. Befolkningsöverskottet, som visserligen kan ge politisk makt, är således, jämfört med södra ön, på väg att bli överbefolkning.

Även i senare tider förhåller det sig på Öland så att bebyggelseförtätningen går längst i områden med dålig jord med påföljande fördröjd, men desto allvarligare, demografisk katastrof. I områden med stora och goda gårdar har man däremot funnit medel att hindra hemmansklyvningen. I historisk tid är det investeringar i handel och skeppsfart och en viss fortlöpande utvandring som leder till regleringen. Som exemplet ovan visar kan man dock redan under romersk järnålder och folkvandringstid tänka sig att handel, romersk krigstjänst och utvandring har varit rimliga sätt att skydda samhällsstrukturen.

Så snart man i romersk järnålder sett handel som en möjlighet, en lukrativ sådan, att bevara grundläggande drag i bygdens och samhällets struktur, så måste utvecklingen av metallekonomin och den nominella ekonomin ha framstått som mycket eftertraktansvärd. I denna vilja att optimera sitt produktionssystem finns ett incitament till att införa en ekonomi delvis styrd av individer utanför jordbruksproduktionen. Denna ekonomi är dock mycket komplex. Människor försvinner, som värvade romerska soldater eller handelsmän, i vissa fall för gott från ön, men förmodligen återvänder flera efter lyckade utfärder. Genom sin bortavaro och sin handel bidrar bl. a. dessa människor till jordägarnas överskott. Visserligen är det klart att den som försörjer sig utanför basnäringen också mer eller mindre drar sig bort från det kring jordbruket centrerade kollektivet, men de besuttna behöver inte märka av detta förrän det blir möjligt för de halvt om halvt utomstående öläningarna att köpa sig jord - att köpa sig tillbaka till kollektivet med pengar eller någon form av överskott som intjänats utanför det samma. Det finns alltså både en ventileffekt, en överskottseffekt och en bumerangeffekt i systemet. Stamadeln, dvs. det tongivande och dominerande skikt av individer som i sina handlingar både präglar och solidariserar sig med kollektivet, hotas i förlängningen av metallekonomin. Mycket allvarigare är det dock att befolkningstrycket i samband med introduktion av handelsekonomi och goda kommunikationer förvandlar en del av de obesuttna kollektivmedlemmarna till en överskottsprodukt som man kan investera i olika företag i stil med små-krig. Formellt sett tillhör dessa människor fortfarande kollektivet, ändå är de till överlops. Det är detta som är komplikationen i det öländska samhället i yngre romartid och folkvandringstid. Man kan visserligen säga att det är ett strukturproblem - resultatet av ett jordbrukstekniskt system med brister - oförmåga att utveckla det metallekonomiska systemet osv. - jag tror dock att man skall se problemet som en fråga om hur individerna uppfattar sig själva i förhållande till kollektivet. Det är en sorts solidaritetskonflikt som påverkar samhällshierarkien både långt nere och ganska högt uppe.

Det öländska exemplet är ett uttryck för det som kallas plundringsekonomi och det är tydligt att man på Öland varit i stånd att organisera utflykter i den

sortens ekonomi på flera ställen till olika tider. Det tyder på en ganska stark samhällsorganisation och det gör också hela bebyggelseutvecklingen under romersk järnålder där det är typiskt att alla gårdslägen är stabila. Även den öländska förmågan att skapa befästa idealsamhällen, de tätbebyggda fornborgarna, tyder på en ganska utvecklat social ingenjörskonst. Öland är ovanligt rikt på källmaterial och speciellt eftersom ön trots att den är en del av periferin ändå råkar ha kontakter både åt sydväst, syd och sydost. Det öländska samhället kan förmodligen tjäna som modell för de samhällen som uppstår i Sydsandinavien sedan de rörliga östgermanska samhällena börjat dra sig söder och öster ut. Det har tillsynes lett till ganska stabila samhällen som kunnat utnyttja det faktum att människor vars språk de utan stora svårigheter kunde förstå dragit sig söderut mot Romarriket. Det gäller både i demografiskt avseende som ett ställe att skicka unga vapenföra män, så som de västliga germanerna redan tidigt fann det värd att skicka sina unga män till några års tjänstgöring i den romerska armén, men också då det gällt att upprätthålla allianser och handelsförbindelser. Det har varit möjligt att dra fördel av att man kunnat skicka ut ett manligt befolkningsöverskott på resor varifrån de antingen återkom belönade eller aldrig återkom. Under romersk järnålder har detta lett till en jämn expansion som först på 400-talet börjar uppvisa problem i form av tendenser till en teknisk överbefolkning, vilket betyder att man först på 400-talet börjar nå gränserna för bebyggelsestrukturens försörjningskapacitet.

Kommentarer till kapitel 6 Mynt i Sydsandinavien

⁶⁰ Detta avsnitt bygger på uppsatsen "Om öländsk metallekonomi i första hälften av första årtusendet e. Kr." av Frands Herschend som återfinns i *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) (Höjbjerg 1991).

7 Mobilitet som samhällsideal

Inom det område, som vi betraktar som vårt kärnområde, uppstår det under första hälften av första årtusendet en stabil bebyggelse. Den kommer, flera hundra år efter den period vi intresserar oss för, att förbindas med en sorts stater som går att definierar inom ett visst geografiskt område. Man kan säga att begreppet Daner och Danernas kung med tiden blir kungen av Danmark varefter det så småningom uppstår en känsla av att vara dansk. Ungefär på samma sätt uppstår känslan av att vara svensk. Det är uppenbart att denna utveckling går raskast fram i sydväst och där följs den också av den tydligaste hierarkiseringen av samhället. Förändringen av människornas livsvillkor, utvecklingen av storgårdar, så väl som de stora vapenofferfynden, som påminner om slag mellan arméer med åtminstone upp emot 500 man på var sida, tyder på en visserligen dynamisk, men socialt sett orolig tid.⁶¹

Den tydliga stabiliteten finns också i områdets östra och norra delar, men här möter man inte samma snabba stratifiering av samhället. Inslag av en egalitet som påminner om den som man kunde tänka sig präglade den sydvästliga delen under äldre romersk järnålder tycks här hålla i sig och fördröja bildandet av geografiskt stabila småstater med nationella drag.

Det är när hallen som aristokratins sociala rum sprider sig över Skandinavien, från 300-talet och framåt, som vi kan tala om spridningen av en enhetlig hierarkisk samhällsideologi över hela området. Även om de olika samhällena kan vara högst olika till sin karaktär är det denna ideologi som håller ihop aristokratin och dess uppfattningar om samhället och sig själv.

Till en början är den stora sociala skillnaden inte en skillnad i status inom ett och samma samhälle. Det är i stället skillnaden mellan samhällsformer i öst och väst som faller i ögonen. I väster går samhällsidealet utan konkurrens eller synnerligt motstånd snabbt mot uppkomsten av ett stationärt samhälle som präglas av att det ligger norr om ett starkt Romarrike. I öster möter vi, om vi ska tro de skriftliga källorna, ett av allt att döma äldre ideal om det rörliga eller mobila samhället. Vad de skriftliga källorna egentligen beskriver är samhällen som förflyttar sig söder- och österut varvid de kommer att utgöra ett hot om plundring för Romarriket. Men bakom beskrivningen av de plundrande horderna får vi alltså också glimtar av en samhällsform som verkar passa ihop med drag som vi finner i förromersk järnålder.

I de områden som så småningom uppstår norr om dessa mobila samhällen eller rörliga grupper av människor, som drar sig söder- och österut, skapas stabilare samhällsstrukturer som delvis modelleras efter den utveckling som vi arkeologiskt kan se i Sydvästdanmark och Nordvästtyskland. I föregående avsnitt fick Öland tjäna som exempel på ett sådant samhälle i öster som framstår som stabilt under romersk järnålder.

Av hävd brukar man från och med 1800-talet allmänt säga att de rörliga samhällena folkvandrar. Innebörden i ordet folkvandring är för oss den att ett folk, som känner sig hemmahörande i ett visst område och inom vilket alla

socialt sett är förbundna med varandra, i samlad trupp bryter upp från sina boplatser och söker sig nya. Denna uppfattning om järnålderns *migratio gentium* - folks flyttning - som romarna etiketterade det, är i hög grad historiserande, vilket betyder att man på 1800-talet har låtit begreppet *folk* från allra första början få den innebörd det så småningom, efter alla vandringar, i Västeuropa kom att få efter att de första stater med definierade områden skapades. Ungefär som om man skulle anse att de franker som på 200-talet e. Kr. rörde sig på den högra Rhenstranden i höjd med Köln var samma folk som karolingernas *gens francorum* på 800-talet e. Kr. Så är det inte. De *gentes* vi möter i östra Europa under järnålder är ett fenomen med rötter i den äldsta järnåldern, ett fenomen som helt omskapas av indirekta och direkta kontakter med Romarriket.

Man måste komma ihåg att begreppet *gens* - folk eller släkte - är helt beroende av näringsform, styrelseform och annan social organisation. Visst är det naturligt att folk som huvudsakligen försörjer sig på jordbruk tenderar att organisera sig rumsligt stabilt i kärnfamiljejordbruk, hierarkiskt inom byar och egalitärt mellan dom i en påtaglig symbios mellan familjer, slakten, folk och det område vari de bor, men det är inte enda lösningen, trots att det är den lösningen som växte fram i den västliga delen av vårt område.

Detta framgår indirekt redan av Tacitus, vilket styrker retrospektiva källor som t. ex. Cassiodorus. Tacitus ger oss visserligen först och främst de bästa exemplen på geografiskt definierade grupper av människor, vilka betraktat sig som t. ex. cherusker, men berättar även om sveberna som inte bor någon bestämt stans utan litet överallt, utan att för den skull sakna *gens*-känsla. När vi sedan läser om Arminius' försök att bekriega de söderut boende chatterna blir det klart att om han med sina krigare hade lyckats kontrollera de områden där chatterna bodde, skulle också cherusker ha kunnat flytta dit och blandat sig med chatterna. Arminius är ett exempel på att det i det germanska samhället finns precedens för att samla stora mängder människor under en mans ledarskap och att just detta att ty sig till en viss ledare är ett skäl att känna sig tillhöra ett folk. Med valet av Arminius till ledare i en kritisk situation manifesterar sig cheruskerna som just ett folk. Det är ingen tillfällighet att namnet Arminius, dvs. Herman, också i modern tid spelat en stor roll för tysk folkkänsla. Om det bakom Arminius' militära ledarskap ligger en försörjningsstruktur som huvudsakligen bygger på kreatursskötsel, så finns också förutsättningarna att skapa det mobila samhället som en samhällsform i sig. Det är också innebörden av Caesars i och far sig delvis självmotsägande glimtar av Germanerna:

” [3] *De anför många motiv för detta tillvägagångssätt (dvs. jordfördelning och kringflyttning, se ovan sidan XX): man vill förhindra, att de vänjer sig vid bofasta odlingar och överger sin lust till krigarlivet för lantbruket; [... ...] man vill förhindra uppkomsten av penningbegär, något som alltid leder till partibildningar och stridigheter; [4] man vill hålla det obesuttna folket i förnöjsamhet, då envar ser, att hans egendomar är fullt likställda med de mäktigastes*” (Caesar VI 23:3-4).

"[4] Då en stam för ett försvars- eller anfallskrig, väljs hövdingar till att leda detta krig med oinskränkt makt över liv och död. [5] I fredstid finns ingen gemensam styrelse, utan de lokala ledarna för större eller mindre bygder skipar rätt och bilägger tvister. [6] Plundringståg, som företas utanför respektive stams område, anses på intet sätt vanhedrande, tvärtom förklarar man rent ut, att sådana företag sker för att träna ungdomen och motarbeta dådlös lättja. [7] Och var gång någon av lokalhövdingarna på tinget förklarar sig vilja bli ledare för ett härjningståg och ber dem, som vill följa honom, att anmäla sig, stiger genast de, som gillar företaget och dess ledare, fram och lovar sitt bistånd och blir föremål för allmänt beröm från menigheten" (Caesar VI 23:4-7).

+

Det verkar rimligt att tro att den *migratio gentium* som Cassiodorus låter inleda goternas vandringar, vare sig det nu skall vara från den sydligaste delen av den skandinaviska halvön eller från områden strax söder om Östersjön, just är exempel på den mobila rörliga samhällsformen. Det må vara hänt att man inspirerats av Romarriket i sin strävan söderut, men lika mycket tycks en egalitär självförsörjningsstruktur och en ideologisk uppfattning om att det kan finnas en folkkung kring vilken folkkrigarna kan fylka sig, vara skälet till att medlemmar av flera germanska folkslag finner det möjligt att trivas i en mobil samhällsform som leds av en kung kring vilken det fylkas en socialt sett bred grupp av krigare, vars trohet mot folk och kung är grunden för samhällets exekutiva makt. Sett på detta sätt blir cimbrernas och teutonernas härjningar ett exempel på att man i Nordvästgermanien c. 100 f. Kr. har funnit samma samhällsformer som man senare möter i öster.

Det är naturligtvis inte tal om att dessa samhällen alltid rör sig med stormsteg, även om de säkert kan vara beredda att slå och plundra sig fram flera hundra kilometer under en gynnsam sommar. Det är inte heller så att de inte kan bo på samma ställe en generation eller två eller tre. Poängen är att de inte ideologiskt strävar efter att enskild ärvd jordegendom skall producera ett överskott och därigenom stabilisera samhället.

För oss att se är det människor bland de befolkningsgrupper som betraktar sig som markomanner och goter som är de främsta exempel på den mobila samhällsformen, dess upphov och utveckling. Med all sannolikhet beror vår syn dock på att det är dessa grupper som romarna mest grundligt kom i kontakt med och som så småningom bosattes innanför *Limes*.

I princip är folk-på-vandring inte en samhällsform som har plundring som huvudmål det är i stället så att deras försörjningssystem inte på ett enkelt sätt låter sig förenas med ett av jordbruk, urbanisering, äganderätt och förvaltning genomsyrt samhälle som det romerska. Tvärtom är det en samhällsform som passar ett öppet och svagt utnyttjat kulturlandskap. Med samhällenas

tydliga militära drag är det dock klart att det måste falla sig naturligt för medlemmarna att plundra och skövla romerska provinser om de låter sig plundras och skövas.

Det verkar därtill sannolikt, om man får tro romerska källor, t. ex. de som omtalar goternas problem sedan de bosatt sig i provinsen Dakien som Decius förlorade till just goterna 251 e. Kr., att dessa samhällen kunde ha stora problem att uppnå självförsörjning. Så stora problem att det är möjligt att varje generation inte kunde reproducera sig själv utan var beroende av romerska livsmedel. Tar vi emellertid hänsyn till att de områden, som dessa folk betraktade som sina urhem, producerade ett befolkningsöverskott under de första 500 åren av vår tideräkning, verkar det naturligt att de mobila samhällena för jämnan och med glädje mottog ett befolkningsöverskott från de stabilare nordöstgermanska samhällena och att de senare gärna exporterade ett befolkningsöverskott söderut med allt vad det kan ha inneburit av demografisk säkerhetsventil mot överbefolkning, chanser till handel, till allianser och eventuell plundringsvinst.

I vårt perspektiv är det just dessa senare faser av förflyttning, när Romarriket på allvar möter den mobila samhällsformen som plundrande horder, som man också i länderna norr om de vandrande germanska folken märker resultatet av konfrontationen med romarna. Vi har redan nämnt att solidusmaterialet på Öland är ett uttryck för en kort period under vilken man lyckades delta i penningutpressningar. Troligtvis organiserades denna verksamhet i det ostgotiska kungariket i Pannonien under den tid då ostgoterna var romarnas gränsförsvarende bundsförvanter, *foederati*. Helt säker kan man inte vara på detta eftersom inga skriftliga källor omtalar just öläningar och vi dessutom inte vet vad människorna på Öland under 400-talet kallade sig. Det pannoniska kungariket har emellertid den fördelen att det existerade under den period som också är solidusimportens viktigaste nämligen 456/57-473 e. Kr. En av dess huvudsakliga inkomstkällor var just betalningar från kejsaren som ersättning för den insats de förväntades göra i försvaret av Romarriket.

Vid denna tid har begreppet folk i samband med ostgoter redan kommit att betyda en nästan helt militäriserad folkgrupp som leder en mycket större brokig samling människor av olika härkomst. Trots att det bland goterna i och för sig fanns vissa bönder kunde de ändå inte rota sig i Pannonien. I stället ägnade de sig åt att skövla provinsen och betalas av administrationen i Konstantinopel för att som *foederati* försvara Romarrikets gränser. Något som emellertid under vissa tider även innebar plundring av andra provinser för att övertyga kejsaren i Konstantinopel om behovet av nya tributer till hans ostgotiska *foederati*. Det är på grund av sammansättningen av sådana utbetalningar, de präglas av många stampidentiska mynt som avslöjar att det rör sig om större summor som utbetalats direkt från administrationen i Konstantinopel, som man kan säga om de öländska solidusskatternas att de delvis måste härstamma från sådant som tributer och utbetalningar till *foederati*.

Ett tidigare exempel på att byte från skövling av provinser kommer också de skandinaviska länderna tillgodo, finner vi förmodligen i den långt talrikare importen av denarer, det romerska silvermyntet. Denarnas kronologiska fördelning i Skandinavien liknar i hög grad den man finner i de äldre delarna av de stora skattfynd som man grävde ner och förlorade kännedomen om på 250-talet i dagens Bulgarien - de dåtida romerska provinserna Dakien, Moesien och Trakien. Anledningen till att vi påträffar dessa skattfynd är de gotiska plundringståg som inleddes 250 e. Kr. av den gotiska folkungen Cniva.

Cniva korsade Donau som ledare inte bara för goterna, men även för andra folkslag som slöt sig till honom, liksom romerska desertörer. Hans framgångar berodde delvis på att den romerska generalen Decius, som skulle försvara *Limes* i Moesien vid Donau, lyckades vinna legionerna där för sina egna syften, när han kom dit 248 e. Kr., varefter han och armén på sommaren 249 marscherade till Rom för att göra honom till kejsare. Det lyckades och för Cniva blev det i Decius frånvaro avsevärt lättare att invadera det Moesien som inte försvarades av någon större armé. De efterföljande slagen skulle dock visa att Cniva var en duktig strateg. De tillgångar goterna kom i besittning av och de krigare och deserterade romerska soldater som de drog till sig, gjorde det möjligt för dem att härja på Balkan, i mindre Asien och i Egeiska havet i knappt 20 år.

Krigen är ett exempel på det faktum, att när det romerska gränsförsvaret bryter samman och det gjorde de åtminstone två gången, 250 och 253 e. Kr., på grund av att en general drog i väg med armén till Italien för att uppkasta sig till kejsare, tar det lång tid att rensa det oändligt stora och militärt oskyddade imperiets inre. Romarriket var med andra ord helt beroende av sitt gränsförsvaret. Samtidigt är kriget också uttryck för de interna, inte minst ekonomiska, problem Romarriket hade. I sina plundringar av städer kunde goterna t. ex. alltid påräkna stöd från den frustrerade landsortsbefolkningen, och naturligtvis är generalernas svek och usurperande också krisens tecken.

Hur som helst tyder denarskatternas sammansättning i Moesien, Trakien och Dakien på att man i ekonomiska kristider, som de vilka präglade Romarriket under 200-talet och således även vid dess mitt då goterna spädde på krisen, sökte att bilda sig sina förmögenheter i äldre mynt vars silverhalt, dvs. realvärde, var högre än den silverhalt som förekom i de mynt som cirkulerade under 250- och 260-talen e. Kr. Det är i princip samma mekanism som kommer de öländska solidusskatternas genomsnittliga myntvikt att variera. De skatter som man gömt undan c. 250 e. Kr. visar således i sin sammansättning de mynt som man behövde i sina dagliga transaktioner så väl som de äldre och mer värdefulla mynt som det var möjligt att komma åt i provinserna just vid den givna tidpunkten. Det har inte, som man kanske kunnat tro, varit särskilt svårt att välja ut de goda mynten bland de dåliga beroende på att silverhalten år 192 e. Kr. sattes så lågt att silvermynt präglade efter detta årtal snabbt oxiderade och svartnade. Visserligen sökte man till en början att höja myntens vikt för att ge det intryck av att man därvid kompenserade lö-

digheten, men de skandinaviska mynten och mynten i stora skatter på Balkan visar tydligt att det var silverhalten som intresserade (fig. 35a-c).

Om man bara ser generellt på fenomenet denarer, som finns över hela Sydskandinavien, så är mynten visserligen talrika, men i de flesta områden inte mer vanliga än att man kan tänka sig att de kommit till Skandinavien av alla möjliga orsaker, utan att vi därför behöver tro att deras förekomst vittnar om speciella förbindelser mellan Skandinavien och Moesien kring mitten av 200-talet e. Kr. Goternas plundring av de romerska provinserna sprider nämligen denarer över stora delar av Europa utanför Romarriket. Men det förhållande att de allra flesta denarer i Skandinavien är hittade på Gotland ställer saken i ett annat ljus. Här är importen så stor, c. 6000 mynt, att det är svårt att förklara den vara resultatet av en sakta insipprande myntmängd vilken genom alla möjliga odefinierade företeelser och mellanled funnit vägen till Gotland. Även den stora skillnaden mellan Öland som har få denarer och Gotland, som har många, talar för att det är speciella omständigheter som givit Gotland dess mynt, och har man först sagt "speciella omständigheter" i samband med en så begärlig vara som silvermynt, då återstår inte mycket annat än direkta förbindelser.

Det viktiga med de östliga germanska stammarnas vandringar, ur ett skandinaviskt perspektiv, är just beläggen på att man upprätthåller den direkta kontakten med de områden, som de germanska kungarikena i det östromerska riket i sin egen historieskrivning uppfattar som sina urhem, ty det betyder att urhems-traditionen har långa rötter. Idén att de som betraktade sig som goter, t. ex. i det ostgotiska kungariket i Pannonien, om man kunde analysera deras DNA, skulle visa sig härstamma från någon bestämd folkgrupp eller i sämsta fall plats vid Östersjöns strand snarare än ett myller av folk och platser, dit goternas och deras bundsförvantes vandringar förde dem, är naturligtvis absurd. Övertygelse att så var fallet p.g.a. att sådana kontakter fanns ännu i andra hälften av 400-talet, är emellertid viktig. Den visar nämligen att goternas och inte minst ostgoternas egna myter har varit mån om att legitimera deras kringvandrande men ändå inte rotlösa ursprung. Det faktum att förbindelsen inte brutits måste ha tagits som en bekräftelse på mytens riktighet, och än i dag är det svårt att hävda att det inte fanns någon förbindelse mellan människor i Götaland under förromersk järnålder och ostgoterna i Pannonien.

När kontakten mellan romare och goter i form av väst- eller östgoter når så långt att goterna romaniseras, från 270-talet e. Kr. och framåt, betyder det med all sannolikhet att de skandinaviska länderna mottager någon form av romaniserande impulser just på grund av att de direkta, oftast militära kontakterna, blir möjliga. När man betänker att solidusimporten tyder på att det låg en hierarkisk institution bakom importen, som det ofta gör i en verksamhet som gör succé med militärt inspirerade aktioner, så är det inte märkligt om det åter igen skulle vara den romerska viljan att romanisera en överklass som driver verket.

Därför är det inte heller förvånande att vi känner flera exempel på att romarna uppfostrar germanska prinsar vid kejsarens hov och det mest kända och lyckade är den fostran hos kejsaren i Konstantinopel som Theoderik fick som barn mellan 459 och 469 e. Kr., då han var mellan 8 och 18 år.

När romarna c. 450 år tidigare hade romaniserat Italicus, som var son till Arminius' broder, som i motsats till Arminius förblev den romerska armén trogen, så visade han sig ha avsevärda svårigheter med sin *come back* som kung. Men för Theoderik är det inget problem att komma tillbaka som kung över ostgoterna, med deras militära folkorganisation och sedan länge rotade idé om kungafamilj och monarki.

Vi vet naturligtvis inte mycket om vad som intresserade den germanska överklassen när det gäller romersk kultur, men vi kan vara ganska säkra på att det bl.a. gäller frågan om hur makt administreras, och hur den blir personlig. Därför är det också rätt att säga att vi med Theoderik har nått fram till en gotisk kung som genom sin kontakt med romersk kultur, dvs. genom sin romanisering, bringar den östgermanska kungamakten och den västgermanska kungamakten närmare varandra. Inte minst genom att han uppfattar sig själv som en jordisk kung *under* den romerska kejsaren, men av den rätta gotiska kungasläkten vars anfäder emellertid ur Theoderiks synvinkel var gudomliga kungar, vars hemvist var himlen. Trots medvetenheten om sitt ursprung inför Theoderik en romersk konstitution med senat, lagar, skatter, byråkrati m.m. Theoderiks kungarrike i Italien, kortlivat som det var, 493-526 e. Kr., har tydliga drag av en germansk-romersk skvader, som inte desto mindre får en otrolig ideologisk betydelse som förebild för det germanska kungadömet - bryggan mellan det romerska och det germanska.

Den romanisering som Segestes förstod och gillade gav impulser till en social utveckling mot ett germansk kungaskap, men först efter den långa omvägen kunde de mer ursprungliga, dvs., monarkistiska, kungamaktsberoende, men också mer egalitära, östgermanska samhällena genomföra romaniseringen av det germanska ledarskapet.

Kommentar till kapitel 7 Mobilitet som samhällsideal samt till kapitel 8 Rex och dux—Thiudans och reiks

⁶¹ För att sätta sig sin i den komplexa bakgrunden till detta och följande kapitel bör man gå till Herwig Wolframs *History of the Goth* (Berkeley 1988). E A Thompsons tre böcker: *The early Germans* (Oxford 1965), *The Visigoth in the time of Ulfila* (Oxford 1966) och *The Goths in Spain* (Oxford 1969). Likaså har man glädje av Ian Wood *The Merovingian kingdoms, 450-751* (London 1994).

8 Rex och dux - Thindans och reiks

Mötet mellan Germanerna och Rom kommer till uttryck på alla möjliga, ofta svårbegripliga och motsägelsefulla sätt, men bakom dessa möten ligger en utveckling av det germanska ledarskapet, som betyder att samhällen som ursprungligen hade flera olika former av ofta jämbördiga, men skilda former av ledarskap, så småningom får ett ledarskap, som är ett kungaskap. Genom att gå in på något av det, som kan dölja sig bakom fyra av de viktiga termerna för ledarskap, kan man därför sammanfatta de stora dragen i den utveckling som mötet innebär.

Rex är en titel som Tacitus gör bruk av i sin beskrivning av germanernas kung. Det är en vald kung, som är vald på livstid. Caesars texter och det tal Tacitus lägger i Segestes mun vittnar å andra sidan om det inte verkar finnas något krav på att man måste ha en kung. Kungen kan fylla många funktioner, men det är typiskt att han är en ledargestalt som balanseras av någon form av germansk folkförsamling, som består av de fria män vars kung han är. Naturligtvis kan en kung ha militära uppdrag, men det är kanske mera typiskt att han är bundet till sitt folk och om folket uppfattar sig som tillhörande ett visst landområde då också bunden till detta. Han kan naturligtvis också bli gammal och om inte annat är det av den anledningen långtifrån självklart att en kung kan föra sina krigare i fält mot ett annat folk och helt lämna resten av sin undersåtar hemma. Det tycks som om en kung har ett övergripande ansvar för vad som händer med hela hans folk. En kung är utsedd av dem som bor i ett visst område att vara deras kung och han bör vara lika lojal med sitt folk som det med honom. Han har naturligtvis makt, men idealt sett är han en inkarnation av folket.

Skillnaden mot en dux behöver inte vara så stor, men det är inte desto mindre typiskt för en dux att han som ledare är vald för att utföra ett visst uppdrag, vilket egentligen vill säga ett visst tidsbegränsat uppdrag som är ganska tydligt. När således kanninefaterna år 69 e. Kr. ville stödja bataverna och Claudius Civilis, utser de Brinno till sin ledare, och hans uppgift är just att leda dem i detta sammanhang och inget annat. Även Arminius är dux när han i unga år leder en grupp germanska ryttare, som åtminstone delvis är hans stamfränder, i den romerska armén. Vi vet i och för sig inte om han är vald, men det är inte omöjligt, även om vi tänker oss att han egentligen leder män som tillhör hans egen hird. Dux-skapet är med andra ord begränsat, militärt till sin inriktning, men det bygger naturligtvis på en av de dygder som man kan anta har varit kungliga, nämligen förmågan att leda män i krig.

Om vi prövar att applicerar dessa ideal på Tacitus' två cheruskiska huvudmotståndare Segestes och Arminius, är det ingen tvekan om att de solidariserar sig med var sitt ledarskap. Segestes som i och för sig inte är kung, men som skulle kunna väljas till kung är en typisk rex. Han är mot krig för en fredlig samhällsutveckling med romerska förtecken och det är typiskt att han framställer sin romarförtjusning som sunt förnuft och ett förslag som han tycker att alla borde omfatta om de har allas bästa för ögonen. Han är till och med beredd att beröva sitt samhälle ledarskap, dvs. återgå till en sorts ursprunglig egalitet, för att lösa konflikten mellan de två ledarskapen. Det är det fast organiserade stationära och fredliga samhället som är hans och för honom och hans vänner bland de ledande germanerna kan vi antaga att romaniseringen är en nåd.

Lika tydligt som Segestes är för den romerska kulturen och en romanisering av den germanska lika uppenbart är hans landsmän mot och det är detta, tillsammans med det hotfulla kriget i årtusendets första år, som gör att man väljer Arminius till kung. Han har naturligtvis de

familjemässiga förutsättningarna att bli vald, inte minst sedan han enleverat och gift sig med Segestes dotter Tusnelda, som, vad man förstår av Tacitus, var helt på Arminius sida i striden mellan honom och Segestes. Hursomhelst var valet av Arminius ett typiskt dux-val, som på grund av den alldeles speciella situation som råder när Varus med sina legioner förbereder romaniseringen av området mellan Rhen och Elbe, får karaktär av kungaval.

Tacitus har säkert rätt när han säger att germanerna väljer sina kung på grund av deras ädla börd och sina ledare på grund av deras tapperhet och då är just de två idealen rex och dux han hänvisar till. Man förstår också att de mycket väl kan sammanfalla samt att dux-skapet är en möjlig rekryteringsbas för de som vill komma i åtnjutande av rex-skap. Det är uppenbart att dux-skapet är det ursprungliga sättet att välja en ledare och därför är det också oförenligt med det i någon mån ärvda aristokratiska ledarskap, som rex-skapet antyder, i och med att börd är av avgörande betydelse för den som vill väljas till kung i betydelsen rex.

Anledningen till att Arminius' maktanspråk inte går att upprätthålla måste sökas i förutsättningarna för hans ledarskap, i det förhållande att det inte i längden finns ett påtagligt problem som måste lösas och i det förhållande att hans egna maktanspråk inte kan ha permanent giltighet.

I väster blir det så att rex-skapet, trots Segestes nederlag, utvecklas samtidigt med att dux-skapet regleras genom lojalitet mot kungen. Sigibert och hans hertigar är tydliga exponenter för det västgermanska järnålderssamhällets slutpunkt i detta avseende.

Bland de östgermanska folken uppträder två kungabegrepp—thiudans och reiks. Det är tydligt att en thiudans är en folk-kung och att denna typ av kungamakt liknar Arminius ledarskap i så måtto att han leder hela folket. Dessutom har ledningsuppgiften i de mobila samhällena en inneboende prekär dimension, som gör det lätt att hävda att samhället eller folket ständigt står inför problem vars lösning hänger på den enskilde ledarens skicklighet och ofta även på hans tapperhet, dvs. militära förmåga. Arminius skulle ha passat i dessa samhällen. Just det markanta inslaget av militär samhällsorganisation bäddar för en thiudans med klara sakrala drag och att en thiudans är ett ideal om en folk-kung i en betydelse som vi kan parafrafera *monarcha gentium*, folkets ensamhärskare, samt att idealet går tillbaka på ett äldre ideal om den valda stamledaren.

Ett klagörande exempel på vad goterna uppfattade som en thiudans får vi när de kristna goter som flockades kring biskopen och bibelöversättaren Wulfila, efter progromer flyr in i Romarriket där de söker och får kejsarens beskydd. När dessa kristna goter bosätter sig i Romarriket på slutet av 300-talet betraktar de den romerska kejsaren just som sin thiudans. Även senare när Theoderik, som de facto är monark, skapar sitt kungadöme i Italien betraktar han sig inte som thiudans och ej heller som likvärdig kejsaren. För Theoderik tillhör nämligen en thiudans de individer som befolkar himlen.

Det är i detta sammanhang intressant att det diadem som alltid pryder framställningar av den romerske kejsaren och som just är kejsarvärdighetens symbol återfinns på centralfiguren på de nordiska guldbrakeaternas (fig. 36a-b). Denna figur är inte helt enkelt den romerska kejsaren för han är utan tvivel ofta insatt i situationer som refererar till germansk mytologi. Det är en besvärande tanke att den som avbildas på brakteaterna är en thiudans förmodligen bland flera olika sådana varibland även den romerska kejsaren om nödvändigt skulle kunna befinna sig. Det

utesluter naturligtvis inte att figurerna på brakteaterna också kan vara gudar. Hur som helst reflekterar brakteaterna den period när det germanska thiudans-begreppet får mytologisk status.

När detta sker återstår bara reiks-begreppet som från början betyder hövding, men som romarna naturligtvis parallelliserar med rex. Från början är alltså en reiks en underkung under en thiudans, men det verkar tydligt att han under romerskt inflytande blir just kung i betydelsen rex varvid han kommer att knyta an till det rex-begrepp som Segestes stod för och som i Theoderik, som just betraktade sig som reiks/rex, finner sin mest lysande representant. Genom Venantius dikter till Sigibert och Brunhild, vari dessa båda uppfattas som en utsökt blandning av germansk och romersk kultur, har då sent omsider den sammansmältning mellan germansk och romersk kultur skett som Segestes nästan 600 år tidigare önskade sig. Sigiberts person representerar just ett kulturmöte på lika villkor, i alla fall framställs det så, och hans person är utan tvekan resultatet av en enorm jämkning mellan romersk och germansk kultur.

Fig. 1. Scenen från Illiadens 24:e sång så som den framställs på den ena av de två silverbägarna från Hoby på Lolland (efter Friis Johansen 1923).

Fig. 2. Uppfattningen om Varus' irrfärder i Teutoburgerskogen har gått vitt i sär. Nu när man med all sannolikhet hittat platsen förstår man att Theodor Mommsens åsikt från slutet av 1800-talet var ganska rätt. Han grundade sin uppfattning (som inom parentes sagt aldrig vann gehör) på ett fynd av en romersk myntskatt vars sammansättning dels tydde på att den blivit begravd och bortglömt just år 9 e. Kr., dels på att den var sammansatt av sådana mynt som Varus armé troligtvis hade med sig. Den enkla tolkningen att skatten låg relativt nära slagfältet visade sig alltså så småningom vara riktig.

Fig. 3. Germanicus' straffexpedition, 14-16 e. Kr. bland stammar som deltog i slaget vid Teutoburgerskogen. Som en bekräftelse på den syn som enligt Tacitus mötte Germanicus vid slagfältet har man i Kalkriese, platsens namn idag, hittat gravar med begravda skeletterade ben snarare än begravda lik.

Fig. 4. Det stora silverkärlet från Gundestrup i Jylland kan ge en uppfattning om hur de offerkärler som Strabon talar då han omtalar cimbrernas offerseder kan ha sett ut. Kärlet påträffades i maj 1891 isärtaget i en mosse och har av allt att döma har en gång offerats i mossen. Kärlet bär figurframställningar såväl på ut- som insidan. Utsidan pryds av kvinnor och män sedda *en face* medan insidan har skilda typer av scener, bland annat det som måste uppfattas som en offerscen där ett människooffer sker (efter Müller 1892).

Fig. 5. Den s.k. Apollo Grannus-vasen som påträffades år 1819 i en gravhög vid Fycklinge i Björkesta sn, Västmanland. Kärlet har fått sitt namn efter den inskription det bär. Där omtalas att kärlet är ett votivkärlet som donerats till ett tempel tillägnat den keltisk-romerske guden Apollo Grannus (efter Montelius 1872).

Fig. 6. En vikingatida s.k. bildsten från Habblingbo sn på Gotland. På stenen avbildas hur en ryttare välkomnas av en kvinna som sträcker fram ett dryckeshorn. Motivet är mycket vanligt på de gotländska bildstenarna och förekommer även tidigare än under vikingatid (efter Lindqvist 1941).

Fig. 7. Guldfingerring med infattad karneol från trakten av Ystad, Skåne. Ringar av denna typ är förmodligen tillverkade på provinsialromerskt område och kan ha kommit till Norden som ett resultat av bland annat militära kontakter. Vissa av dem kan tolkas som en form av *dona militaria*, förtjänsttecken för visad tapperhet i fält (efter Montelius 1872).

Fig. 8. Romerska provinser och germanska stammar längs den romerska nordgränsen, *Limes*, c. 100 e. Kr.

Fig. 9. Karta över Norden med de områden som diskuteras i texten markerade.

Fig. 10. Romerska dryckesserviser var eftertraktade på germanskt område. De bestod i allmänhet av ett blandkärlet (en s.k. *krater*), ett set med skopa och sil samt dryckeskärlet, av glas eller silver. I Norden är fullständiga dryckesserviser inte så vanliga. Istället finner man enstaka delar eller mindre omfattande uppsättningar. Vissa delar kan också ha

ersatts av inhemska föremål. På bilden ses en glasbägare av tidig typ samt en skopa med isittande sil (efter Montelius 1872).

Fig. 11. Även om brons- och glaskärl var de mest allmänna formerna för import skedde också en begränsad införsel av lite ovanligare föremål. Ett exempel på detta är de fåtaliga bronsstatyetter som påträffats i Norden. Denna Venus, hittad på Öland, är ett exempel på detta (efter Montelius 1872).

Fig. 12. Capua i södra Italien var känd för sina mycket högklassiga bronsprodukter. Flera av de äldsta importerade bronskärlen i Norden är tillverkade där. Ett exempel på detta är ett bronsfat som påträffats i en grav vid L:a Sojvide på Gotland (efter Almgren & Nerman 1914-1923).

Fig. 13. De romerska bronskärlen var ofta försedda med namnstämplor som visar vilken verkstad de tillverkats i. På denna kasseroll från Skåne ses namnstämpeln på handtagens översida (efter Montelius 1906).

Fig. 14. Ett exempel på en glasbägartyp som tillverkats på barbariskt område med romerska kärl som förebild. Just denna typ av kärl framställdes i Svarta havsområdet (efter Almgren & Nerman 1914-1923).

Fig. 15. Horn från nötboskap användes ofta för att tillverka dryckeshorn. Romarna var medvetna om detta och startade i sina glashyttor i Köln-trakten en produktion av dryckeshorn i glas. Här ses några exempel på detta, såväl helt släta som sådana med dekor (efter Lund Hansen 1987).

Fig. 16. Det dryckeshorn som påträffats i en rikt utrustad vapengrav vid Östra Varv i Östergötland. Hornet har pålagd tråddekor i skilda färger. Runt mynningen löper en fris med naturalistisk dekor (efter Montelius 1906).

Fig. 17. De två dekorplattorna från Thorsbjerg-fyndet. Plattorna kan tolkas som s.k. *phalerae*, en form av *dona militaria*. Dekoren på plattorna är utförda i pressblecksteknik. Motiven har en stark klassisk prägel och bland annat hittar man Medusa-framställningar, en tronande Neptunus, delfiner, sjöhästar etc (efter Engelhardt 1863).

Fig. 18. Armring av guld av s. k. ormhuvudtyp med standardiserad vikt. Namnet kommer sig av att man ansett, att ringarnas avslutning utgörs av stiliserade ormhuvuden. Ringens vikt visar att den betraktats som såväl ett smycke som ett värdemetallföremål (efter Almgren & Nerman 1914-1923).

Fig. 19. Karta som försöker insätta Stevns-området på västra Själland i ett större kulturhistoriskt sammanhang där fynd av romersk import, värdemetallföremål och vapen insätts i en hypotetisk modell över samhällsstrukturen i Danmark under början av yngre romersk järnålder (efter Lund Hansen *et al* 1995)

Fig. 20. Delar till ett praktbälte från 300-talet e. Kr. som påträffats i en rikt utrustad vapengrav i Tibble, Litslena socken, Uppland. På bilden syns söljan och ett beslag. Bältets dekor är utförd i pressbleck kombinerad med infattade ädelstensimitationer av glaspasta. Förmodligen utgör senromerska praktbälten burna av den romerske kejsarens livvakt förebilder för de nordiska bältena (efter Montelius 1872).

Fig. 21. Medaljongimitationen från Lilla Jored, Kville socken, Bohuslän. Den avbildade mannen bär den romerske kejsarens kännetecken: diademet på huvudet och dräktspännet, fibulan, på axeln. Men på tummen har han en fingerring av en typ som bara förekommer i Skandinavien. Förmodligen var han en lokal storman, en småkung, som använde sig av det romerska symbolspråket för att markera sin egen ställning (efter Montelius 1874).

Fig. 22. Denna och följande sida. Bebyggelsen på Skörbaek Hede, Västthimmerland, Jylland. Husen A, B och C tillhör romersk järnålder och G och H förromersk järnålder. E och F tillhör tiden kring år 0, dvs. övergången från förromersk till romersk järnålder. På sidan **XX** ses bebyggelsen och dess omgivande åkersystem. Bebyggelsen ligger i den sydvästliga delen av komplexet med tillgång till de öppna betesmarkerna söder om Skörbaek hede (efter Brøndsted 1962).

Fig. 23. Byn Hoddes bebyggelseutveckling i de sista århundradena före Kristi födelse. Bebyggelsen utvecklas och växer fram kring en stor gård som i alla faser ligger på samma plats. Innan byn flyttas har antalet hushåll kulminerat och vi ser en tendens till att man väljer att hägna varje gård för sig snarare än att befinna sig inom det kollektiva hägnet (efter Herschend 1988).

Fig. 24. Bebyggelsen vid Priorslykken, Horsens, Jylland. Bebyggelsen är en by från äldre romersk järnålder, c. 0-150 e. Kr. I slutet av sin användningstid försågs bebyggelsen med en enkel befästning bestående av en palissad och en vallgrav (efter Kaul 1985).

Fig. 25. En fas av Hvedsagerbebyggelsen. Bebyggelsen består av två gårdar där den östra, som består av fem hus, ett huvudhus och fyra mindre byggnader, ser ut att vara hälften så stor som den andra gården (efter Kaldal Mikkelsen 1990).

Fig. 26a och b. Socialt sett vuxna rika män (A) och kvinnors (B) dödsålder i Danmark under romersk järnålder.

Fig. 27a och b. Vikingatidens dödsåldrar i Danmark fördelade på män och kvinnor (A), en jämförelse mellan dödsåldrar i Danmark och Mälardalen (B).

Fig. 28a och b. Två faser i byn Nörre Snedes förflyttning med tiden mot nordväst. (A) är huvudfas I och (B) är huvudfas 3 (efter Hansen 1988).

Fig. 29a-h. Antalet romerska myntsorter i olika delar av Sydsandinavien och i två polska referensområden. De århundrade vari mynten är präglade bestämmer vilken karta mynten tillhör. Kartorna antas spegla ekonomiska kontakter med Romarriket, fredliga såväl som krigiska (efter Herschend 1991).

Fig. 30. Den genomsnittliga myntvikten i efter storlek grupperade gotländska, öländska och bornholmska solidusfynd. Den feta kurvan är interpolerad mellan de tre övriga.

Fig. 31. Det folkvandringstida bebyggelsemönstret i Eketorps borg på Öland. Bebyggelsen är en befäst by och det centrala huset är hallen, Hus 03, i mittkvarteret.

Fig. 32. Utsnitt av öländska bebyggelse lämningar, hägnader och fägator i Glömmingen socken. Huset vid den längsta fägatan är fornlämningen Glömmingen nr 22, en gård som består av *ett* hus.

Fig. 33. Den relativa fördelningen av värde metall i olika bygder på Öland och Smålandskusten vid Kalmarsund. Omräknat i guld motsvarar fynden på Öland c. 13 kg guld.

Fig. 34a-d. Fyra kartor avsedda att illustrera relationen mellan värde metallskatter och bebyggelse ytor på olika delar av Öland. V-index, dvs., värde indexet är lika med metallmängd/bebyggelse yta. S-index, dvs. solidus indexet är lika med solidus mängd/bebyggelse yta. Förhållandena på norra ön har gjorts normbildande med indexet 100.

Fig. 35a-c. Sambandet mellan silverhalt, vikt och det genomsnittliga antalet denarer på Gotland fördelade på 5-årsperioder. Med sjunkande silverhalt försvinner också det gotländska, dvs. germanska, intresset.

Fig. 36a-b. Med en viss undran tittar den romerske kejsaren Libius Severus, prydd med det diadem som för romaren kännetecknar kejsaren och för germanen en *thiudans*, på sin kontextsökande germanska motsvarighet (efter Montelius 1872).

Tab. 1. Människors längd under romersk järnålder (A). Uppmätt på skelett i gravar (B). Efter Jansen Sellevold *et al* (1984).

Osedd trädde kung Priamos in och gick fram till Akilles och sina armar slog om hans knän och kysste hans hårda, mordiska händer, som hade förgjort så många hans söner. 480 Som när en man, som förövat ett mord i fäderneslandet, flytt till ett främmande folk och träder, belastad med blodskuld, in i en rik mans hus, och envar honom skådar med häpnad, lika häpen Akilles nu blev vid Priamos' anblick,
- häpnad de övriga också betog, och de växlade blickar.
Men med bedjande ord till Akilles kung Priamos talte: "Kom nu din fader ihåg, du gudalike Akilles! Gammal som jag han står på ålderns bedrövlige tröskel.
- Kanske han också är trängd av de runt kringboende folken,

utan att någon han äger till skydd mot våld eller of ord.

490 Men så länge han spørjer om dig, att du än är i livet, gläder han sig i sin själ och dagligen lever i hoppet att se sin älskade son från Ilion komma tillbaka. Jag däremot, hur slagen av ödet! De tappreste söner födde jag här i min stad och ser ingen lämnad av dessa. Femtio söner jag hade, då hit akajema Lommo, nitton av dessa en enda gemål mig födde till världen, medan av kvinnorna här i mitt hus de övriga föddes. Många av dem ha förlorat sitt liv för den stormande Ares, men den min endaste var, och som ensam värnade staden,

500 nyligen fälldes av dig, då han stred för fäderneslandet -Hektor! För hans skull kommer jag nu till akajernas fartyg att honom återköpa från dig för en omätlig lösen.

· Ha för de högsta försyn, o Akilles, och visa mig misskund!

Tänk på din fader - och ändå är jag långt mera att ömka! Prövat jag har, vad aldrig på jord någon dödlig har utstått: hakan på den, som har dödat min son, har jag bedjande vidrört.

· Sade och väckte upp längtan till gråt hos Akilles för fadern.

Gubben i armen han tog och sköt honom sakta if rån sig. Och under minnenas makt nu den gamle med tanken på Hektor

510 framför Akilles' fötter sig vred under skärande klagan,

medan Akilles grät för sin älskade far och ibland för ,

Fatroklos, vännen, och suckandet ljud från dem bägge i tältet.

(Urlliaden: 24. sången, verserna 477-512.)

Alföldi, A., 1934. Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. Mit einem Exkurs über den Fund von Brangstrup, Fünen. *Acta archaeologica*, 5. Köbenhavn.

- 1980. *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreich*. Darmstadt.

Almgren, O. & Nerman, B., 1914-1923. *Die ältere Eisenzeit Gotlands*. Stockholm.

Andersson, K., 1985. Intellektuell import eller romersk *dona*? *Tor*, 20 (1983-1985). Uppsala.

- 1991. "Tibblefyndet" - Neues Licht auf einen alten Grabfund im südwestlichen Teil Upplands, Schweden. *Studien zur Sachsenforschung*, 7. Hildesheim.

- 1993. *Romartida guldsmede i Norden. 2. Fingerringar*. (OPIA. 6.) Uppsala.

- 1995. *Romartida guldsmede i Norden. III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper*. (Aun. 21.) Uppsala

Andrén, A., 1991. Guld och makt - en tolkning av de skandinaviska guldrakteaternas funktion. I: *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) Höjbjerg.

Augustus. *Res Gestae Divi Augusti*. (I svensk tolkning av A. Ollfors. Borås 1988.)

Axboe, M., & Kromann, A., 1992. DN ODINN P F AUG? Germanic "imperial portraits" on scandinavian gold bracteates. I: *Ancient portraiture. Image and message*. (Acta hyperborea. 4.) Köbenhavn.

Carnap-Bornheim, C. von, 1991. *Die Schwertriemenbügel aus dem Vimose (Fünen). Zur Typologie der Schwertriemenbügel der römischen Kaiserzeit im Barbarikum und in den römischen Provinzen*. (Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps-Universität Marburg. 38.) Marburg.

Caesar, C. J. *Commentarii de bello Gallico*. (I svensk tolkning av Å. Fridh. Stockholm 1963.)

Eggers, H. J., 1950. Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit. *Praehistorische Zeitschrift*, 34-35 (1949/50). Berlin.

- 1951. *Der römische Import im freien Germanien*. (Atlas der Urgeschichte. 1.) Hamburg.

- 1955. Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 2. Mainz.

Ekholm, G., 1934. Om romarnas handel på Nordeuropa. *Fornvännen*, 29. Stockholm.

- 1935. Gallisk-skandinaviska förbindelser under äldre kejsartid. *Fornvännen*, 30. Stockholm.
- Engelhardt, C., 1863. *Thorsbjerg mosefund. Beskrivelse af de oldsager, som i aarene 1858-61 ere udgravede af Thorsbjerg mose ved Sønder-Brarup i Angel; et samlet fund, henhørende til den aeldre jernalder og bevaret i Den Kongelige samling af nordiske oldsager i Flensborg.* Kjöbenhavn.
- Elvius, S., 1930. Apollo Grannus-vasen. *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift*, 28. Västerås.
- Fagerlie, J. M., 1967. *Late Roman and Byzantine solidi in Sweden and Denmark.* (Numismatic notes and monographs, 157.) New York.
- Fonnesbech-Sandberg, E., 1988. Vaegtsystemer i aeldre germansk jernalder. *Aarböger* (1987). Köbenhavn.
- Gebühr, M., 1974. Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber vom Lübsow-Typ. *Praehistorische Zeitschrift*, 49:1. Berlin.
- Gräslund, A.-S., 1967. Charonsmynt i vikingatida gravar? *Tor*, 11 (1965-1966). Uppsala.
- Hagberg, U. E., 1967. *The archaeology of Skedemosse. 2. The votive deposits in the Skedemosse fen and their relation to the Iron-Age settlement on Öland, Sweden.* Stockholm.
- Hedeager, L., 1978. Bebyggelse, social struktur og politisk organisation i Östdanmarks aeldre og yngre romertid. *Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*, 27:3. Köbenhavn.
- 1980. Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostdänemarks. *Praehistorische Zeitschrift*, 55. Berlin.
- 1988. Pengeökonomi og prestigeökonomi i romersk jernalder. I: *Fra stamme til stat i Danmark. 1. Jernalderens stammesamfund.* Red. P. Mortensen & B. M. Rasmussen. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 22.) Höjbjerg.
- 1990. *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat.* Århus.
- Herschend, F., 1980. Två studier i öländska guldfynd. 1. Det myntade guldet. 2. Det omyntade guldet. *Tor*, 18 (1978-1979). Uppsala.
- 1991. Om öländsk metallekonomi i första hälften av första årtusendet e. Kr. I: *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989.* Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) Höjbjerg.

- Holmqvist, W., 1954. Der silberne Becher aus Järnsyssla. *Acta archaeologica*, 25. Köbenhavn.
- Ilkjaer, J., 1990. *Illerup Ådal. 1-2. Die Lanzen und Speere*. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 25:1-2.) Århus.
- 1991. Mosefundene i perspektiv. I: *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) Højbjerg.
 - 1993. *Illerup Ådal. 3-4. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör*. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 25:3-4.) Århus.
- Kromann, A., 1987. Die römischen Münzen von Gudme. *Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 21. Berlin.
- 1989. *Romersk guld. Mønter i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling*. Köbenhavn.
 - 1993. De romerske mønter. I: *Da klinger i muld... 25 års arkaeologi i Danmark*. Red. S. Hvass & B. Storgaard. Århus.
 - 1994. Gudme and Lundeberg - the coins. I: *The archaeology of Gudme and Lundeberg. Papers presented at a conference at Svendborg, october 1991*. Ed. P. O. Nielsen, K. Randsborg & H. Thrane. (Arkaeologiske studier. 10.) Köbenhavn.
- Kyhlberg, O., 1980. *Vikt och värde. Arkeologiska studier i värdemätning, betalningsmedel och metrologi under yngre järnålder. 1. Helgö. 2. Birka*. (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in archaeology. 1.) Stockholm.
- 1986. Late Roman and Byzantine Solidi. An archaeological analysis of coins and hoards. I: *Excavations at Helgö, 10. Coins, iron and gold*. Stockholm.
- Lind, L., 1981. *Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue. Text*. (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in classical archaeology. 11:2.) Stockholm.
- Lindqvist, S., 1941. *Gotlands Bildsteine. I*. Stockholm.
- Lund Hansen, U., 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. (Nordiske fortidsminder. Serie B. 10.) Köbenhavn.
- 1991. Berlockförmige Bernsteinperlen - die europäischen Kontakte eines ostdänischen Zentrums der jüngeren Kaiserzeit. I: *Regions and reflections. In honour of Mirta Strömberg*. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8.0. 20.) Lund.

- 1991b. Himlingöje-undersögelserne. Om baggrunden for Stevnsområdets rige gravfund i yngre romertid. I: *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) Höjbjerg.

- 1994. Fyns forbindelser med Kontinentet i yngre romersk jernalder. *Fynske minder*. (Fra Luristan til Lusehøj. Festskrift til Henrik Thrane i anledning af 60-års dagen). Odense.

Lönstrup, J., 1988. Mosefund af haerudstyr fra jernalderen. I: *Fra stamme til stat i Danmark*. 1. Jernalderens stammesamfund.

Maxfield, V. A., 1981. *The military decorations of the Roman Army*. London.

Montelius, O., 1872. *Svenska fornsaker*. Stockholm.

- 1874. *Bohusländska fornsaker från hednatiden. 1. Stockholm*.

- 1906. *Kulturgeschichte Schwedens von den ältesten Zeiten bis zum elften Jahrhundert nach Christus*. Leipzig.

Munksgaard, E., 1955. Late-antique scrap silver found in Denmark. The Hardenberg, Höstentorp and Simmersted hoards. *Acta archaeologica*, 26. Köbenhavn.

Rausing, G., 1987. Barbarian mercenaries or Roman citizens? *Fornvännen*, 82. Stockholm.

Ringtved, J., 1991. Fremmede genstande på Sejlflodgravpladsen, Nordjylland. Importens bøkale kontekst. I: *Samfundsorganisation og regional variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg slot 11-15 april 1989*. Red. C. Fabech & J. Ringtved. (Jysk arkaeologisk selskabs skrifter. 27.) Höjbjerg.

Stenberger, M., 1956. Västeråstraktens förhistoria. I: *Västerås genom tiderna. I. Västeråstrakten*. Västerås.

- 1964. *Det forntida Sverige*. Uppsala.

Tacitus, C. *Annales*. (I svensk tolkning av B. Cavallin. Stockholm 1966.)

- *De origine et situ germanorum liber*. (I svensk tolkning av A. Önnerfors. Stockholm 1969.)

- *Historiae*. (I svensk tolkning av B. Cavallin. Stockholm 1971.)

Voss, O., 1954. The Höstentorp silver hoard and its period. A study of a danish find of scrap silver from about 500 A.D. *Acta archaeologica*, 25. Köbenhavn.

Watt, M., 1994. Gladii in Dänemark - Millieu und Zeitstellung. I: *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. Bis 24. Februar 1994.* (Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg. 8.) Marburg.